

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

HETEDIK ÉVFOLYAM.

MÁSODIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1897.

TARTALOM.

	Lap
Az első magyar irodalomtörténetíró. (II. közl.) <i>Dr. Badics Ferencz</i>	129
Pécsváradi vagy Farnádi. <i>Dr. Széchy Károly</i>	143
Hugo Károly magyar drámája. <i>Dr. Körös Endre</i>	158
Fazekas Mihály. (II. közl.) <i>Tóth Rezső</i>	176

Adattár :

Heyden Sebald gyermeki beszélgetései 1531-ből. (II. közl.) <i>Dr. Dézsi Lajos</i> ...	209
Fábián Gábor levelei Édes Alberthez. (IV. közl.) <i>Lévay József</i>	224
Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. (VIII. közl.) <i>Dr. Récsy Viktor</i>	231
Jászai Pál naplója. (XIV. közl.) <i>Czékus László</i>	240
<i>Ad vocem.</i> Supra agnó. Sz. Á.	248

Ismertetések, bírálatok :

Dr. Váczy János. Berzsenyi Dániel életrajza. <i>Korda Imre</i>	249
---	-----

Irodalomtörténeti Repertorium. <i>Hellebrandt Árpádtól</i>	254
--	-----

— — — — —

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős

Szerkesztő lakása : *Halas.*

AZ ELSŐ MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETIRÓ.

— Pápay Sámuel élete és irodalmi működése. —

(Második közlemény.)

II.

Tudósaink, főkép a kik külföldi iskolákról kerültek haza, már kerek egy század óta gyűjtögették a köztéren szereplő nevezetes férfiak- és a szellemi élet munkásainak életadatait, megírták egyes iskolák és nevezetesebb könyvtárak történetét, összeállították a különböző tudományzakokban megjelent könyvek jegyzékeit. Így hordogatták egybe a magyar irodalom és közmívelődés anyagát: *Rajcsányi*, ki a *Tyrnavia Crescens*ben (1707.) öt kath. főpap (köztük Pázmány) életrajzát írta meg, *Czvittinger*, ki *Specimen*-jében (1711.) közel háromszáz, *Bod Péter*, ki *Magyar Athénásá*-ban (1766.) több mint ötszáz magyar író életét és munkáit ismer-teti. Mások a külföld tudományos mozgalmaitól kapva ösztönt, megkezdik a rendszeres tárgyalást is; így jelennek meg *Bél Mátyás: Literatura Hunno-Scythica* (1718.), *Rotarides Mihály: Historiae Hung. Lit. Prolegomena* (1745.) című nagyobb munkái, hogy *Jony*, *Husztly*, *Kazy*, *Spangár*, *Fábri*, *Schier* és mások kisebb körű dolgozatait mellőzzük.

Még jelentékenyebbek a század utolsó negyedében közzétett munkák. Bessenyei példája, izgatása nemcsak költői irodalmunkat keltette szokatlan életre, maradandó hatással volt a tudományos irodalomra is. Nevezetesen Mária Terézia és József korában jelentek meg: *Horányi* és *Wallaszky* munkái, fejledező irodalom-történetírásunknak Pápay előtt legkiválóbb úttörői. *Horányi Elek*, a széleskörű tudományáról és fáradhatatlan kutató szorgalmáról emlékezetes kegyesrendi tanár, *Memoria Hungaroruma* (I—II. kötet 1775—7.) körülbelül ezerkötyszáz író élete és irodalmi működéséről szól s kiegészíti még ezt a *Nova Memoria Hungarorum*

(1792.) című vaskos pótlékkötet. A nagy szorgalommal egybe-hordott anyag egyenetlenül van ugyan feldolgozva (egyikről alig közöl pár sort, másiktól íveken át, egész kidolgozott életrajzot ad, mutatványokat, a kortársak magasztaló verseit is közölve) a jellemzések is általánosak, mert hiszen az irodalmi kritika még jóval később kezd ébredezni; de Horányi életrajzgyűjteménye, az adatok és címek pontosságánál fogva így is jelentékeny forrás-munkául szolgál. Szintily alapvető a tudós jolsvai lutheránus esperes *Wallaszky Pál* irodalomtörténeti munkája: a *Conspectus reipublicae Litterariae in Hungaria* (1785, másodsor 1808.), melyben már annyira-mennyire összefüggő képét kapjuk a magyar irodalom- és művelődés történetének. A két részre osztott munka első felében a hún-scytha írással és művelődéssel s a XI—XV. századok történetével foglalkozik; a második rész a XVI. századtól 1776-ig s innét a szerző koráig terjed. Wallaszky sorba veszi az egyes tudományszakokat s csoportokba gyűjti az írók *neveit*; az életviszonyaikra s munkáikra vonatkozó észrevételek a jegyzetekben vannak. Annál több teret szentel azonban a különböző iskolák, könyvnyomdák és könyvtárak ismertetésének; az utolsó fejezet alig egyéb, mint a »Ratio Educationis« kiadása óta újjá szervezett különféle iskolák tanulmányi, szervezeti, sőt személyzeti rendjének ismertetése. Bármily fontos mindez művelődéstörténeti szempontból, tulajdonkép csak becses részlete a szorosan vett irodalomtörténetnek. A művelődési és társadalmi viszonyok meg az írók egymásra hatását, a magyar szellemi élet szerves fejlődését még hiába keressük nála; de akkor, midőn régi irodalmunk legbecsesebb emlékei jóformán teljesen ismeretlenek voltak, elég nyeresége volt irodalmunknak, hogy a fejlődés stádiumai ki voltak jelölve, a nyomtatott irodalom termékei csoportokba gyűjtve s a művelődés főbb tényezői megjelölve.

Hanem — az egy Bod Pétert kivéve — még mindnyájan latin nyelven hirdették a magyar szellemi élet múltját s jelenét; a minthogy latin volt még jó sokáig az iskolák és a közélet nyelve, s az általában a tudományé is. Latinul írt még *Wesprémi István* a magyar- és erdélyországi orvosokról (1774—82.), egy névtelen a magyar jog történeti fejlődéséről (1779.), latinnyelvűek a *Pray* (1780.) és *Cornides* (1792.) bibliographiai munkái, valamint a *Teleki-* és *Széchenyi-könyvtárak* catalogusai (1796. és 1803.), hogy a többi tudományágakat ne is említsem. Latinul

írnak, ha szélesebb körben akarnak figyelmet kelteni, maguk a nemzeti nyelv legbuzgóbb apostolai is, mint Révai, Versegly, Gyarmathi, Beregszászi s mások.

De azok a szavak, melyeket Bessenyei szíve egész melegével, lelke erős meggyőződésével hirdetett: hogy nincs nemzeti haladás, nincs nemzeti tudomány, nincs nemzeti hatalom nemzeti nyelv nélkül, — sok hazafiúi keblet megdobbantottak és serkentettek legalább jószándékú munkára. A magyar nyelvű tudományos könyvek eleinte csak félenken jelennek meg: egyszer, hogy nyelvünk alkalmas voltát bizonyítsák a tudományok tárgyalására, másszor olyan ürügy alatt, hogy a latinul nem értő nagy közönségnek szólnak; de jönnek egymásután: a bölcséleti, jogi, természettudományi és történeti munkák, nyelvtanok, (köztük a legkiválóbb debreczeni *Magyar Grammatika*, 1795.) s kiegészítik a sort a folyóiratok, melyek a tudományoknak majd minden ágát körükbe vonják, s közleményeikkel, ismertetéseikkel mind nagyobb érdeklődést, figyelmet ébresztenek. Egyelőre ez a tudományos foglalkozásnak legfőbb eredménye, sőt célja is (mert hiszen az önálló kutatásnak még sok föltétele hiányzott), indítója pedig az a hazafias szándék, hogy az elhanyagolt nemzeti nyelvet műveljék. Az így teremtett s egyre erősülő közszellemnek volt már kifolyása az 1791. s még inkább az 1805-diki országos végzés; annak a hatása alatt írja: *Szekér Joákim* a *Magyarok eredetét* (2 köt. 1791.), *Budai Ézsaiás* a *Közönséges* (1800.) és a *Régi tudós világ* (1802.), végül *Magyarország históriáját* (1805—12.), *Budai Ferencz* a *Polgári Lexicont* (1804.), *Sándor István* a *Magyar könyvesházat* (1803.) s *Virág Benedek* a *Magyar századokat* (1808), melyek már nemcsak hazafias szellemökkel, hanem vizsgálataik megbízhatóságával s — kivált a legutóbbi — az előadás választékosságával is kitűntek. — Az 1805-iki törvény aztán egyenesen napirendre tűzi a magyar nyelv, sőt bátran mondhatjuk, a magyar nyelvújítás ügyét.

Révai és tanítványai-, másrészt Versegly és barátainak nyelvünk szabályait, helyesírását szokatlan hévvel vitató mérközései mindenestre kevesebb érdeklődéssel folynak le, ha nyomon nem követi a törvényes intézkedés, mely a megyék által az egész ország figyelmét e tárgyra irányítja. Alig volt egy-két megye a nemzetiségi határszéleken, mely azonnal magyarrá nem tette ügyvitelét, s a közigazgatás és törvénykezés műnyelvének magya-

rosításában több-kevesebb hozzáértéssel és sikerrel részt nem vett volna, hordva az anyagot, előkészítve a talajt a csakhamar meginduló Kazinczy-féle általános nyelvújításhoz.

Ilyen előzmények után s ilyen viszonyok közt lépett fel Pápay Sámuel az irodalomban, ugyanattól a hazafias szellemtől lelkesítve, mely másokat is munkásságra ösztönzött, — de nemcsak jószándékkal, hanem alapos hozzákészüléssel, nem töretlen úton, de a mennyiben új ösvényeket kell vernie, maga is úttörő még; felhasználja az elődök munkásságának eredményeit, de jóval tovább halad mindnyájoknál, kivált az irodalom történeti fejlődésének vázolásában. Ezek a körülmények adnak Pápay munkáinak jelentőséget és érdemet.

Első munkája a törvénykezés és közigazgatás nyelvének magyarosítását célzó *Észrevételek* voltak, melyet — mint említettem — megyéje megbízásából készített.

Ezen a téren is történt már némi előmunkálat. A szótárírók közül figyelemreméltó a Páriz-Pápai-Bod-félének (1782.) *Glossariuma*, mely az egyházi, hadi, törvénykezési stb. latin s egyéb idegen nevű tisztségeket, kifejezéseket foglalja össze megfelelő magyar elnevezéssel vagy körülírással; tetemes anyagot gyűjtöttek össze a debreczeni *Magyar Grammatika* (1795.) szerzői a könyv végéhez függesztett, több mint száz lapnyi toldalékban, egybegyűjtvén a magyar töből képzett, vagy idegenből származtatott régi és új szókat; Sándor István a *Magyar Könyvesház* (1803.) függelékében a »tisztségek és hivatalok magyar neveit« állítja egybe, »melyeket részszerint maga szerzett és koholt.« — Az 1805-diki törvény kihirdetésére az első viszhang egy kis névtelenül kiadott füzetke volt, mely *A magyar nyelvről a polgári és peres dolgok folytatásában* (De usu lingvae Hungaricae in publicis negotiis) cím alatt hasábosan, két nyelven jelent meg 1806-ban.¹ A kis munka első fele ügyes czáfolata azoknak az ellenvetéseknek és nehézségeknek, melyeket némelyek a magyar nyelv általános használata ellen támasztottak: hogy a latin nyelv kiszorításával a tudományok virágzása fog szenvedni, hogy növeli a köztudatlanságot, hogy a latin constitutionális nyelv lévén, az ország constitutiója sértetik meg, hogy a másnyelvű lakosság a magyart nem érti, s hogy

¹ Nyomtatott Patzko Ferencz betűivel, Pesten, 1806. A magyar-latin hasáb együtt 51 lap.

végül a magyar nyelv szűk és elégtelen a polgári és peres dolgok kifejezésére. A dolgozat másik fele inkább csak figyelmeztetés kíván lenni az eljárásra: egy-két irányelv és néhány példa magyarázása. Álláspontja nagyon is conservatív; nemcsak hogy a meghonosodott *asztal, ablak, ispán* szókat akarja meghagyatni, hanem a *viceispán, notarius, fiscalis, perceptor, privilegium* stbit is, csupán azért, mert elterjedt használatúak; egyébkint helyesen figyelmeztet arra, hogy a mesterszók fordításánál a használt értelemre kell nézni, s előbb körülnézni a régiségben, mielőtt új szót alkotnánk. — A másik füzet: *A tisztbéli írás módjának saját szabályai* (1806.)¹ Pestmegye hivatalos kiadványa, melyet Ottlik Dániel főjegyző szerkesztett. Magában foglalja a hivatalos levelezéseket és eskümintákat, az egyházi és világi tisztségek neveit s végül betűrendben a közdolgokban előforduló kifejezéseket; a fogalmazásokban természetesen sok a latinizmus, de a kifejezések megválasztásában egészséges magyar nyelvérzék vezet. Irányadás és észrevétel végett megküldötték valamennyi megyének; aztán »a beérkezett észrevételekhez képest megigazítva és megbővítve« 1807-ben újra kiadták.² Veszprémmegye a maga *Észrevételeit*, melyeket Pápay szerkesztett, önállóan adta ki s 1807. Bőjt-máshavának 4-dikén kelt gyűlési határozatával megküldötte a megyéknek. Külön *Tiszti szótár*-t adtak még ki ez időtájt Baranya- és Zalamegyék is.³

Pápay a maga munkája összeállításában csak a legelőbb megjelent két füzetre lehetett tekintettel; de rendszeresebb, kimerítőbb és — Kazinczy méltán dicsérte annyira⁴ — bizonyára a legjobb valamennyi megyei munkálat között, melyek e tárgyban előtte és utána kiadattak.

A 256 lapra terjedő testes kötetnek bevezető részét (1—59 lap) a tulajdonképeni »észrevételek« foglalják el; két *értekezés*,

¹ Pesten, 1806-dik Esztendei Boldog Asszony Havában.

² Pesthen, 1807-dik Eszt. Bőjt-elő Haván. Nyomtatattott Trattner Mátyás betűivel.

³ Baranyamegyéé kelt 1806-ban, nyomtatott Pécsen 1807-ben, Zalamegyéé jóváhagyatott 1807. Boldogasszony havának 26-ikán s nyomtatott Bécsben.

⁴ L. feljebb idézve 1808. jan. 5-iki lev. — Kazinczy nemcsak a szerzővel szemben, nála szokásos udvariasságból, dicsérte a munkát, hanem másokhoz írt leveleiben is. L. alább Kis Jánoshoz és Dessewffyhez írt lev. (1808.) és Romyhoz (1808. szept. 5.): »Er war es (t. i. Pápay), der die juridische Terminologie — so glücklich arbeitete.« Kezy Lev. VI. k.

melyeknek elseje »a kifejezések szaporításáról«, másika azok »értelmének meghatározásáról« szól. Ezekben tehát előbb tudományos alapot vet a tulajdonképeni szótárhoz, rendszerbe foglalván és kifejtven azokat az elveket, melyeket a közigazgatás és törvénykezés nyelvének megmagyarosításában követett.

A kifejezések szaporítására nézve általában azt a középútat tartja helyesnek, hogy »a mennyire nyelvünk természete s tehetősége engedi, tiszta magyarsággal éljünk«, de azért »minden idegen származású nevezeteket ne zárjunk ki.« Tartsuk meg tehát a meghonosodott: *alamizsna, asztal, angyal, bába, cél, drága, deszka, eczet, friss, krajczár, kormány, korona, mester, mód, pompa* stb. mint a melyekből magyar képzőkkel már számos szót is alkotunk. Tartsuk meg az olyan görög-latin vagy más eredetű szókat is, melyeket más európai népek is használnak, mint: *admirál, arisztokrata, báró, demokrata, dekrétom, diploma, fabrika, fiskus, jubileum, kabinet, kamara, krónika, magazin, miniszter, politika, primás* stb.; továbbá: *akadémia, doktor, grammatika, litteratura, poéta, professor*, — és a katonaságnál: *brigadéros, gyenerális, kapitány, káplár, kommandó, regiment*, s végül a hónapok latin neveit. Annál bátrabban használhatjuk mindezeket, mert hisz a mi középkori latinságunk is tele volt magyar vagy más idegen szóval, mint *birsagium, hajdones, jobbagyio — auszugales, banderium, financia, urbarium, taglia* stb. — Az elősorolt példák közt van néhány, melyekre utóbb sikerült magyar szót találni vagy alkotni, a legtöbb azonban annyira meghonosodott, hogy mai nyelvünk sem nélkülözheti.

De másrészt — úgymond — »igyekezzünk nyelvünket az olyan idegen szavakból megtisztítani, melyek helyett nyelvünk tárházából jó magyar szókat állíthatunk elő.« Nincs szükségünk továbbra is így beszélnünk: *magát contumaciter absentálta, az itt adjaceáló sententia rossz consequentiájú, realiter és effective leválta a salariumát, de sok adósságot contrahált*; ha először szokatlan hangzású is, lassankint majd megszokjuk az ilyen megszólításokat: *Tanácsos Uram, Főjegyző Uram, Táblabíró, Számvevő, Biztos Uram* stb.

A magyarosításban a következő elveket tűzi ki:

1. Mielőtt új szót alkotnánk, előbb nézzünk körül a régiségben; ha van megfelelő szavunk, azt elevenítsük föl, mint: *felperes*,

alperes, királyi adomány, főválság, leánynegyed, iktatás, elégtétel, ítélet, hitszegés stb.¹

2. Ha van régi jó szavunk, azokat szükségtelen, de nem is tanácsos sem megváltoztatni, sem helyettök újakat alkotni; ilyen szükségtelen és rossz szók pl. *élemény, hiremény, környülmény, cselekvény, szerzelet, széptelen*, — mikor megvannak a régi jó: *élelem, híradás* vagy *hirdetmény, környülállás, cselekedet, megszerzés* vagy *toldalék, rít*.

3. A felkapott új szót, ha helytelennek bizonyúl, hagyjuk el, s míg jobbat nem találunk, inkább az idegent használjuk; ilyen rossz szók: *lovászuok mester, széképités* (restauratio), *ügyész, írnök* vagy *írász, vigyász* (inspector), *példamány* (exemplar), *tes-temény* (massa) stb.²

4. Tájdivatos (vagy mint Pápay mondja »megyebéli«) szót is fölvehetünk, ha jól kifejezi a fogalmat s a szokás általánossá tenné; ilyen pl. a régi Verbőcziben előforduló *szavatos* (evictor), *szavatosság* (evictoria cautio), melyek most csak Erdélyben használatosak;³ ilyen Veszprém táján a *követelés* (praetensio),⁴ melyet a tisztaiak rosszul mondanak *követés*-nek (sequi, imitari, deprecari)

¹ Pápay mindegyikhez odateszi a megfelelő s akkor használatos latin kifejezést is.

² Az *írász* és *ügyész* Barczatalvi alkotásai; előfordúlnak Ottliknál (1806.) és Baranyamegye tisztiszótárában is; u. itt az exemplar: *példvány* v. *példány* s a *fiscalis*: *ig-tartó*, a *fiscus*: *igalat*, a *fiscalis procurator*: *ig-tartó ügyész*.

³ Ez a példa már az első (1806.) névtelen pesti füzetkében megvan, de *szavatos*-nak írva. Ottlik 1806-ban az evictiót *ollalmánynak*, az evictort *ollalmazónak* mondja, de 1807-ben már ő is a *szavatosságot* és *szavatost* használja; Zala vm. *ollalmazásnak* mondja. Kunos *Szöfűzére* (1834. és 1843.) *szavatos* (evincendus), *szavatosság*, *védtség* (evictio), *szavatozó*, *védnök* (evictor). A tiszántúli kerül. tábla 1837-iki szótárában: *szavatoló* és *szavatolássá* módosúlt s utóbb ez maradt meg a forgalomban. *Szavatos* (evictor) és *szavatosság* (evictoria cautio) különben nagyon régi szók; használatukra nézve v. ö. a M. Nyelvtört. Szótár III. 282. és legújabban Nyelvőr XXVI. 2. f. — (Az alábbi gyakori hivatkozásoknál a köv. rövidítéseket használom: P. = Pápay S.; PP. = Páriz-Pápai *Dictionarium* 1782.; Pm. 1. = Pestmegye első, Pm. 2. = Pestm. 2-ik *Tiszti szótára*; N. = névtelen 1806.; Z. = Zalamegye, B. = Baranyamegye, T. = Tiszántúli 1837. *Tiszti szótár*; M. = Márton J. *Lexicon*, NySz. = Nyelvtört. Szótár, Bf. = Barczafalvi, DG. *Debreczeni Grammatika*, K. = Kunoss *Szöfűzér* 1834. K. 2 = u. a. 1843.)

⁴ *Követelés* sem praetensio sem más értelemben nem fordul elő sem PP. sem M. sem a Ny. Sz. Praetensio (B.): kereset, követés, ügy-tartás stb.

és a *kamat* (interes).¹ Jó volna tehát az ilyen szókat *összegyűjteni és köztanácskozás alá bocsátani!*

5. Néha egyszerűen lefordíthatjuk az idegen szót, pl. *alienare*: *elidegeníteni*, *recognitio*: *megismerés*, *rectificatio*: *megvagy eligazítás*, *depositum*; *letétemény*, *majorennis*: *nagykorú*, *minorennis*: *kiskorú*; de itt nagyon vigyáznunk kell, hogy se a dolog mivoltát, se nyelvünk természetét el ne rontsuk a szórul-szóra való esetlen fordítással; tehát »*carnalis et uterinus frater*« nem: *húsbul és méhbul való*, hanem: *egy atyától, egy anyától való testvér*; »*deutri punctum*« nem: *arrul valljoni pont*, hanem: *vallatás pontja, vallató kérdés*;² »*prudens ac circumspectus civis*« nem: *eszes és továbbra gondoló*, hanem elég: *becsületes* vagy *érdemes*.

6. Figyelnünk kell továbbá az általános, jó magyar kifejezésekre és szólásmódokra s ehhez alkalmazni az újat, pl. így szólunk: igaz keresetem van, serényen eljár hivatalában, beletudta a fizetésébe, visszahúzta vagy megmásolta a szavát; ezek szerint lehet *actio*: *kereset*, *libellus actionis*: *keresetlevél*,³ *functio*: *eljárás*,⁴ *dies fatales*: *megválasztó napok*,⁵ *imputatis imputandis*: *belétudván a belétudandókat*,⁶ *revocare fassionem*: *visszahúzni* vagy *megmásítani a vallását*⁷ stb.

7. Olyan elnevezéseket vegyünk fel, melyek az idegen szónak minden jelentéseire alkalmazhatók, pl. *executio* nem mindig: *végrehajtás*; maradjon tehát ez *exequálás*, *exequálni*, amazt pedig az *effectuare* jelentésében használjuk;⁸ így ajánlja *praescriptióra*:

¹ A *kamat*-ot PP. nem ismeri. A Ny. Sz. megvan a szó, de a példák mind *kamasz*-ra valók. Márton mint dunántúli ember ismeri. Előfordul még Pm. 2-ben is, úgy látszik, valamelyik dunántúli megye »észrevétele« alapján.

² Pm. 1, B. és Z.: *vallatás pontja*; T.: *kérdőpontok*.

³ N.: *kereset* és *kereső-levél*, Pm.: *vádlevél* vagy *igazságtételt kérő levél*, Z.: *vádlevél, követelő levél*, B.: *vádlevél*; K.: *keresetlevél*; T.: *kereset, vád, keresetlevél, vádlevél*. Pápay ajánlatai maradtak forgalomban, mert a *vádlevél* más.

⁴ PP.: *tiszt, tisztviselés*; a tiszt szótárak nem említik: Márton átveszi Pápaytól: *eljárás* (hivatalában) s ma is használatos.

⁵ N.: ugyanígy; PP. *meghatározott napok*; Pm. 1.: *határozott veszedelmes napok*; u. ott (1807-ben): *vagy megválasztó napok*; B.: *végnapok, veszélyes napok*; T.: *vésznapok*.

⁶ Pm. 2. és T.: *bétudván a bétudandókat*.

⁷ Pm. 2.: *visszahúzni, megmásolni*; Z.: *visszavonni*, s itt ez maradt meg.

⁸ A *végrehajtás* minden tisztiszótárban megvan; mellette itt-ott: *végvetés, végteljesítés* (B), *ítéletteljesítés* (2) is előfordul, de amaz vált általánossá.

elidősítés;¹ az apellata pedig mivel egyszer *feljebbvitel*, másszor *feljebbhozás*, inkább maradjon: *appellálás*. De a *végrehajtás* és *feljebbvitel* már nagyon elterjedt használatú volt, meg is maradt mindkettő.

8. Ha több idegen szó egy jelentésű, elég ha egy jó kifejezést tudunk rá, pl. adjutor, adjutans, adjunctus mind lehet: *segéd*; taglia: *fogóbér* (akár szökött katonát, akár gonosztévőt fogtak);² *credibilis*, *fidedignus*, *authenticus*: *hiteles*; *notarius*, *actuaris*: *jegyző*.

9. Most volna ideje, hogy a »magyar polgári nyelv« régi haszontalan szószaporításait is elkerüljük, pl. *N. úr közönséges protestálás, ellenmondás, szóllás, kiáltás és állás, meg- és eltiltásképen felfedezi* stb. helyett elég ennyi: *N. úr közönséges ellenmondás és eltiltásképen felfedezi* stb. Szintúgy megrövidítendő a megyei átiratokban a hosszú címzés. Főlöszleg meg-hosszabbítani a participiumokat is, így: *veretett pénz, alább iratott napon, meghatározatott napok*, mert a cselekvő alakú: *vertt, megirtt, meghatározott* úgyis szenvedő értelműek. Rövidíteni kell az ilyeneket is: *aztat, azóltától, mióltától* fogva: *azt, azóta, mióta*, elegendő, következőképen: *elegendő, következőképen, jártanak-keltek*, arra való nézve: *jártak-keltek, arra nézve* stb.

10. Ha egy szóval nem tudjuk kifejezni az idegen szót, inkább írjuk körül, bár a *körülírás* nem ér annyit, mint a találó *elnevezés*, pl. ezeket *adoptio, approbatio, extraordinarius, restantia* így írhatjuk körül több szóval: *örökbe-fogadás, helyben* vagy *jóvá-hagyás, rendkívül való, hátralévő tartozás*.³ Ez más nyelvekben is így van, s ezekhez viszonyítva a magyar sokszor rövidebb.

11. A tudományos műszókra nézve azt kívánja, hogy egyelőre ne vessződjünk ezekkel, hanem bízzuk az illető szaktudósokra, s hogy ebben is és egyéb ágakban is helyesen gyarapod-

¹ Pm. 1. *időmulás*, Pm. 2.: u. a. és *elüdösítés*, B.: *elüdözés*, 2: *törvényes időtöltés*; K. 1—2.: *elidősítés*; T. *időmulás, elidősítés, elévülés* s ez utóbbi maradt forgalomban.

² Pm. 1. »szökött katonát elfogónak jutalma«, Pm. 2. már rövidebben: »katonafogó bér«; Z.: *fogásbér*, B.: *szökfögbér* (egészen Barczafalvi modorában) vagy: *szökött katona fogási bér*. Pápayé kétségkívül legjobb, ezt eleveníti föl a tiszántúli szótár is.

³ Ezek már akkor általánosan használt kifejezések voltak s némi rövidítéssel meg is állandósultak.

jék nyelvünk, egyre sürgetnünk kell a rég óhajtott Tudós Társaság felállítását.

Közelebbről vizsgálván már a *kifejezések szaporítását*, ennek — az egyes szókra nézve — négy módját jelöli meg, ezek: a származtatás (derivatio), az összetétel (compositio), az egyforma jelentésű szók (synonima) meghatározása és az idegen nyelvből való kölcsönzés.

1. A szószármaztatásban (szóképzés) főképp az *analogiát* teszi irányadóvá. Helyesen határozza meg néhány gyakoribb képzőnek (*ás, és, mány, mény, at, et, ék* stb.) funkcióját s ehhez képest bírálja a forgalomba került új szokat; helyesek tehát az igetöből képzett: *hagyomány, iromány, okozat, emelet, kötet, jelenet, jövődölet, képzet* (idea v. conceptus) és *képzélet* (phantasma), de helytelenek: *testemény, példamány, híremény, környülmény, felület* (superficies);¹ a régi maradék, szakadék, töredék analogiájára helyes: *terjedék* (extensio), az irgalmaz, ótalmaz, figyelmez után: *meghatalmaz, -ott*;² halász, lovász, mőhész, pohárnok, asztalnok mintájára jó a: *művész*, de hibás az: *írász, irnok, vigyász*; az *ügyész* helyett is inkább ajánlja fiscalisra: *ügyviselő*, advocatusra: *ügyvéd*, agensre *ügyellő*, vagy pedig hagyjuk meg az idegent;³ hibás a *személynök* is, jobb volna: *személyviselő*; a *foglatat* nem hibás, de újabb értelmét jobban kifejezi a régi *tartalom*.

2. A szóösszetételben is az analogiára kell ügyelnünk, de arra is, hogy a szó régi jelentését el ne rontsuk. Már a Debreczeni Grammatika kimutatta, hogy a *tár* eredetileg *eleséget* jelentett, az új szókban pedig mint: *szótár, kincstár, fegyvertár*,

¹ Az előbbi sorból a *hagyomány, jelenet* régi szók, az *iromány* és *felület, környülmény* B. Szabó D. alkotásai, a többi új, de első helyük még jobbadán ismeretlen. A *felület*-et már a Debr. Gramm. is megrójjá (309. lp.), mindamellet ez is állandósult. V. ö. idea: *kép*, ideale: *képzélet*, phantasma: *képzemény* (Bárány P. 1790.)

² A *terjedék* régi, de a *meghatalmaz* mint törvénykezési kifejezés alkalmasint Pápay alkotása.

³ Az *írász, művész, ügyész* Barczafalvi alkotása; az *írász, irnok, vigyász, ügyész* szokat már a Debr. Gramm. is megrójjá. (327. lp.) Az utóbbinak synonymáit legszabatosabban Pápay állítja össze. Összehasonlításul álljon itt néhány kísérlet: fiscalis: Pm: *fő- és alügyész* B.: *ig-tartó ügyész*, Z.: *fiskális v. ügyész*, K. 1—2.: *ügyész, ügyvéd*; procurator fiscalis: T.: *ügyész*; advocatus. B.: *ügyviselő v. ügyész* Z.: *ügyvéd, szószóló*; agens: Pm. *ügyellő, ügyelő*, Z.: *ügyviselő*, T.: *ügyvivő, ügyviselő*.

könyvtár, pénztár, levéltár — már gyűjteményt tesz. Helytelen a *székképzés*, (restauratio) is, jobb volna: *tisztújítás*; a sedes restauratoria pedig: *tisztújító szék*.¹ Az egy fogalmat jelentő összetett szókat össze kell írni, így: *szolgabíró*, de: *örökbe-fogadás*. (A mi nem volt fölösleges figyelmeztetés, mert akkor így szoktak írni: Szolga Bíró, Fel Peres vagy: fel-peres.)

3. Most kell legnagyobb gondot fordítanunk a synonymákra, hogy az idegen szó értelmének és a magyar közszólásoknak figyelembe-vételével a legmegfelelőbb szót foglaljuk le bizonyos jelentésre, így ratio: *okosság*, ingenium: *elme*, sapientia: *bölcsesség*, mens: *ész*, eruditus: *tudós*, doctus -- *tanúlt*, prudens: *eszés*, imprudens: *esztelen* stb., melyeknek helyességét egy csomó szólásmóddal bizonyítja. Egész sereg rokonértelmű szócsoporthból választja ki mint legtalálóbbat, két törvénykezési szóra: a dilapidatio és dehonestatio-ra: a *vesztegetés*-t és *becstelenítés*-t.

4. Ha egyáltalán nincs megfelelő szavunk, akkor szabadon *kölcsönözhetünk* más idegen nyelvből, de itt is analogia szerint, pl. az *um* — *om*-ra változik: fundamentom, lajstrom, vagy elmarad: *must*, *len* (mustum, linum) mint az *us* is: *mód*, *vers* s általában a tulajdonneveknél (Ovid, Quintilián); így ajánlja cubus-ra a *kőb*-öt, ministerialisra; *miniszteri*, fundatoria: *fundálat*; a népeveknél: *ángoly*, *dán*, *svéd*, *hunn*, *vandal*. De kerüljük — úgy mond — az olyanokat, melyek helyett van jó magyar szavunk, pl. bognár: *kerékhártó*, fertály: *negyed*, forspont: *vontató*, piktör: *képiró*, puder: *hajpor*, cukor: *nádméz* stb.

A szólásformák szaporítására nézve két módot ajánl: a szó szerinti fordítást, a míg nyelvünk természete engedi s az értelem szerintit, pl. emerre: violatio sedis — *széksértés*, nota infidelitatis — *hazaárulás*, crimen laesae Majestatis — *felsőgsértés*, novum iudicium — *perújítás*. Szól itt a *közmondásokról* is, melyek rendszeren igen találók, s elmések, de mivel sok bennök a pórias, a mi sértené a törvénykezési előadás komolyságát, itt nagyon ovatosan lehet csak használni.

Végül felhívja a figyelmet néhány közkeletű hibás kifejezésre, minők a *bírák urak*, vármegyék *dolgok*, magyarok *törvényeik*, holott helyesen így beszélünk: magyarok Istene, királyok királya, nem: azoknak *törvényeik*, hanem: azoknak *törvényei* stb.

¹ A *székképzést* már a DG. is megrózza (321. lp.) s helyette *tisztválasztást* ajánl. Pápay ajánlatatai azonban jobban kifejezik a fogalmat s állandósítottak.

Im ilyen elvek alapján állítja össze Pápay nemcsak »a polgári igazgatásban és törvénykezésben előforduló kifejezések« gyűjteményét, hanem a sokféle egyházi és világi méltóságok, kisebb-nagyobb tisztségek elnevezéseit, a czimezéseket és számadásbeli kifejezéseket is, végül néhány hivatalos levél- és eskümintát csatol hozzájuk, együttvéve kerek 200 lapnyi terjedelemben.

Ezek az elvek, mint a magyarosításban, nyelvbővítésben követendő eljárás, mondjuk, mint a conservatív nyelvújítás elvei olyanok, melyek ma is és mindenkor megengedhető forrásai s eszközei a nyelvfejlesztésnek. Pápay nem találomra, ötletszerűen, vagy legfeljebb egy-két analogia után válogatja össze a szókat s kifejezéseket, mint a legtöbb megyei szótár szerkesztője: hanem nyelvtudományi készültség s erős magyar nyelv- és stílérzék segítségével. Az a nyelvtudomány, mint alább látni fogjuk, a Révaiék szemében nem volt ugyan igazi nyelvtudomány, — de Pápay nem köti magát mindenben a Debreczeni Grammatikához sem, bár jobbadán ebből és Verseghy könyveiből meríti tudományát; a mit jönnek lát, az ellenféltől is elfogadja. Fő irányító elve: a *nyelvszokás* és *analogia*, de legfőbb bírása a *saját ép nyelvérzéke*; nem szívesen újít, józan mérséklete készebb a régi idegent megtartani, de ha új magyar szót vagy kifejezést ajánl, conservatív ovatossága szerencsésen rávezeti a találó magyaros szólásra.

Összehasonlításként álljon még itt néhány gyakrabban előforduló mű- és köznyelvi példa: egyrészt Pápay eljárásának, másrészt annak bemutatására, hogy általában mily küzdelmesen s néha mily szeszélyesen fejlődött nyelvünk.

Archivum és *archivarius*: város levelei ládájok vagy tartó boltjok, levelekre gondot viselő (PP.); levelész (S.),¹ *levelesház*, *levéltartó* (P.); levelestár, *levéltár*, levélház-, levelestár-mester, levélház gondviselője (Pm 1—2.); levéltárnok (2.), levéltár, levéltárnok (K. és T.)

Arenda: becsbeadni, -venni (PP.); haszonbérlet (Pm 1—2. és B.) *haszonbér* (P.), kibérlés, haszonbér (Z.), haszonbérlet (T.), haszonbér, arenda, haszonbérlet: arendans (K. 2.).

Brachium: kar (PP.), *hatalomkar* (P.), erőhatalom (Pm 2.), erő (B.), hatalomkar (Z. K. és T.).

Character: jegy, jel, bélyeg (PP.), *bélyeg*, *erkölcsi szív-*

¹ Barczafalvi Szabó D. a postamestert nevezi *levelész*-nek, a levélhordót pedig *leveles*-nek.

béllyeg (P.), esmertető jel, saját jegy (Pm 2. B.), erkölcsi sajátság (T.), K. 2. (1843.) már a Szemere alkotta: *jellem*.

Collega: tisztitárs (PP.), *hivataltárs* (P.), bajtárs, tisztárs (Pm 2.), ügytárs (T.), tisztitárs, tisztárs (K. 2.).

Corpus delicti: *gonoszlétel maradványa* (P.) és nem: bűnjel (Pm 1. Z. T.).

Duellum: *bajvívás* (P.), kettes csata, bajvívás (Pm. 2.) párbaj, — vívás (Z.), kettős viadal, bajvívás (B.), bajvívás (K. 1—2.), párviadal (T.).

Diarium: napaló könyv (Pm 1—2.), *napikönyv*, *napijegyzet* és nem: napoló k. mert napolni = időt tölteni (P.), napkönyv (Z.), napló könyv (T.), *napikönyv*, *napló* (K. 2.).

Dos: jegyruha (PP.), *jegybér* (P.), házassági jutalom, jegyruha (Pm 1—2.), jegyjószág (Z.), hitpénz, jegypénz (K. és T.).

Deputatio: *megbizottság* (P.), kiküldött személyek (Pm 2.), tagzat, választmány, véleménykedők, kiszemeltség, választott kar (B.), küldöttség (K. 1.), u. a. és választottság (T.).

Echo: szózatnak visszazengése (PP.); *viszhang* (P.);¹ *tért-hang*, *viszzahangzás* (M.), *viszhang* (K. és T.).

Inventarium: feljegyző lajstrom (PP.), u. a. és jegyzemény (Pm 1.), *számbavétel* (P.), jegyző lajstrom, számbavételi jegyzék (T.).

Indicium: mutatójel (PP.), *bűnjel* (P.), jel, bűnjelenség (T.).

Licitatio: árán kelés (PP.) *kótyavetye* (P. Pm. Z. B.) *árverés* (T.).

Limitatio: meghatározás (PP.), *árszabás* (P.) u. e. és becsrovás (Pm 2.), határozás, árszabás (T.), árszabat (K. 2.)

Matricula: emberek neveiket beíró lajstrom (PP.), *szűsző* (Bf.), egyházi anyakönyv (Pm 1—2.), *anyakönyv* (P.).

Parenthesis: *rekesz* (Bf. Pm 1—2. P.), *szőrekesz* (Z.), *rekeszték*, *rekesz-jel* (T.).

Pensio: fizetés, béradás (PP.), jutalmaztató fizetés (Pm 2.), *nyugalompénz* (P.), *jutalompénz* (Z.), *kegypénz* (B.), *nyugpénz* (K.), *hópénz*, *nyugpénz*, — *zsold* (T.)

Pisetum: *pénzvám* (vectigal nauli: *révám*, telonii: *szárazvám* Pápay), *pénzverési* illetmény (T.).

¹ Pápay így okoskodik: »Echo: *viszhang*, ezen analogia szerint *öszvér*, s e szerint lehetne *öszhang* is harmonia.« (Észrevét. 137. lp.) De mindkettő előfordul már előbb: *viszhang* Barótinál (Szvorényi említi »Fejl. tünem.« 47. lp. a hely megnevezése nélkül) és *összhang* Báránynál (»Hadi és más nev. tört.« 1770.)

Projectum: javaslat (P. és nem:) javallat (Pm 1—2. Z.), terjeszték, javallat (B.), javaslat (probatio: javalat (K. 1.), javallat, indítvány (T.).

Quietantia: menedék-levél (PP.), mentencze (Bf.), menedék-v. nyugtató-levél (Pm 1—2.), nyugtató-levél v. csak: *nyugtató* (P.), nyuglévél (Z.), nyugtató (B.), nyugtatvány (K. és T.).

Remedium juridicum: ügyorvosló mód (P.), pörorvoslás (Z.), ügyorvoslat (T.).

Reversalis: kézírással maga kötelezése (PP.), visszaadásra kötelező v. csak: *visszaadó levél* (P.), visszatérítettő, visszatérést kötő levél (Pm 2.), megismérő levél (Z.) bizodalmasító levél (B.), tértetvény (K. 1.), térítvény (T.).

Salva guardia: salagvárdá (PP.), szalavárdá (Bf.), *mentshely* P.), bátor hely (Pm 1—2.), szabad hely (Z.), menedékhely (T.),

Stylus: írásnak v. szóllásnak módja, íróvessző (PP.) *estély* (Bf.), írásmódja (Pm. Z. B.), *írásmód, toll* (Pápay),¹ iridom (K. 1—2.).

Im ilyen küzködéssel s ilyen tapogatózva indúlt meg a jelen századi nyelvújítás munkája. Ennek történetével foglalkozó nyelvtudományi irodalmunk eddig jóformán ügyet sem vetett a megyék munkálataira;² pedig ez, mint láttuk, nem csupán a közigazgatás és törvénykezés műnyelvének megállapításával foglalkozott, hanem belevonta körébe nyelvünknek egész anyagát. Ezek a munkálatok, melyeknek itt csak néhányával s Pápay mellett csak mellékesen foglalkozhattam, nem egyenlő értékűek, legnagyobbbrészt nem is a nyelvtudomány igényeivel léptek föl; de nyelvtörténeti szempontból annál kevésbbé mellőzhetőek, mivel nyelvújításunknak — Barczafalvitól Bugátig — közel száz évi történetében rendszerint több sikerrel járt a szerencsés inventio ötlete mint a szorosan vett tudomány. Ez úttörő kísérletek közt Pápayé mindkét tekintetből számottevő, s azért foglalkoztam vele — fontosságához képest — részletesebben.

DR. BADICS FERENCZ.

¹ Tudtommal Pápay figyelmeztet először a *toll* ilyen értelmű használatára (pl. »Jó tolla van, szép tollal ír sat.« Észrev. 222. lp.); ha csak Révainak »*A magyar széptoll*« cz. kézírati munkájáról nem hallott, mert ismerni nem ismerhette.

² A Nyelvőr XII. k. van egy szemelvény Baranya vm. tisztí szótárából; U. o. a XIII. kötetben pedig Kulcsár Endre Veszprémét ismerteti nagyjából, de Pápay nevét egy szóval sem említi.

PÉCHVÁRADI VAGY FARNÁDI?

Ismeretes dolog, hogy a *szent-föld első leírása* a hazai irodalomban latin nyelven e két ember neve alatt jutott reánk, hogy *Pécsvári* vagy *Farnádi*, egyik a másikon, szinte négyszáz esztendővel ezelőtt lopást követett el: de még a mai napig eldöntetlen, hogy melyik hát az eredeti tulajdonos és melyik az igazi tolvaj, a hazai irodalom első »híres-neves és nevezetes« nagy tolvaja? Mert bizony az nem közönséges alacsonyság, hogy valaki *egy egész könyvet az első leírás dicsőségével* mástól eltulajdonítson és a maga szerzeményeként a világba széleszsen. *Toldy Ferencz* azt vallotta, hogy a »Compendiosa quaedam, nec minus lectu iocunda descriptio urbis Hierusalem, atque diligens omnium locorum terre sancte in Hierosolymis adnotatio«¹ — a Pécsvári Gábor munkája, de Farnádi Miklós a saját neve alatt adta ki.² Az idősebb *Szinnyei József* szerint ellenben állítólag Pécsvári írta át a Farnádi művét.³ A *Régi Magyar Könyvtár* imént megjelent harmadik kötete már egyenesen azt tanítja, hogy a Farnádi-féle kiadás — az *első eredeti kiadás*, melynek iratása évét *Tobler 1490*, nyomtatása idejét *1500* tájára teszi;⁴ hogy ezzel szórúl szóra megegyezik a Pécsvári Gábor munkája, kivéve az előbeszéd néhány sorát, s különösen azon helyét, melyben Farnádi említi, hogy ő a szent földet praelatusa engedelmével járta meg, hová Pécsvári Gábor e szavakat csúsztatja be: »in anno a partu Virginis Mariae 1514.« Különben a Pécsvári könyve ugyanazon betűkkel és kezdő betűkkel készült, mint a Farnádi kiadása, így kétségtelen bécsi nyomtatvány. Tobler iratása évét *1514*-re, nyomtatása idejét pedig *1525* tájára helyezi; mert a Farnádi

¹ *Per quendam in Christo patrem fratrem Gabrielem*, natione ungarum, divi Francisci ordinis de *sacra observantia* luculenter, nam ea ipsa loca propriis conspexit oculis, congesta ac breviter *per eundem* comportata, incipit(ur). Alább rövidebb czímül: *Compendium locorum terre sancte*.

² *Toldy Ferencz*: Az ó- s középkori magyar irodalom története. Pest 1862. II. k. 57 l.

³ *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. III. Budapest, 1883. 197. l.

⁴ *Szabó Károly* és *Hellebrant Árpád*: Régi Magyar Könyvtár. Budapest. 1896. 23 l.

szövegét nem ismerte, sőt nem is látta, így a két kiadás azonoságáról meg nem győződhetett, s a Péchvárad szövegét is eredeti önálló munkának tartja.¹

Ime, világosan követhetjük Péchvárad szerzőségére nézve a nézet megváltozását. Szinnyi József Toldy ellenében még csak azzal a kifejezéssel él, hogy *állítólag* Péchvárad írta át a Farnádi művét. S hivatkozik forrásul a *Denis* vaskos kötetére, a bécsi könyvnyomtatás történetére, mely 1782-ben jelent meg; valamint a *Könyvkiállítási Emlékre*, a budapesti 1882-diki tárlat ismertetésére, mely a Denis könyvénel éppen száz esztendővel később keletkezett. A száz éves időköz végső pontjain álló két műben kell tehát lennie ama fogantyúnak, melybe Szinnyi a maga nyilatkozatával kapaszkodik. Denis azonban Péchváradról teljesen hallgat, mivel sem nevét, sem munkáját nem ismeri; csak a Farnádi-féle kiadásról emlékszik meg ama nyomtatványok között, melyek az év megjelölése nélkül készültek, miután a bécsi nyomtatványokat 1530-ig esztendő szerint felsorolta; s csakis azt jegyzi meg róla, hogy *hihetőleg a Winterburger* műhelyéből származik; hogy a szentföldnek ez a leírása sem a Wading rendi könyves házában, sem a Czwittinger vagy Horányi kimutatásában nem fordul elő.² A Könyvkiállítási Emlék meg nyilván a Toldy felfogásához hajlik Toblernek ama, *Noroffra* alapított véleménye ellen, hogy Farnádi az író, mert hiszen Péchvárad Gábor mind a címlapon, mind a szövegben meg van nevezve, mint ösmert és befolyásos egyéniség, ki a XVI. század elején a magyar ferenczrendiek között szerepet játszott; sőt tudjuk róla, hogy 1514-ben a szentföldre zárandokolt, míg Farnádi Miklósról éppen semmit sem tudunk. »Mind a mellett — úgy mond — a kérdés még ezzel megoldva nincs: hogyan lehet az, hogy ugyanazon nyomdában, ugyanazon betűkkel, valószínűleg egy időben, egy munka két különböző szerző neve alatt lát világot? Mindenesetre ez a legritkább curiosumok sorába tartozik.«³

Bármiképp lehet, a miről különben majd alább szólunk, — de az az egy *merő* lehetetlenség, hogy valaki akár a Denis történetéből, akár a Könyvkiállítási Emlék érveléséből arra a következtetésre juthasson, hogy állítólag Péchvárad írta át a Farnádi művét. A Szinnyi egyetlen fogantyúja — a Tobler, illetve Noroff megemlézése a Könyvkiállítási Emlékben; mint gondos kutató és lelkiismeretes gyűjtő, minden aprólékos adatot értékesíteni törekszik: de ezzel az alkalommal többet állít, mint a mennyit az egész fejtegetésből, az ellentétes bizonyítékok összemérésével levezethet. Mert csak azért, hogy valaki *külföldi* író, a hazai tudósnál még nem szavahihetőbb; az ő pusztá föltevése ennek a belső érvek erős alapjára építő megokolásánál még nem nyomósabb.

¹ *Ugyanazok*: Ugyanott. 285 l.

² *Michael Denis*: Wiens Buchdruckergeschicht. Wien, 1782. 312—313 l.

³ *Könyvkiállítási Emlék és Könyvkiállítási Kalauz*. Budapest, 1882. 204. illetve 200—201. l.

A *Régi Magyar Könyvtár* harmadik kötete még tovább megy; ez már egyenesen Toblerre hivatkozva, a kétes fémét jó készpénzül fogadva tanítja, hogy nem állítólag, hanem határozottan Farnádi az eredeti tulajdonos, így természetesen Péchvári az irodalmi tolvaj; holott maga beismeri és kiemeli, hogy Tobler a Farnádi-féle kiadást nem is látta: ennél fogva a két példány korának meghatározására döntő ítéletet sem mondhatott. Mert az ilyen ítélet meghozatalára részletes összehasonlítás és beható tanulmányozás szükséges; hiszen a hol a külső bizonyítékok hiányzanak, ott csupán a belső érvek tanúskodhatnak.

A külső bizonyítékok közül a két kiadáson sem a nyomtatónak neve, sem a nyomtatásnak ideje nincs meg. Alakjuk, kiállításuk, kezdőbetűjük és címfelírásuk, szövegbeli szedésök és minden jelzésök meglehetősen megegyezik; a Farnádi-féle példány mindössze csak abban különbözik, hogy a nyomása valamivel szebb és tisztább, a végén pedig ott áll: *Impressum Vienne*. Épen ezen az alapon gyaníthatja Denis, hogy a munka *hihetőleg* a Winterburger műhelyéből való, mert a nyomtatásnak illetően jelzése, Bécsnek illetően helyesírása nála fordul olykor elő;¹ s épen ezen az alapon hiheti el Noroffnak Tobler,² hogy a munka 1500 táján, vagy valamivel előbb került ki a sajtó alól; mert a nyomtatásnak illetően jelzése, Bécsnek illetően helyesírása a Winterburger működésének leginkább első éveibe esik; ő pedig 1492-től 1519-ig dolgozott Bécsben.³ De ez az alap nem kőből rakott, hanem merő ingovány; mert az *Impressum Vienne* ilyen helyesírása a Winterburger kiadásain is csak nagy-kivételesen és szinte mindég a neve kitételével vagy legalább kezdőbetűivel szerepel,⁴ s nem szorítkozik csupán működésének első éveire, hanem még a XVI. század második évtizedének elején is felbukkan.⁵ S maga Denis a Farnádi-féle kiadást épen oly nyomtatványok között ismerteti, melyek az ő hozzávető megállapítása szerint *1512-től 1515-ig* jelennek meg; holott a bizonytalan évbeli munkák felsorolásában is bizonyos időrendet megtartani törekszik. Nincs tehát semmi meggyőző ok, semmi külső bizonyíték a Tobler állítása mellett; a Farnádi-féle kiadás készülhetett volna a Winterburger utolsó esztendeiben is, ha általan az ő műhelyében készült. Mert az *Impressum Vienne* (bár rend szerint Pannonie vagy Austrie kiegészítéssel) a *húszas* években a *Singrenius* nyomtatványain még elő-előfordul,⁶ sőt rövidség vagy utánzás szándékával talán kiegészítés nélkül is előfordulhatott. Legalább Denis, a jeles szakember, a maga lelkiismeretességében nem meri határozottan kimondani,

¹ *Michael Denis*: Wiens Buchdruckergeschicht. Wien. 1782. VII. 1.

² *Titus Tobler*: Bibliographia Geographica Palaestinae. Leipzig, 1867. 60. 1.

³ *Michael Denis*: Wiens Buchdruckergeschicht. Wien. 1782. VI. 1.

⁴ *Ugyanaz*: Ugyanott. 297, 298, 299, 304 1.

⁵ *Ugyanaz*: Ugyanott. 310, 314 1.

⁶ *Ugyanaz*: Ugyanott. 211, 219, 231, 318 1.

hogy a Farnádi példánya a Winterburger-műhely terméke; csak a *hihetőleg* szóval él.

Ha már most Denis a Péchvárad-i könyvéről nem beszél, csak a Farnádiéról; ha Tobler a Farnádi-féle kiadást nem ismeri, csak Noroff után indul: hogyan tehetnek hiteles bizonysgot akár az egyik, akár a másik szerzsége mellett? S ha már most nem bizonyos, hogy a Farnádi-féle példány mikor nyomult, sőt eleddig az sem épen kétségtelen, hogy kinek a műhelyéből származik: hogyan lehet a Farnádi elsőségét döntő itélettel megállapítani? Hiszen minden belső érv, minden megfogható és elfogadható adat, az összetett bizonyítás megannyi elvitathatatlan erősségként, a *Péchvárad-i* igazát támogatja.

Im, mindjárt a *czímlapon*, hathatós érvek szólnak mellette: 1-ször a Farnádi-féle példányon az író csak *általában* van megemlítve, hogy ferencrendi szerzetes, frater divi Francisci ordinis de Observantia;¹ míg a Péchvárad-i könyvén *egyenesen* az áll, hogy ez az író *Gábor*, ferencz-rendi szerzetes atya, pater frater Gabriel, divi Francisci ordinis de sacra Observantia; 2-ször, azon a folytatás tovább egyszerűen csak azt mondja, hogy a szentföld ismertetése, szépen összefoglalva és röviden összehordva, mert az illető barát saját szemével látta ama helyeket, szerencsésen kezdődik; míg ezen a Gábor név után nyomatékös rámutatással ki van emelve, hogy ez az ismertetés szépen összefoglalva és *általa* röviden összehordva, szerencsésen kezdődik. (Descriptio vagy adnotatio luculenter congesta ac breviter *per eundem* comportata, feliciter incipitur.) A Gábor név s utána a réamutató azonosító idem határozott bizonyossággal Péchváradira utal.

Az ő czímlapjának megjelölésében még figyelemre és mérlegelésre méltó a *sacra* observantia és *pater* Gabriel kifejezés is. A magyarországi ferenczesek két csoportja 1523 óta a Provincia sanctissimi Salvatoris és Provincia Sanctae Mariae nevet viseli;² előbb azonban azokat régi szigorúbb szervezetök miatt az observantiáról különböztették meg, ezeket szabadabb szabályzatuknál fogva conventuálisoknak hívták; s azok annyira ragaszkodtak a magok eredeti rendtartásához, hogy a két irány összecsatolásának mindenkép ellene szegültek; a mikor például a rákosi gyűlésen Drágy Bertalan, Geréb Péter és általában a rendek követelték, hogy a conventuálisokkal egyesüljenek, különben az országból számkiűzik őket; a mikor ez időbeli fejük, *Laskai Osváld*, a hír-

¹ *Compendiosa quaedam, nec minus lectu iocunda descriptio urbis Hierusalem, atque diligens omnium locorum terre sancte in Hierosolymis adnotatio, per quemdam devotum in Christo fratrem divi Francisci ordinis de Observantia, nationis vero hungarice luculenter, nam ea ipsa terre loca propriis conspexit oculis, congesta ac breviter comportata, incipitur feliciter. Tizennégy sorban.*

² *Fridrich Orbán*: Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis Minorum S. P. Francisci, Strictioris Observantiae, militantis sub Gloriosissimo Titulo Sanctissimi Salvatoris. Kassa, 1759. 25. l.

neves egyházi író, a nehéz nyomás alatt már ingadozni s a római egyetemes rendfőnökkel már tárgyalni kezdett; az öreg *Sopronczai István*, a kitűnő szónok, két ízben a magyar tartomány főnöke kijelentette, hogy ebben sem a királynak, sem az országnak nem engedelmeskedik, a szent observantiáért készebb elhagyni honát. (Nec Regni, nec Regno in hac unione obediens ero, sed pro sancta Observantia de Regno Hungariae exire paratus sum.¹ A Péchváradai címclapjának megjelölésében a *sacra* observantia kifejezés nagyon beleillik annak a tollába, a ki szentföldi útja előtt már kétszer állt a szerzet élén, ennél fogva már öregebb, s a régi rendtartás iránt kegyeletesebb lehetett; így látszólag ez is reá vall. A *pater* szó pedig ott szerepel a *Gyöngyösi gyűjtemény* külső borítékának felírásában: *Peregrinatio Hierosolymitana Patris Nostri Ordinis*. Kérdésbe jöhet, hogy ez az összetétel miképen értendő? Természetesen a helyes latinság szerint ilykép kellene fordítani: *A mi rendünkbeli atyának* jeruzsálemi zarándoklása. De meggondolóra véve, hogy a ferenczesek krónikája, bizonyosan a szerzet szokásos latinságával, ezen a módon beszél: *e fratribus nostris* és nem *e fratribus nostri ordinis*; *fratres nostros* és nem *fratres et patres nostri ordinis*; ² nem lehetetlen épen, hogy a gyöngyösi magyar barát magyaros szerkezettel egyenesen azt akarta a »*pater nostri ordinis*«-ban mondani, *a mi rendünk atyja*, azaz feje; mint ahogy a pápa, a *pater summus ecclesiae*, az egyház legfőbb atyja, vagyis feje. Ám legyen a *pater nostri ordinis* jelentése akár magyarosan, a mi rendünk atyja, akár latinosan, a mi rendünkbeli atya: egyik esetben sem vonatkozhatik Farnádi Miklósrá. Az első esetben nem, mert 1444 óta, a magyarországi ferenczesek a bosnyákországiaktól elválva külön tartománynyá alakultak és *Kenyeres Fábián* személyében első főnöküket a jenei káptalanban megválasztották, 1527-ig, a mikor a sárospataki káptalani gyűlés *Péchváradai Gábort* utolszor állította a szerzet élére,³ a főnökök sorozatában Farnádi Miklós elő nem fordul, sőt nevével később sem találkozunk a rend történetében sehol; a második esetben nem, mert Farnádi Miklós csak egyszerű *frater* volt; legalább maga sem a címclapon, sem a befejezésben nem mondja magát *paternek*; az egykorú gyöngyösi barát pedig valószínűleg jól tudta, hogy köztük kicsoda *frater* és kicsoda *pater*?

Ám vegyük a *sacra* és *pater* jelzőket, ha úgy tetszik, esetlegesen, noha tudatosaknak látszanak: a Péchváradai könyvének címclapja még egy határozott érvet szolgáltat a Gábor atya szerzőségére nézve. A részletező felírás alatt ugyanis vastag betűkkel rövidebb második cím következik: *Compendium locorum*

¹ *Fridrich Orban*: Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis Minorum S. P. Francisci. Kassa, 1759. 14.

² *Ugyanaz*: Ugyanott. 19, 21 l.

³ *Ugyanaz*: Ugyanott. 10—27 l.

terre sancte, melyet következetesen ismét ott találunk mind a tárgymutató élén, mind a szentföld leírásának végén, mert a mikor hivatkozni akar, nem szőheti bele mondatába a hosszabb *tizen-négy soros*, hanem csak a rövidebb *négy szavas* címet; egyszerűen azt írja: *Finitur opusculum sive Compendium locorum terre sancte, intra et extra civitatem Hierusalem existentium*. Farnádi a maga kiadásában a második címet elvetette, de következetlenül mind a tárgymutató élén, mind a szöveg végén megtartja; holott ha előbb nem használja, később sem hivatkozhatik reája. Már maga ez az ügyetlensége kétségtelen bizonyosság erkölcsi megfélemlítéséről, hogy a saját neve alatt idegen jószágot árul. Mert ha nem nevezi *Compendium locorum terre sancte*-nek a maga állítólagos művét: hogyan idézheti mégis *ekkép?* Egyszerűen, sőt együgyűen másol Péchváradiból.

Péchváradai az előbeszédében elmondja, hogy ő, a *fenn-nevezett* magyar szerzetes a szent Ferencz rendjéből a szentföldet főnöke engedélyével, *Krisztus születése után 1514-ben*, meglátogatta, s ott *több szerzetessel, kik szintén a szentföldön tartózkodtak*, nem csekély ideig lakott; hogy a szent helyeket ismételve többször bejárta és megszemlélte, hogy ezt a kis fáradságot magára véve, azokat leírja, s nem idegenkedett attól, hogy a szent helyeket meghatározza, mennyire esnek kölcsönösen egymástól: a közelebbieket per pedes — magyarul *lábnyomdock*, a távolabbiakat per passus *láblépés* szerint, s a messzi fekvőket magyar mértfölddel, nem pedig olaszszal, a melyből *öt* teszen egy magyar mértföldet; majd kiemeli, hogy mivel a szent helyeket (a mint érintette) a maga szemével látta, senki ne higye, mikép Jeruzsálem városától vagy a szent sírtól akár keletre vagy nyugatra, akár délre vagy északra minden egyes szent hely nem arra esnék, a merre *ebben a kis munkában, melyet Compendium locorum sanctenек nevezett*, följegyezte; hogy mindama helyet, a hol nagyobb csodadolgok történtek, a lap szélén *fekete* kereszttel megjelölte.¹ S csakugyan 33 ilyen kereszt fordul elő a leírás folyamán.

Farnádi mindezt, néhány kifejezés megváltoztatásával, hűségesen leírja: de azzal a rövidítéssel mégis, hogy elhagyja belőle a »fenn-nevezett«² visszamutatást, a mi a Péchváradai címlelapjának pater Gabrielére vonatkozik; valamint az évre, a több szerzetesre, a munkára és rövidebb címére hivatkozást: szóval a mi az eredeti írónak egyenesen személyére útál. Ellenben utánamondja a figyelmeztetést, hogy mindazt a helyet, a hol nagyobb csodadolgok történtek, *vörös* kereszttel megjelölte.² Természetesen, a mi feltűnőbb, jobb is. Keressük aztán a keresztekét és nem találjuk sehol. Mert a másolás, *fekete* tintával írás közben alkalmatlan volt a keresztet *vörössel* megrajzolni; azért valószínűleg az átnézésre

¹ Péchváradai Gábor munkája. 3 l.

² Farnádi Miklós kiadása. 3 l.

halasztotta, aztán pedig teljesen elfelejtette. Így még a kereszt is ellene támad. Sőt az az egyetlen is, melyet példaképen ad, fekete maradt: már a színével czáfolat szavára.

Pécsvári kijelenti, a mint emlékezhetünk, hogy a távolságot a szent helyek között lábnyomokkal, lábléppel és magyar mértfölddel határozza meg. S a mint egyszer a cikkyel címét leírja és öreges pontossággal, de örökös ismétléssel mindég azon kezd, hogy erről pedig láss *öt* dolgot vagy erről pedig *öt* a mondani való: csakugyan rend szerint szabatosan megvonja a helyrajzot. A számításnak ez az aprólékossága, a tartalomnak ez az *öt pontba* szedése annyira uralkodik nála, hogy minden egyes cikkyben, még a legkisebben is kifejezésre jut; ez a szerkezet gerince, melyhez az egész anyag lerakodik. A jó Gábor atya ezzel az *egyféle* öntéssel nem árul ugyan el valami sok szellemeséget és vonzó változatosságot meglepő fordulatokkal és szikrázó ellentétekkel, hiszen nem is a maga elbeszélésének bájával, csak a szentföld helyeinek és csodáinak *egyszerű és hűséges* följegyezgetésével akar az olvasónak javára szolgálni: de eljárásának modorossága, a maga törvényének szoros megtartása egészen az utolsó lapig, nagy lelkiismeretességéről tanúskodik; s könyvének minden egyes részlete mutatja, hogy az egésznek megírására mennyi szeretetet, figyelmességet és kicsinyes gondot fordított. Bármerre mozog: mér, számol, soha bele nem fárad; s a mi mondani valója van: osztja legott *öt* pontba, soha bele nem ún. A munka a maga előbeszédétől befejezéséig a dolgozás módjára egységes, kijelentésének alkalmazásában következetes.

Farnádi benn hagyja a másolatban a helyrajz-igérő nyilatkozatot, de csakhamar megfélekedezik róla és többnyire mellőzi a számbeli adatokat. Az efféle részletezés kelletlen neki: inkább a lényegét veszi át. Hogyan? A példa lehet a legélesebb megvilágosítás.

Ime, Pécsvári a következőleg ír: »A *Calvária hegyéről* *öt* a mondani való dolog. Az első, hogy a Calvária hegyére a templomtól 15 lépcső vezet; a Calvária hegye a templomnál, a déli fal mellett, a szent sírtól pedig keletre esik; a Calvária hegye és a szent sír között a távolság 80 lépés, melynek közepén a hely, a hol Krisztus urunkat megfogták, anyja igen megsiratta és terítőtvel betakarta. A Calvária hegyén szép kápolna van, közepén vastag oszloppal, teteje, azaz *bolthya*, mozaik-művel, aranyos színben, szép képekkel csodálatosan van ékesítve és kifestve.«¹ Farnádi pedig ekként vonja össze: »A Calvária hegyéről *öt* a mondani való dolog. Az első, hogy a Calvária hegyén szép kápolna van, közepén vastag oszloppal, teteje, azaz *boltya* mozaik-művel, aranyos színben, szép képekkel csodálatosan van ékesítve és kifestve.«² A mi a közben, a kikezdéstől *helyrajzul* a kápolna emlí-

¹ Pécsvári Gábor munkája. 8 l.

² Farnádi Miklós kiadása. 7 l.

téséig esik, egyszerűen és együgyűen elhagyja, mint legtöbbnyire. Mert nem gondolja meg, hogy ha előbeszédében adta a mértékeket, a leírásban következetesen adnia kell a méreteket is

Pécsvári aztán, három sorral alább, ismertetését így folytatja: »A második, hogy ott, a Calvária hegyén, van az igen emlékezetes hely és gödör, melyben a kereszt állt, mikor Megváltó urunk rajta csüngött a világ üdveért és megszabadításáért, ez a gödör megtelt a Krisztus drága vérével, mely isteni tagjaiból a keresztben lecsurgott. Mélysége két tenyér és két ujjnyi, lent féltenyérynire szorúl; felső szélessége pedig valamivel több egy tenyéryninél; úgy hogy az ember fél feje bele fér, a fejemet többször beletettem buzgóságból. Oh, én istenem, bárcsak akkor lettem volna ott, mikor a keresztben csüngöttél és fejemet a gödör elé tartottam volna, s drága véred reá csurgott volna! A gödör fölül rézlappal be van fedve, hogy mind a világ végéig úgy maradjon, mint a mikor a kereszt benne állt. S a Calvária hegyen Urunk Jézus a keresztben nyugat felé nézett, hol hatvan gyertya van, melyek közül tizenkettő a ferenczeseké.«¹

Farnádi a pontot lényegében leírja, de azzal a különbséggel, hogy mindazt, a mi az eredeti író élményére, fejének a szent gödörbe tevegetésére, lelkének vallásos rajongással való felsóvárgására, valamint a helyszín bővebb ismeretére, Krisztusnak a keresztben nyugat felé nézésére s a ferenczesek 12 szál gyertyájára vonatkozik, vagyis mindazt, a mit fentebb kiemelést végett *dőlt* írással szedettünk, önkényesen kiselejtezi, s a megmaradt szöveget, hogy nyomtatásbeli műszóval éljünk, a nélkül *tolja össze*.²

Pécsvári végre a cikket illetéknép fejezi be: Az ötödik, hogy a Calvária hegyén a hely, a hol Urunkat a földön keresztre feszítették, *dél felől nem messzi az említett gödörtől, mintegy 26 lépésre; a Boldogságos könyező szűz anya akkor nyugatról állt, gyászszal és sírással, a többi szent asszonyokkal együtt, a felfeszítés helyétől 60 lépésre, az emberek sokaságától és tolongásától odább nem mehetett, mégis jól hallhatta a kalapácsok és ütések kopogását*. Nekünk szerzeteseknek a felfeszítés helye előtt szép oltárunk van, s ott gyakorta misézünk, a zárándok papok hasonlóképp, s ünnep előtt az egész isteni tiszteletet ott végezzük és egész napon ott *ájtatoskodunk*.³

Farnádi ezt a pontot szintén összevonja, csak a fölfeszítés helyét és a ferenczesek oltárát említi meg az eredeti szöveg szerint: de mellőzi belőle az egész helyrajzot a Boldogságos szűzzel és többi szent asszonyokkal; valamint a záró mondatot, hogy a cikkely más véget kapjon.⁴

¹ Pécsvári Gábor munkája. 9 l.

² Farnádi Miklós kiadása. 8 l.

³ Pécsvári Gábor munkája. 9 l.

⁴ Farnádi Miklós kiadása. 8 l.

Hogy is mondja csak a *Régi Magyar Könyvtár* új kötete? Péchváradí könyve *szóruł s:óra* megegyezik a Farnádi Miklós munkájával, kivéve az előbeszéd néhány sorát, s különösen azon helyét, melyben Farnádi felhossa, hogy ő a szent földet praelatusa engedelmével járta meg, hová *Péchváradí* e szavakat *csúsz-tatta be*: »in anno a partu Virginis Mariae, 1514.« — Ha az új szerkesztő mást nem is tesz vala, csak a két szöveg lapjait számlálja össze; nem ütközik ilyen mereven az igazságba. A négy számozatlan levelen kívűl, mely mind a kettőben megvan, a Farnádi kiadása 67, a Péchváradí műve 78 lap, — a sorok egyenlő száma és tömötsége mellett. Pedig a közölt példa tanúsága szerint meny-nyi egyéb különbség akad még köztük!

Vajjon a példabeli két szöveg összehasonlításával lehet-e csak egy pillanatig is kételkedni azon: hogy a teljesebb nem keletkezhetett a vázlatosabbúl, az egyéniebb nem az általánosabbúl, hanem megfordítva? Nem Péchváradí *tűzdelte* meg a maga személyes és részletező adalékaival a Farnádi művét: hanem Farnádi rövidítette meg ezek kisélejtezéseivel a Péchváradí színesebb és hívőbb leírását. Szinte magunk előtt látjuk a vakmerő tolvajt, a mint a Gábor atya könyve felett gubbaszt, a mint szeme a nyomáson, keze a tollon, a mint másol szó szerint vagy összevon pontonkint. Alacsonyágának eltakarására vagy azzal a fogással él, hogy az egyes cikkek helyrajzi adatait és körülményeit elveti,¹ olykor végöket pár szó elhagyásával vagy a mondat-szerkezet átalakításával megváltoztatja;² vagy azzal, hogy a rövidebb cikkeket kivonatosan átírja és külön czimek alatt külön szakaszokba foglalja. Péchváradí ugyanis, a mint kiemeltük, mindvégig ragaszkodik a maga szerkezetéhez, a maga öt pontos tagolásához, még ha kevés is a mutogatni vagy följegyezni valója: Farnádi ellenben ilyenkor fölrészelés nélkül összefoglalva veszi át, a mi emlékezetesebb. Így cselekszik a *Domus sancte Veronice* és a *Locus, ubi dominus ante matrem cecidit sub cruce* apró fejezetekkel; a *Domus Herodis et Pilati* tizenöt sorát ketté választja s a Heródes házát és Pilátus házát külön felírással három-három sorban érinti meg; a *Lignum sancte crucis*ból kiszakítva adja a *Fons Philippit*, az *Emausból* a *Silóról* és *Modinról* szóló pontokat, *Rama* városa ösmertetéséből, hogy egyebet ne említsünk, a közeli *Diospolist*, mely ott ötödik pontúl áll. Péchváradinál minden egyes cikkely, még a legkisebb is, a maga következetességével a munka egységes keretébe illeszkedik: Farnádi ellenben a maga feldarabolásával megrontja az egységes keretet, s önállós-kodva is önállótlanágát árulja el. Vagy leginkább ahhoz a mesterkedéshez folyamodik, hogy a Gábor atya közvetlen élményeit,

¹ Péchváradí Gábor munkája: 9, 18, 20, 21 és számtalan lapon. Vess össze Farnádi M. kiadásában a megfelelő helyekkel.

² Péchváradí Gábor munkája: 15, 17, 23, 26, 27, 32, 36, 44, 70, 72 és számtalan lapon.

kegyeskedő felfohászkodásait és célzatos vonatkoztatásait hagyogatja el; ha pedig megtartja, színüket, hangjukat, értelmüket a lehetőség szerint általánosítja.

Pécsvári a *szent kereszt feltalálásáról* írva elbeszéli, hogy Cozroe, a perzsák királya Jeruzsálemből, a hol szent Ilona hagyta a szent keresztet, elrabolta: de Eradius, buzgó katolikus császár, megölvén őt, Jeruzsálembé vitte és a régi helyére tette, *a hol szent Ilona ezüst tartóba foglalta volt, ama fali ablakba, melynek nyoma mai napig feumaradt a templom oldalánál a Boldogságos szűz kápolnájában, a hol mi ferenczes szerzetesek éjjel s nappal isteni tiszteletet végezzünk.*¹ Farnádi pedig mind-ebből csak annyit vesz át, hogy Cozroe, a perzsák királya, Jeruzsálemből, a hol szent Ilona hagyta, a szent keresztet elrabolta, de Eradius, buzgó katolikus császár, megölvén őt, Jeruzsálembé visszavitte.² A többi nem érdekli.

Pécsvári az *Úr szent sírjáról* szólva felhossa, hogy az a pogányok birtokában lévén, 1516-ban, (a mint gondolom) az örmények 20 aranyat fizettek nekik, hogy a szent sír templomába beeresszék őket; az abissíniaiak pedig 100 aranyat adtak: ezeket bebocsátották, az örményeket pedig elutasították.³ Farnádi minderről az *évvel és a mint gondolom*-mal épületesen hallgat.

Pécsvári a *Krisztus tömlöczéről és fölfeszítéséről* szólva, meghatott szívvel az Úrnak ajkára a szenvedés pilanatában eme megindító szavakat adja: »Óh, szentséges atyám, örök isten, végy magadhoz, ártatlan fiadat. Neked ajánlom magamat tiszta áldozatul az emberiség üdvéért, bűneinek bocsánatára. Ime, betölt a 33 esztendő, mialatt szemem szüntelenül e keresztben csüngött, hogy meghaljak rajta a te akaratodból az emberiség megváltásáért, a mi után sóvárogtam mindég.«⁴ Farnádi az egész helyzetet ezzel a fohásszerű felsóhajtással együtt mellőzi.

Pécsvári a *Krisztus megfogadásának helyéről* emlékezve, elmondja, hogy a hitetlen pogányok gyakran látva *bennünket, szerzeteseket* a helyet látogatni, megfertőztették azt.⁵ Farnádi a pontot e nélkül a megokolás nélkül másolja le.⁶ Pécsvári a szent *Paula és Eustachius* legendájában kiemeli, hogy közel Bethlehemhez, az olajfák alatt, az a hely, hol a mennyei sereg *Gábor* angyallal összegyűlt, az urat dicsérve és hirdetve: »Dicsőség a magasságban istennek és a földön az embereknek jó akarat!«⁷ Farnádi a jelenetet pár szó megváltoztatásával átírja, de az angyal

¹ Pécsvári Gábor munkája. 4—5 l.

² Farnádi Miklós kiadása. 4—5 l.

³ Pécsvári Gábor munkája. 12 l.

⁴ Pécsvári Gábor munkája. 19 l.

⁵ Pécsvári Gábor munkája. 30 l.

⁶ Farnádi Miklós kiadása. 25 l.

⁷ Pécsvári Gábor munkája. 52 l.

nevét kihagyja.¹ Mi köze is neki Gáborral, mikor az a Péchváradí játja, mai magyarsággal druszája? Az utolsó cikkely végén Péchváradí jámboran könyörögve, az atya, fiú és szent lélek isten, a Boldogságos szűz és szent Jeromos után, s a minden szentek előtt kegyeletesen megnevezi *boldog Ferenczet*,² hiszen rendjének alapítója és védője. Farnádi nem említi.³ Talán azt gondolta magában: ám hálálkodjék neki az öreg, eleget segítette, négyszer a magyarországi ferencesek főnökévé tette; ő nem köteles vele, a ki közönséges szerzetes maradt, — bizony nagyon közönséges!

Farnádi azonban e »menyei irtványokat« nem mindég hányogatja ki és takarítja el a kellő figyelmességgel. Meg-megakad közben, a merre tarolt, valamely szilánk vagy valamely tuskó, s tolvajságának ma is megbotránkoztató bűnjele. Péchváradí például kijelenti, hogy 1514-ben indult a szentföldre, hol nem csekély ideig tartózkodott: ehhez képest *Jeruzsálem történetében* teljes hitelességgel beszélhet el oly eseményeket, melyek 1516. és 1517-ben következtek. »A saracénok — úgy mond — 1187. október 2-án újra elfoglalták Jeruzsálemet, s ettől az időtől fogva birták 1515-ig: de az úrnak 1516 ik esztendejében, mikor én, ki ezt írtam, Jeruzsálemben valék, a törökök császára Konstantinápolyból a szultán ellen jött, kit a csatában vagy ütközetben megölt. Egyiptomban, Kairóban, más szultánt választottak helyébe; ám a török császár azt is legyőzte és megfojtatta. Most az Úrnak 1517-dik esztendejében a török császár uralkodik mind a szentföldön, a jeruzsálemi királyságban és Egyiptomban, mind az egész Syrián és Arábián.⁴ Farnádi ellenben nem beszélt az elutazás évéről, ez adatokat mégis szórúl szóra, esztendőről esztendőre lemásolja; s az eredeti szöveget mindössze azzal rövidíti meg, hogy elhagyja belőle: az »ettől az időtől fogva birták 1515-ig« és »a mikor én, ki ezt írtam, Jeruzsálemben valék« — jellemző mondatokat.⁵

Péchváradí a *Salamon templomának* ismertetésekor az egyiptomi szultán esetére ismét visszatér. »Az Úrnak 1516-dik esztendejében — írja — *eljövén* a törökök császára *Aleph városa körül* a szultánt megölte, s a ramlai úton, *hol egykor Ramla városa volt, Jeruzsálemtől öt mértföldre*, az egyiptomi Kairóban újlag választott új szultán ellen menve, seregével öt mértföldön át, szent Sylvester pápa előestéjén, Jeruzsálembé kanyarodott és a *Salamon* templomába tért, nem kevés pénzt osztva szét a saracénoknak alamizsnaként.«⁶ Farnádi hasonlóképp megismétli, de

¹ Farnádi Miklós kiadása. 45 l.

² Péchváradí Gábor munkája. 77 l.

³ Farnádi Miklós kiadása. 66 l.

⁵ Péchváradí Gábor munkája. 5 l.

⁴ Farnádi Miklós kiadása. 5 l.

⁶ Péchváradí Gábor munkája. 25 l.

nehány mondat összevonásával, az esetet. »A törökök császára 1516-ban, úgy mond, az egyik szultánt megölvén, Róma útján (toll- vagy sajtó-hibával Ramula vagy Rama helyett) a másik Egyiptomban újlag választott szultán ellen menve, seregével öt mértföldön át, szent Sylvester pápa előestéjén, Jeruzsálembé kanyarodott. Buzgóságból a templomba tért, sok pénzt osztva szét a saracénoknak alamizsnaként.«¹

Pécsvári *Kairó városa* leírásában harmadszor is, ez alkalommal a legrészletesebben, elbeszéli a történetet: »Az Úrnak 1516-ik esztendejében, kezdi megint, mikor én, *ferenczrendi szerzetes*, ki ezt írtam, ott állanék Jeruzsálemben, *a syonhegyi kolostorban több szerzetessel együtt*, jött a törökök császára Konstantinápolyból, *300,000 harczossal*, a szultán ellen, ki Kairóból szembe sietve Damascuson túl, a nagy Aleph városa körül, augusztus végén megütközött véle. A szultán legyőztetvén és megöletvén, a török innét Antióchián és Tripolison át szeptember havában Damascusba ért; majd decemberben megindulva, az év utolsó előtt való napján, szent Sylvester pápa előestéjén, Jeruzsálembé érkezett és bevonult (*a jelenlétében*) minden ellenállás nélkül. Az itt lakozó saracénok készségesen fogadták, s a Salamon templomába térve, nem csekély pénzt osztott szét köztük alamizsnaként. Másnap, azaz Sylvester napján, innen Egyiptom felé fordította útját, Kairó városának, az új szultán ellen; s azt legyőzte és megölte. Most tehát az Úrnak 1517-dik esztendejében a császár Kairó városában lakozik.«² Farnádi pedig mindezt, néhány vonás elhagyásával, melyet fentebb *dőlt betűvel* szedetünk, megint szórúl szóra, esztendőről esztendőre leírja.³ Az a néhány vonás összeszedve: hogy Pécsvári több szerzetes társával állt a syonhegyi kolostorban, mikor a török császár 300,000 harczossal Jeruzsálembé, az ő jelenlétében bevonult. S ha ő több szerzetesről beszél, csak következetes marad magához, mert előszavának kijelentése szerint több szerzetessel tartózkodott a szent földön; ha viszont Farnádi nem említi őket, szintén csak következetesen jár el, mert ott is mélyen hallgatott róluk. Egyébben híven és határozottan utána mondja, a mit Gábor atya állít: »a mikor én, ki ezt írtam, ott állanék Jeruzsálemben.« S még többször megismétli ilyen módon *az ő egyenes magára vonatkoztatásait*: de szerencsére mindég úgy, oly összevonással vagy rövidítéssel, a melyből világosan megismertük, hogy ő az, a ki vét a hetedik parancsolat ellen.

Pécsvári például ezen a helyen így szól; »a mikor én, *ferenczrendi szerzetes*, ki ezt írtam, ott állanék Jeruzsálemben, *a syonhegyi kolostorban több szerzetessel együtt*.« Farnádi pedig

¹ *Farnádi Miklós* kiadása. 21—22 l.

² *Pécsvári Gábor* munkája. 54 l.

³ *Farnádi Miklós* kiadása. 46 l.

ekként veszi át: »a mikor én, ki ezt írtam, ott állanék Jeruzsálem-ben.« Minden szava megvan a Péchváradai mondásában: de ennek a mondásából fele sincs meg nála. Melyik merített a másiktól? Ebbe a mélységbe mindenki könnyen beláthat.

Péchváradai például az *Úr szent sírjának* csodáiról írva elmondja, hogy nagy-szombaton a szent sírra csodálatosképp tűz szállt alá az égből, melytől az egyház gyertyái mind meggyúltak. Mióta azonban megszűnt a földön a jámborság és engedelmesség a római egyház iránt, a tűz többé nem mutatkozott. »Azért nem igaz, folytatja, hogy a tűz ma is leszáll nagy-szombaton a szent sírra. Mindamellett *újabb időben a Jeruzsálemben lakozó* népek ezzel a csellel élnek, a mit én, a fennmondott ferenczrendi szerzetes, ki ezt írtam, *megfigyeltem, s tisztán és nyilván láttam, hogy ott ma is tüzet élesztenek és csinálnak.*¹ Nevezetesen azért, hogy aztán a keresztyéneket, mint 1516-ban az abissiniaikat, drága pénzen csoda-látni beeresszék. Farnádi a hagyományt hasonlóképp beszéli el, de a magára vonatkoztatást összekapja. »Azért nem igaz, — úgy mond, — hogy a tűz ma is leszáll nagy-szombaton a szent sírra, mindamellett a népek ma is ezzel a csellel élnek, miként én, a fennmondott ferenczrendi szerzetes, ki ezt írtam, szemimmal láttam.«² S a mig ez összekapást kieszei, egészen elfeledi 1-ször, hogy ő fent nem mondta meg a nevét; 2-ször, hogy nem magyarázza meg a jeruzsálemi népek e cselét. Melyik merített a másiktól? Erre a kérdésre mindenki könnyen megfelelhet.

Péchváradai például a *Krisztus halottas terítőjéről* beszélve elöadja, hogy a Boldogságos szűz kiszenvedett fiát előbb lágyabb gyolcszal, aztán durvább szövettel takarta be; hogy ezek közül az egyiket a jeruzsálemi keresztyén királyság idejében a ragusai érsek szerezte meg és székhelyére vitte. »S most ott van, teszi hozzá, — a hol én, ki ezt írtam, magam láttam, s az üvegtartót, a melyben áll, csókoltam. Fehér színű, hasonló, a mint nekem tetszett, a darótzhoz, minőt a rabszolgák viselnek; s valóban a szent földön is láttam, hogy a szegény emberek a pogányok és keresztyének között ilyen daróczfélében járnak.«³ Farnádi mind a történeti adatot, mind a személyes tapasztalatot lemásolja, de a befejezés nélkül. Hiányzik nála ez a részletesebb összehasonlítás: »*Valóban a szent földön is láttam, hogy a szegény emberek a pogányok és keresztyének között ilyen ruhában, durva daróczfélében járnak.*«⁴ Melyik merített másiktól? Ebbe a mélységbe mindenki könnyen betekinhet.

Péchváradai például *India ismertetésének* végén így ír: Azok az indiai zarándokok, a kik az Úr szent sírához, Jeruzsálembe jönek, a kik közül én sok alázatos és szelíd feketét láttam, kik

¹ Péchváradai Gábor munkája. 12 l.

² Farnádi Miklós kiadása, 10 l.

³ Péchváradai Gábor munkája. 47, 48 l.

⁴ Farnádi Miklós kiadása. 40, 41 l.

írántunk, szerzetesek iránt, nyájasan viselkedtek, kezünket és vállunkat csókolták, többnyire elmentek a római curiához is, s onnan a hívők más országaiba.«¹ Farnádi pedig mindezt ekként vonja össze: »Azok az indiaiak, kik ájtatos czélből Jeruzsálembe jönnek, többnyire elmennek a római curiához, kiket én láttam.«² Melyik merített a másiktól? Erre a kérdésre mindenki könnyen válaszolhat.

Pécsvári a maga *latin szövegébe*, főként a magyar szerzetességnek és papságnak irván, szabatosabb értelmezésül néhány *magyar szót* sző bele. Így mindjárt, a mint emlékezhetünk, előbeszédében meghatározza, hogy a távolságot per pedes, *közönségesen* (vagyis magyarul) *lábnyomdock*, és per passus, *közönségesen láblépés* szerint méri.³ Így a kápolna menyezete nála testudó, *azaz bolthya*;⁴ így a Krisztus szent sírja szerinte fehér márványlapok alatt ad septem ulnas, *közönségesen hét sengh-re* van;⁵ így az apró sárga baraczkra megjegyzi, hogy *a magyarok marinának, közönségesen tengwiry baraczk*-nak nevezik;⁶ így a morbus regius vagyis sárgaság az ő felvilágosításaként *közönségesen francius war*,⁷ a pannus asper pedig *darótz*.⁸ Farnádi ezeket a szöveget is leírja a francius war és tengeri baraczk kivételével: de a régiesebb sengh helyett már *synget* ír, s a »*vulgo-közönségesen*«⁹ szokás, a hivatkozást csak ennél tartja meg. Legföljebb egy *i* betűt vet közbe az *id est* rövidítéseként egyebütt.⁹ Pécsváradinál tehát még e néhány magyar kifejezés is teljesebb és használatának módja következetesebb.

Már most mindezt elgondolva és összefoglalva, önkényt nyilall elének a kérdés: hogyan jöhetett a Pécsvári eredetisége csak egy pillanatra is gyanúba? Hogyan lehetett nem állítani, hanem egyszerűen csak feltenni is: 1. hogy ő, kiről a ferenczesek krónikája megőrizte, mikép 1514-ben minden minden szentek ünnepe után, egyetemes rendfőnöke engedélyével, Pászthóy János társaságában a szent földre utazott, lopta a maga leírását;¹⁰ 2. hogy a magyarországi szent Ferencz-rend, ez a derék és tisztos szerzet, nemcsak zarándoklása előtt, de útirajzának megjelenése után is kétszer fejének választja, ha *közönséges irodalmi tolvaj*? Hogyan lehetett nem állítani, hanem egyszerűen csak feltenni is: 1. hogy a Farnádi kiadása koraibb, mikor czikkelyről-czikkelyre, pontról-pontra másol,

¹ Pécsvári Gábor munkája. 59 l.

² Farnádi Miklós kiadása. 51 l.

³ Pécsvári Gábor munkája, 3. l.

⁴ Ugyanaz: Ugyanott. 8, 24 l.

⁵ Pécsvári Gábor munkája. 10 l.

⁶ Ugyanaz: Ugyanott. 22 l.

⁷ Ugyanaz: Ugyanott. 15 l.

⁸ Pécsvári Gábor munkája. 58 l.

⁹ Farnádi Miklós kiadása. 9 l.

¹⁰ Fridrich Orbán: Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae ordinis Minorum S. P. Francisci. Kassa, 1759. 21 l.

összevon, kivonaton, elhagyogat; úgy hogy minden ő helye megvan a Péchvárad-i könyvében, de ennek *tömérdek helye* nincs meg az övében;¹ 2. hogy a Farnádi kiadása 1490 táján készült és 1500 előtt nyomult, a mikor 1516. és 1517-diki eseményekről beszél már az ötödik lapon, még pedig nem is számmal, hanem a nagyobb bizonyosság végett betűvel írva és nyomtatva az esztendőket? Óh Noroff, óh Tobler, óh ti többiek, kik ép annyi kutatással és önállósággal merítettek egymásból, mint Farnádi Péchváradiból, és nem tartottátok sem szükségesnek, sem érdemesnek, hogy lelkiismeretötök és tudományotok becsületének megmentése érdekében legalább öt lapot olvassatok el abból a munkából, melyet a világirodalomban eleddig olyan feneketlen tudományossággal meghatározottatok, — ti feleljetek meg erre a csodálkozásra és boszankodásra egyiránt méltó *izére!* Vagy azt hittétek talán, hogy ez a ti nagyrabecsült lelki rokonotok, Farnádi Miklós, előre belátott az idő méhébe, előre elolvasta és közrebocsátotta, a mit Péchvárad-i Gábor majdan 27 évvel később meg fog írni?

Az összes belső érvek megdönthetetlen bizonyossága szerint az igazság az, hogy *Péchvárad-i az eredeti tulajdonos és Farnádi az első nagy tolvaj a hazai irodalomban*; bár nem lehetetlen, hogy főnökének a szent földön kísérője volt; hogy a Péchvárad-i munkája, mivel 1516. és 1517-dik évbéli eseményeket emleget, nem készülhetett az utóbbi esztendőnél előbb, és nem jelenhetett meg 1518-nál vagy 1519-nél korábban, ennél fogva, ha csakugyan a Winterburger műhelyében nyomult, az ő szereplésének épen a végére esik; hogy a *Farnádi példánya ebből a kiadásból keletkezett*, kétségtelenül a Péchvárad-i halála után és valószínűleg a Singrenius műhelyében került ki a sajtó alól hű utánzattal, tehát sem egy időben, sem egy nyomdában nem készült, a mint a *Könyvkiállítási Emlék* tanítja; nem is valami ritka curiosum, hanem közönséges plagium, részint egyszerű másolat, részint együgyű kivonat, mert még a tolvajság elpalástolásában sem elég óvatos és következetes. Mindennek következtében pedig a *Régi Magyar Könyvtár* harmadik kötete megfelelő helyeinek minden sora és minden adata rosz és kijavítandó. Noroff és Tobler még csak menthető, mert a kétféle szöveget egyik sem látta, így egyik sem hasonlíthatta össze: de a Régi Magyar Könyvtár új szerkesztőjének eljárása menthetetlen, mert mind a két kiadás a keze ügyébe esett. Hiszen mit tudunk, ha még azt sem ismerjük, a mi a miénk? Pedig ép abban áll az irodalomtörténet egyik nagy és nemes hivatása, hogy az eszmék és tények lánczolatán visszamenve kinek-kinek megállapítsa érdemét és hitványságát.

SZÉCHY KÁROLY.

¹ Többel Péchváradinál: 5, 8, 12, 15, 20, 25, 28, 30, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 48, 52, 53, 54, 59, 61, 70 és szinte minden lapon.

HUGO KÁROLY MAGYAR DRÁMÁJA.¹

Több mint hat évi külföldön tartózkodás után² az 1845. év tavaszán érkezett vissza Hugo Károly hazájába. A Magyarországon nagy fellendülésnek indult irodalomnak akart ő is működő tagja lenni, erejét, költői tehetségét arra akarta fordítani, hogy a külföldi mellőzések után³ hazájában találja meg a régóta epedett méltánylást és elismerést, mely egyszersmind kielégítésül is szolgáljon számára. Csak az volt kérdéses előtte, hogy fog érvényre juthatni drámáival Magyarországon, hol a francia romantizmus ép úgy uralkodott, mint a külföldi színpadokon; hogy fogja itt értékesíthetni azokat a drámákat, melyeket Bécsben ép azért nem adtak elő, mert a sajtó egy részének s a Burgtheater igazgatóságának állítása szerint semmi hatásuk sem lett volna; hogy juthat be a nemzeti színházba, melynek bírátaiban szintén egyedül a színi hatás a mértékadó?⁴

Ilyes gondolatok foglalkoztathatták, midőn a színpadi állapotokat egy pillantással felismerte. Belátta azt is, hogy éppen ez okból régi drámái közül egygyel sem állhat elő, újat kell teremtenie, mely bár irányra nem követi a romantikus drámákat, más oldalánál fogva érdekelje a magyar közönséget. Más részt pedig szeretett volna *eredeti*, nem németből fordított művel lépni nemzete elé, evvel is bizonyítva nemzeti érzését.⁵

»Minden irodalmi áramlat, ha a magyar szellem megtermékenyíti, magyar nemzeti cél szolgálatába jut.«⁶ Így történt ez a romantikus iránynál is. A magyar drámairók követték a roman-

¹ Folytatásképen Hugó Károly ifjúságához. Irodalomtörténeti közlemények. 1894. III. füzet.

² Az 1839. évben hagyta el hazáját. *Wanderer* 1849. 26. *Vasárnapi Ujság* 1858. 38. sz.

³ Három nyomtatásban megjelent és három kéziratban lévő drámája közül (Das Schauspiel der Welt, Der Stein der Weisen, Brutus und Lucretia és Das Ehewehe, Calderon, Das Universelle) egyet sem tudott előadni.

⁴ A nemzeti színház igazgatóságának az Eredeti drámairókhöz 1846. február 21-én intézett felhívás a) pontja így szól: »Színművek bírálatában főszempont a színi hatás.« (Megjelent az összes napilapokban és folyóiratokban.)

⁵ Maga említi ezt a *Füchtel* 1868. évfolyamában kiadott életrajzában.

⁶ *Beöthy Zsolt: Poetika* (könyvmatos ivekben: 282. l.).

tikusokat drámáik megalkotását illetőleg, de néhány társadalmi irányu darab kivételével nemzeti történetünkéből vették drámáik tárgyát s így az új iránynak nemzeti jelleget adtak. Mikor Hugoban először merült fel a gondolat, hogy Mátyás királyról fog drámát írni, bizonynyal a magyar történeti tárgyú romantikus drámák lebegtek szemei előtt. Különben is vonzotta őt a nagy királynak alakja, a kiben a nagy akarakterőt és nagy észet látta egyesülve. S mind az akarakterő, mind az ész egy két év latszólagos gondatlansága után lépett fel benne teljes hatalommal. Pedig e két év tettetett játszi könnyelműsége és színlelt bohóságai alatt fejlődtek folyton belsejében a későbbi uralkodó legjellemzőbb tulajdonságai. Ez az álarcz, melylyel nagyrahatottságát takarta, némileg Brutus álarczára emlékeztette a Brutus és Lucretia költőjét.

Egyet azonban rögtön megerkezte után sajnosan kellett tapasztalnia: nem tudott jól magyarul. Beszélni csak beszélt valahogy, de oly nyelven írni, melyen még sohasem irt, képtelennek érezte magát. Bécsben megkezdett magyar tanulmányait tovább folytatta. Ha az *Életképeknek*¹ hinnünk lehet, öt hétre bezárkózott szobájába s szótár segítségével nagy kitartással és fáradsággal úgy a hogy megtanult magyarul írni is. Nem volt ez a nyelv oly nagyszerű, új és költői, mint elbizakodottságában gondolta, s mely hitében néhány lap² megerősíteni is igyekezett, de nem kis nyelvérzéknek tanubizonyossága, hogy oly rövid idő alatt legalább valahogy megtanult magyarul fogalmazni is.

E tudással rögtön neki ül drámája megírásának. A magyar lapok nem vettek még róla tudomást, csak az *Ungar*³ említi meg: »Dr. (Börnstein) Hugo Károly, a sokaktól félreismert és sokaktól elismert költő egy magyar dráma megírásába fogott bele, melyet a nemzeti színházban óhajt előadatni. Kétszeres örömmel üdvözljük őt, mint magyar költőt«. Betegsége miatt⁴ azonban egyelőre félbe kellett hagynia munkáját. Üdülésre volt szükség és Balaton-Füredre ment. De mielőtt Pestről távozott, mintegy utolsó kísérletként a német színpadon, Brutus és Lucretiáját benyújtotta előadás céljából a Pesther Theater igazgatójához.⁵ Alig remélte, hogy a német színpadokon történt annyi elutasítás után, itt sikert arat. És bekövetkezett, a mit nem remélt. *Forst*, a német színház igazgatója, tán mert műsorán pesti német drámairók — honnan is vett volna ilyeneket? — nem szerepeltek, tán mert hitte, hogy közönségére Hugo drámái az ujság ingerével fognak hatni, értesítette a még mindig Füreden tartózkodó költőt, hogy drámáját elfogadta.

¹ *Életképek*, 1848. 1. sz.

² *Spiegel* (pesti német szépirodalmi lap) 1846. 45. számában: »Es ist eine Sprache, wie sie kaum ein zweites ungarisches Drama aufzuweisen hat, so kräftig, so fließend und doch so ungarisch«.(!?)

³ *Ungar*, Zeitschriftliches Organ für magyarische Interessen, 1845. jul. 27.

⁴ Wanderer, 1849. 27.

⁵ Önéletrajzában.

E hír nagy hatással volt Hugo egészségi állapotára. Ő maga kizárólag ebből magyarázta felgyógyulását.¹

Ősszel már itthonn találjuk, részben magyar színművének megírását folytatva, részben német darabjának a Pesther Theaterben való betanításával elfoglalva. 1845. december 23-án került először színre a német színházban Hugo Brutus és Lucretiája. A német lapok már jóval előbb kikürtölték a darab jelességét, meg azt is, hogy Hugo legközelebb, mint magyar író fog fellépni, és azért nem csoda, hogy a megjelent közönség soraiban magyar írókat is lehetett látni.²

A darabnak nagy hatása volt. Hugonak először volt alkalma — mire oly rég vágyott — a közönség tapsaiban gyönyörködni. A második előadás után így ír az *Ungar*:³ »Mily hatása lenne e drámának a nemzeti színházban, hol Brutust Egressy, Sextust Lendvay, Lucretiát Laborfalvy játszhatná. Oly előadás lenne ez, minőt az első német színpadokon sem igen láthatni!« A magyar lapok — az egy *Honderüt*⁴ kivéve — nem vettek tudomást az előadásról. Meg akarták várni, míg magyar színpadon mint magyar íróval állanak Hugoval szemben.

Lehet, hogy a pesti német színházban aratott nagy siker birta őt arra, hogy még egyszer Bécsbe menjen vissza. Mielőtt azonban Pestről elment, teljesen kész *Egy magyar király* című drámáját benyújtotta a nemzeti színház választmányához. Az év első pár hónapját Bécsben töltötte. Tárcaleveleket, bírálatokat (»Unparteiisches aus Wien«, »Karl Hugo über Lewitschnigg's Gedichte: West-östlich«) olvashatunk tőle ez időből a *Spiegelben*,⁵ de ha az volt valóban célja, hogy színpadra jusson, akkor újabb csalódással tért meg Pestre. Április 11-én jött vissza⁶ s már várt reá a lesújtó hír, melyet hivatalosan a *Budapesti Híradó* közölt

¹ *Falk Miksa* közlése.

² *Ungar*, 1845. decz. 28.

³ *Honderü*, 1846. 1. »Börnstein Brutus és Lucretia című jeles darabja két ízben fordult meg oly rövid időn a városi színpadon és mindig zajos tetszésben részesült. Börnstein ur drámájához minden meg van, a mi bélyegzi a jeles költőt. Magvas erő, nemes zamat, magasbb irány, fellengző érzetek és költői nyelv. Üdvözljük Börnstein urat a dramaturgia mezején s alig várjuk köszönhetni honi muzsája zengzetét«.

⁴ A *Spiegel* 1846. febr. 21. és márcz. 18-ki számában jelentek meg Hugó levelei.

⁵ *Spiegel*, 1846. ápr. 14.

⁶ A nyomtatásban megjelent *Egy magyar király* (történeti dráma négy fölvonásban, írta Hugo Károly, 1847. Köztisztelendő *Balthyányi Kázmér* úrnak ajánlva) Hugo saját szavai: »munkámat úgy adom mint legelőször irtam« (a dr. előszavában) és a *Budapesti Híradó* (1847-ből) bizonyossága szerint szórul-szóra a költő tollából kikerült szöveg. Mielőtt darabja másodszer a nemzeti színházhoz került, átjavította nyelvét *Falk Miksa* (l. *Magyar Szalon*, 1888. XII. f.) s aztán még *Egressy* dolgozta át. Abban a szövegben, melyben színrekerült (*Nemzeti színház kéziratára 155. sz.*) a nyelvi hibák, nyakatekert szörendek, mondatszerkezetek, magyartalan kifejezések mind ki vannak igazítva, de értelmi változtatás sehol sem található. Nem áll tehát, hogy *Egressy* teljesen átalakította volna Hugo drámáját, a mint azt az *Életrajzok* rosszakaratulag mondja (1848. l.)

először, hogy drámáját a bíráló bizottság elvetette. Kétségen kívül ennek főoka a nyelv volt, mely csaknem élvezhetetlen. A bizottság tagjai közt volt Egressy Gábor is, kivel Hugo rövid Pesten léte alatt ismerkedett meg. Ez kifejtette előtte, hogy ily nyelvű drámát nem hogy előadni, de még olvasni sem igen lehet, mire Hugó felkérte őt, hogy nyelvi tekintetben dolgozza át művét. Egressy megtette ezt¹ s a darab ismét a bírálók elé került. Nagy nehezen, egy szótöbbséggel átment a választmány kritikáján a dráma.² Hozzáláttak a betanuláshoz. A német színház igazgatója megboszankodva a költő átpartolásán, félbeszakította a Schauspiel der Weltnek már megkezdett próbáit, a nemzeti színházban pedig 1846. június 2-án került színre Egressyvel a czímszerepben Hugo Károly *Egy magyar királya*.³

* * *

Az *Egy magyar király* szoros kapcsolatban áll azzal a Shakespere kultusszal, mely a jelen század elején a német drámaírók jelentékeny részét Shakespere különböző fajta drámáinak utánzására készítette. Főképp király drámáinak akadtak követői. Így hogy csak azt a költőt említsük, kit Hugoval némi szellemi rokonság kapcsol egybe, *Grabbe Christian* 1829-ben kezdte meg *Hohenstaufen* ciklusát, melyet nyomon követtek *Raupach* Hohenstaufen drámái. Shakespere király drámái történeti képek sorozatai s a kor: a fehér és piros rózsá harczának bemutatása mellett a történeti képek keretén belül kifejlődő jellemek érdemelnek figyelmet. E jellemek egyik legkiválóbbja V. Henrik, ki a IV. Henrikben realistikusan bemutatott ifjúkori féktelenségei után atyja halálával nemes és vitéz fejedelemmé alakul át. V. Henrik jellemének kifejlődésére emlékeztet Hugonak az a terve, a mely szerint Mátyás királyt egy drámai *trilógiában* akarta feltüntetni.

E tervével kell számot vetnünk, mielőtt *Egy magyar királyáról* beszélnénk. Megmagyarázza e körülmény azt is, mért mondhatták és pedig joggal Hugo drámájáról, hogy: »darabját ott kezdi, hol a valódi történeti dráma már közepét érte el, valamint aztán túl is terjeszti annak történeti befejezésén.«⁴ Ha úgy tekintjük e drámát mint egy Mátyás király trilógia részét, akkor megértjük a cselekvény lazaságát. Mert ily egymással összefüggő történeti drámákban rendszerint nyomát sem találjuk a cselekvény kerekedségének s éppen ez az a zátony, melyen legtöbb drámairól meg szokott

¹ *Pesti Divallap*, 1846. 24. sz.

² A színpad számára a darabot öt felvonásra osztották be; a harmadik felvonás hatodik jelenetével kezdődik a IV. felvonás; a IV. illetőleg V. felvonásnak két első jelenetét, mint valóban fölöslegeseket elhagyták. Az első előadáson Lászlót: László, Garát: Bartha, Szilágyit: Szentpétery, Kiliánt: Lendvay, Gara Máriát: Lendvayné, Katinkát: Komlóssy Ida és Ágnest: Laborfalvy Róza játszották.

³ *Magyar Szépirodalmi Szemle*, szerk. Erdélyi János, 1847. 9.

⁴ Említik a *Budapesti Híradó* 1847. 601. és *Schmetterling* (a Spiegel melléklapja) 1847. 40. sz.

fenekleni, nem lévén tehetségük szoros cselekvény nélkül jelleme-
ket fejleszteni.

Az *Egy magyar király* középső része annak a drámai trilógiának, melynek első darabja *A kis király* vagy más czimén *A próba*,¹ harmadikja pedig *A nagy király halála*² lett volna. Ez utóbbiról csak vázlata volt a költőnek, az elsőt azonban, egy kis háromfelvonásos vígjátékot, el is készítette. A próba czímet részint tárgya miatt, részint azért adta neki, mert e darabjával akart először fellépni Magyarországon.³ Később azonban elejtette tervét s trilógiája első részét előbb nyújtotta be a nemzeti színházhoz. A rövid vígjátéknak, melynek ép úgy mint a *Bankár és bárónak* csak három személye van: Hunyady János, Szilágyi Erzsébet és Mátyás, tárgya az, hogyan vette rá a tizenkétéves Mátyás vasjellemű apját, hogy őt fiatal kora ellenére is lovaggá üsse.⁴ A dráma kézírata elveszett, s így nem tudhatjuk, mily mértékben vannak meg a fiatal lovagban a tulajdonságok, melyek később legegységibb jellemvonásaivá lettek, s melyek egy része, így a bohószkodásra való hajlam még az *Egy magyar király* első felvonásában jelentkeznek. *A nagy király halálában* folytatni akarta a költő a küzdelem megírását, melyet Mátyásnak mindjárt trónra léptekor az arisztokraták ellen meg kellett kezdenie, s melyek törvénytelen fia trónra juttatása tervének alkalmából ismét felújultak. Szóval három drámán keresztül, ép úgy mint Shakespere a IV. Henrik két részében s az V. Henrikben akarta Hugo Mátyás jellemének teljes fejlődését bemutatni.

A terv nem valósult meg. Csak az *Egy magyar király* került színre a nemzeti színpadon s értékét éppen a hiányzó első és harmadik rész szállították le. És még így is elég szépet, elég költőt mutat fel a szindarab, mely különben irodalmi és politikai irányával egyaránt feltűnést keltett. A feltűnés főképen az utóbbi szempontból volt nagy, mert bár a darab színrehozatala nyílt hadüzenet volt a nemzeti színház francia romantikusainak, az előadásával kapcsolatos események még inkább emelték politikai jelentőségét.

Sok félreértésnek, sok kellemetlenségnek volt szülő oka e darab politikai tendenciája miatt. A félreértések egy részének okát a történeti kútforrásul használt műben találhatjuk már meg. Minden jel arra mutat ugyanis, hogy Hugo *Fesslernek* nagy történeti munkáját⁵ használta fel drámája megírásakor. Nem valószínű, hogy

¹ Hugonak 1846-ban irt s az 1868—70, *Füchtelben* kinyomtatott *Constitutioneller Geist* cz. röpirata szerint; ezen kívül a *Spiegel* is említi (1846. 45.)

² Ugyanazon röpirat szerint.

³ *Schmetterling*, 1847. 40.

⁴ *Die Geschichten der Ungarn und ihrer Landsassen. Erzählet von Dr. J. A. Fessler*, Leipzig, 1822.

⁵ *Gyulai Pál*: A magyar irodalom története 1807—1848-ig (könyvatos ivekben) 115. l.

nagyobb latin történeti művek után dolgozott, mert míg egyrészt sokkal közelebb álló feltevés, hogy német forrást tanulmányozott, másrészt az események oly nemű csoportosítása mint Fessler-nél, nincs meg többi történetírónknál, az pedig nem képzelhető, hogy Hugo eredeti forrásművek alapján ép úgy állította volna össze az adatokat, mint Fessler. Fessler szépen, néhol kötői lendülettel írja meg a Hunyadiak történetét, úgy hogy szinte magától kínálkozik költői feldolgozásra. Drámairóink közül nem egy fordult hozzá, pl. *Kisfaludy Sándor* Hunyadi Jánosában egész jeleneteket írt át szabad jambusokban belőle.¹ Hugo nem ragaszkodott ennyire forrásához; tények, tények egymásutánjának és Mátyás jellemének átvétele bizonyítja, hogy Fessler munkáját jól ismerte. Már pedig Fessler bármennyire rokonszenvez különben a Hunyadi családdal, helytelen alapon áll, mikor Mátyás uralmának dicsőítése mellett folyton hangoztatja, hogy Mátyásnak nem volt joga a trónra, mert Magyarország Albert halálával megszűnt választó királyság lenni. Szerinte Mátyás mindjárt uralkodása kezdetén a főurak megfékezését czélozta minden tétével s már az 1458-ki országgyűlésen: »*Senkinek sem volt bátorsága ellene szólani, az egyetlen, ki megtette volna, a világosvári börtönben ült.*»² Hogy mi köze az ilyesforma felfogásnak a Hugoéhoz, látni fogjuk.

Czifra csörgő sapkában vezeti elénk a költő Mátyást, amint a budai várpalota kertjében Podjebrád leányával mulat. Tréfáik közben ismerjük meg Mátyásnak a lányka iránti vonzalmát, halljuk a fogadást, melyet egymásnak tesznek: a ki trónra jut, a másikat magához emeli fel. Szilágyi és Vitéz zavarják meg mulatozásukat. Szilágyi öcscsét el akarja az udvarból vinni, ha már Lászlót Gara Mária iránti szerelme ott marasztja. Most is Szilágyi ellenére ott tartja öcscsét, hogy a király tiszteletére rendezendő játékokban részt vegyen. Közben fellép Ágnes, Katinka unokatestvére, ki a király kedvese, de Mátyást szereti és Podjebrád meg László király beszélgetéséből megtudja, hogy a király házasodni készül. Most Gara és Giskra a Hunyadi fiuk cselszövényét tárják fel a király előtt, kik őt — állítólag — meg akarták öletni. Kilián az udvari bolond, bizonyítja ugyan ártatlanságukat, de a megrettent király mindkettő elfogatását rendeli el.³ Eddig az első felvonás.

Egy régi történet befejezése előtt állunk. László királynak a Hunyadiak iránti régi ellenséges indulata koholt gyilkossági terv alapján újra feléled s Hunyadi László közel vesztét sejteti velünk. A Hunyadi fiuk elfogatása az egész, a mi az első felvonásban történik. A többi részint zavaros, részint nem tartozik a cselekvényhez. Homályos Ágnes alakja, ki valami nemezisfélét sejtet. Nem tartozik a dráma eddigi menetéhez maga Mátyás sem. Azt mondja

¹ Fessler V. k. 37. 1.

² Fessler ugyanígy írja le a Hunyadi fiúk elfogatását, IV. k. II. r. 362. 1.

³ »A körülmények juttatják Mátyást a koronához.« M. Sz. Szemle, 1847. I. 9.

Szilágyinak, hogy neki az udvarban, bátyja oldalánál kell maradnia. Vajjon tehet és tesz valamit bátyja érdekében?

Nemes vetélkedésükkel kezdődik a második felvonás. Kapisztrán jóslatára gondolva, ki megjövendölte, hogy egyikük király lesz, versengenek egymással; mindegyik kész meghalni, hogy a másik trónra jusson. De Mátyás tenni is akar. A vallatásukra megjelent Gara előtt mindent magára vállal, mire Gara őt börtönbe küldi, Lászlót pedig a királyhoz vezetteteti. A király nem bizonyos László bűnében, csupán Garában bízik, mert:

Ő részrehajlatlan, mert bárha mint
Saját fiát szerette Hunyadit
Mégis hű lesz hozzám, mint —

Kilián (közbe vág)

Istenéhez!

De még hivebb, mint Ábrahám istenhez,
Mert ő majd két fiát áldozza néked —

»S azon fölül leányát« — mondja a hirtelen belépő Ágnes, ki apját jött vádolni. Gara pár szavával azonban újból hatalmába ejti a királyt. Gara ugyan inkább Mátyás ellen áskálódik, de a király:

Nem ő — ő még ifjú — fogoly maradjon
Csak a bán nagyravágyó — s el fog esni!

Hogy mit határozott, Ágnestől tudjuk meg, ki Mátyást jó kiszabáditani börtönéből. Elmondja bátyja lefejeztetését, mit Mátyás sem neki, sem Szilágyinak nem akar hinni. Csak barátjának, az udvari bolondnak ad hitelt. Fájdalmában földre roskad, aztán minden menekülésre intő, könyörgő szó ellenére kész végzetével szembe szállni, s boszújának művét az udvarnál végrehajtani.

Hunyadi Lászlónak, vagy ha úgy tetszik V. Lászlónak tragédiája fejeződik be e felvonással. Mert bár az első nem cselekvő személy, a másíknak tragikus bukását pedig csak mintegy sötét éjjel, felhőkön keresztül messziről felvillanó villámfényt látjuk, hallva Ágnes szavait:

Gyermek! tanuld meg hát mi a boszú
A bántott hölgytől, ha Prágába mentünk:
Mert a király soha vissza nem jő velünk! —

mégis e kettőnek története a harmadik felvonásig a dráma. Ők nem tesznek ugyan semmit, de minden velük történik. Mátyás szintúgy nem cselekedett. Az ő és Gara közötti küzdelemnek alapja meg van ugyan; a küzdelem, később tovább is folyik, de a boszút a királyon nem Mátyás hajtja végre, hanem Ágnes. És pedig minden igazabb ok nélkül, mert Mátyás iránti szerelme nem elég ok. Ha Lászlóba tette volna szerelmessé a költő, mint később *Dobsa*

V. Lászlójában, akkor érhető volna a király halála s Mátyás trónrajutása nem tisztára a véletlen műve.¹

A király halálát a III. felvonáshoz tudjuk meg Mátyás és Katinka beszélgetéséből. Mátyás Podjebrádnál hazája után vágyódik. Magyar küldöttség jó s Szilágyi tudára adja királylyá választatását. Mátyás rögtön megkéri Katinka kezét és mindnyájan Magyarországra indulnak.

A határon táborozik Gara serege, készen a Mátyás elleni harcra. Ott van Kilián és Ágnes is — hogy jutnak ide? — s felajánlják segítségüket, ha elbocsátja őket a táborból. Gara inkább bízik a bolondban, akit útnak is ereszt; Ágneset bosszúja eszközének akarja felhasználni, ha a királyt őt legyőzné.

Gara táborából az országgyűlésbe jutunk. Mátyás királyi esküje után a rendek segítségét kéri a török ellen. A főurak nagy része, Szilágyi is, ellenzik tervét. Előbb a belső ellenséggel, Garával kell végezni. Heves vita fejlődik, melynek végén a király ellen-szegülő nagybátyját fogolyként viteti Világosvárra.

A IV. felvonásban egy teljesen fölösleges epizódjelenet után (mely a színpad számára készült kéziratból kimaradt¹ Kilián ismerteti meg a királylyal Gara terveit s elkéri gyűrűjét, hogy evvel a lázadókat a király hűségére térítse. Lábatlannak, ki Gara csele folytán Szilágyi megöletésére kapott parancsot, meghagyja Mátyás, hogy nagybátyját elébe vezessék.

Mátyás táborából Garába megyünk. A főurak nagy része, kik csak Szilágyi elfogatása miatt hagyták el a királyt, készek Mátyás pártjára állni. Gara észreveszi érzelmeik változtát, körülkeríti seregével a tanácskozók sátorát s már csaknem tusára kerül a sor Kanizsay és Gara emberei közt, mikor jelentik, hogy Mátyás megtámadta a segítő német hadat; ennek védelmére siet most Gara.

Szilágyi találkozik öccsével. Csakhogy míg ez kitárt karokkal fogadja bátyját, az öreg csupán szolgálatát, szeretetét nem ajánlja fel királyának. Hiába fejt ki Mátyás látszólagos hálátlanságának igaz okait, tárja fel fájdalmát, a trón sok baját és gondját, — hajthatlan marad. Megérkezik Katalin s vele egyidőben a legyőzött, megalázott Gara. Bocsánatért könyörög s a király a sokat szenvedett haza érdekében megbocsát neki. Csak Szilágyi áll még rendíthetetlenül megkegyelmezettek és kegyelemosztó között. Mátyás átadja neki a pápától nyert kardot, határozzon ő béke és háboru felett és aztán távozni készül. Az ősz az utolsó tett megindítja; visszahívja öccsét:

Jer mellemre jer!

Mert nincsen ég már a világ felett,
Keblembé szállt le végtelenségével
Megengesztelni a szívet, mely ilyen
Királyt teremte. Ó Mátyás öcsém
Te vagy valóban — egy magyar király!

¹ Nemzeti színház kéziratára, 155. sz.

Az utolsó két felvonás drámai jelenetek sorozata; majd mindegyik színben új bonyodalmak csiráit látjuk, de ezek mindegyikének kifejlődését nem. A Gara és Mátyás közötti küzdelem, melynek alapja már az első két felvonásban meg volt, itt tovább folyik. A küzdelemben belevegyülnek Kilián és Ágnes. De minő küzdelem, minő összetütközés az, melyben az ellenfelek sohasem állnak szemtől szembe? Mert a jelenet, mikor Mátyás az országgyűlésen az egész főúri renddel szembe száll, más tere vezet már a cselekvényt. Gara nem mint e rend képviselője áll vele szemben. Régi családi gyűlölet, bosszúvágy az elkövetett bűnökért készítik a királyt a Gara elleni küzdelemre: vele koronájáért harcol. S a küzdelem befejezése: a bocsánatadás, nem felel meg a harc jellegének. Elkéseredettebb, ádázabb volt ez elejétől kezdve, semhogy ily kimenetel el volna képzelhető. A király megkegyelmez Garának, bátyja meggyilkoltatójának, mert jelleme oly változáson ment át, hogy szívesen hajlandó bárkivel szemben bocsánatra. Ha Mátyás jellemének e bizonyos irányu átalakulása megokolt is, a Garának, trónja legnagyobb ellenségének, adott bocsánat nincs helyen épp akkor, mikor nagybátyjával, trónja megszerzőjével békül ki.¹

De Mátyás utolsó Garához intézett szavai sejtetnek valamit

Főképen őrizkedjél felszakítani
A szemfödélt Hunyadnak emlékérol,
Mert amidőn Hunyad felébredend,
Szemednek éjbe kell borulnia.

Egy sugár, mely bevilágít a költő terveinek homályába! Tán a trilógia harmadik részében nyert volna e küzdelem, mely kezdetétől fogva tragikus jellegű, valóban tragikus befejezést. A szenvedély, mely Mátyást a Gara elleni harczra indítja, sokkal hatalmasabbnak, korlátlanabbnak látszik már bátyja életében is, semhogy a kiengesztelődés színjátékát engedné vele eljátszatni. Vagy ha ez mégis megtörténik, csak a körülmények hatalma, s jellemének ezek hatása alatt történt megváltozása hozhatta létre — időlegesen. A küzdelem folytatása s tényleges befejezése csak később történik meg.

Ugyancsak későbbre, vagyis a trilógia harmadik részére volt fenntartva annak a küzdelemnek teljes megoldása, melybe Mátyást a nagy országgyűlési jelenet sodorta. A korlátlanságra törekvő uralkodó küzdelme ez a jogukat tudó és érvényesíteni akaró főurak ellen. A trilógia e részében a küzdelem nem fejlődhetik ki teljesen s nem válhatik egyik félre sem végzetessé, mert a főrendek képviselője Mátyás nagybátyja: Szilágyi. Ismét újabb bonyodalom s az egyedüli, mely megoldásra lel. Mátyás szívében a bátyja iránti szeretet s az uralkodó megsértett önérzete küzd. E küzdelem befejeződik, de azáltal, hogy nagybátyjával kibékül, a főrendek

¹ Hibáztatja ezt már az *Élelképek* is, 1846. 24.

elvesztik vezetőjüket s míg a kisebb szabásu bonyodalom csomója feloldódik, addig a nagyobbé a darab végén is még mindig összekuszálódva áll előttünk.

Messzire mennénk, ha az itt-ott mutatkozó nyomok alapján Hugo meg nem írt drámáját képzeletben meg akarnók alkotni. De ha az utak, melyek a költői alkotások földjén vezetnek keresztül, végül homoktengerben vesznek is el, látjuk, hogy ez utak mind-egyike egy irányban haladt. A Mátyás és Gara közötti küzdelem befejezetlensége, valamint a Mátyás és Szilágyi közöttinek befejezése s viszont a főurakkal történt összeütközés kifejlődésének megoldatlansága, mind oda vezetnek bennünket, hogy a trilógia harmadik részét olyasformának képzeljük, melyben a két még be nem fejezett küzdelem egyesül s Mátyás Garával, mint a főrendek képviselőjével találja magát szemben. Tán feltevéseink hamis, következtetésünk tévesek, tán a költőnek más tervei voltak, de kiinduló pontjaink — t. i. a drámában meg nem ol'ott bonyodalmak — egész helyesek voltak.

A nagyszabásu koncepczió megalkotását Hugo kissé elsiette.¹ Műve »királydrámává« lett, akárcsak Grabbe drámái s Mátyás jellemét kivéve, még a jellemalkotásban sem ismerzik meg a Brutus és Lucretia jeles költője.

V. László, Hunyadi László és Kilián (afféle Shakesperei bolond) jelentéktelen alakjait mellőzve, Gara érdemli meg figyelmünket. A jó indulatot és őszinteséget színlelő barát, az elkeseredett ellenség, főkép abban a jelenetben, mikor Mátyás börtönbe jut s már-már biztosra veszi diadalát, a legmesszebb menő terveket és ármányokat szöví, s ezeket biztos kézzel kivinni akaró, de a mellett nagyravágyó, hiu és elbizakodott főur, — mindezek erős és jellemző vonásokkal vannak rajzolva alakjában. Kár, hogy a hatásos összeütközés,² melyben a nagyralátó főur és a szerető apa kerül ellentétbe egymással, nem nyer befejezést.

Gyöngéd és finom vonásokból alkotta meg a költő *Katinka* alakját. Az udvar romlott légkörében az egyedüli üde virág, melynek illatát a korán érett, de melegen érző Mátyás mohón, gyönyörrel szívja magába. Tréfái, enyeltése jó kedvre hangolják Mátyást komoly gondjai között is, szelid érzéssel telt szive bátorságot is rejt magában, hisz ő az első, ki a börtönbe került Mátyást megszabadítani akarja, megédesíti neki a perczeket, melyeket Podjebrádnál tölt. Nem csoda, hogy ép' azok a jelenetek, melyekben Mátyás és Katinka viszonya oly bájos és költői színekkel van festve, így különösen a börtönjelenet, hozzáadva a Mátyás jellemzésében mutatkozó sok erőt és eredetiséget s mindannak kerülését, mi a külső, színi hatást előmozdítaná, voltak okai annak

¹ A két drámát mintegy négy hó alatt írta meg, pedig a nyelvvél való küzdés is akadályára volt.

² II. felv. 8. jelenet.

a nyilatkozatnak, melyet Hugo e drámájáról — bár kétségen kívül gyöngébb korábban írt és később színrekerült darabjainál — egyik kiváló műbírálonk, *Erdélyi János* tett: »Hugo Károlyban sok tehetséget látunk, melyet habár kiképzett drámáinak nem nevezhetünk, de költőinek általánosan, igen.¹ A *Matildok* és *Chiosi Dianák* botrányos kétértelműsége után szívesen üdvözölte a tisztább költészet birodalmának utjain járó költőt akkor, midőn a sajtó legnagyobb része az országgyűlési jelenet politikai és történeti oldaláról elmélkedett. *Színi irodalmunk helyesebb utra térésének jelét látta Hugo e drámájában.* »Eltörlése szóval és tettel annak a ferde iránynak, mely a színi hatást első helyre teszi«,² — volt a jelszó, melyet Hugo első fellépésével adott tán tudtán kívül ki, mely azonban csak többi darabjainak színrehozatala után kezd tért hódítani.

Mátyás jelleme sokban emlékeztet Brutuséra. A furfang, melylyel nagy tettekre hivatottságukat színlelés leple alatt takarják el, lényegében mindkettőnél ugyanaz, csak a kivitel más. Brutus tényleg a bolondot játsza, Mátyás a bolondos gyereket. Brutust senki sem ismeri igazi mivoltában, Mátyásról ellenség és jó barát tudja, mi rejlik álarcza mögött. De mégis ez álarcz menti meg Mátyást bátyja sorsától. Gara éles szemét nem kerüli ki tettettett könnyelműsége, Vitéz jobban ismeri tanítványát, Szilágyi jobban hugának gyermekét, semhogy hinnének neki. De tévutra vezeti ez álarcz — a királyt. László csak játszó társát látja Mátyásban, azt nem is képzeli, hogy a fiú valaha általmára lehet, s azért nem hajt Gara szavára, ki inkább óvja őt Mátyástól. Furfangja így megmenti életét. Nem mintha az élet oly drága, oly fontos lenne neki, hogy bátyja halála árán is meg akarná tartani. Hisz, mikor bátyja megmentéséről van szó, minden vádat, mit László ellen emelnek, maga ellen fordít, minden tettnek, mit László követett el, magát vallja kutfejének, nemes és önfeláldozó a veszély pillanatában ép úgy, mint óvatos és eszes volt a veszély közeledtekor. Még egy két vonás egészítse ki Mátyásnak az álarcz mögött rejlő jellemét: anyja és hazája iránti határtalan szeretete, ifju korát meghaladó felvilágosultsága és bölcsesége s előttünk áll már az első két felvonásban a magyar koronára méltó Mátyás.

De már a dráma első részében megnyilatkoznak azok a tulajdonságai is, melyek később heves küzdelembe sodorják: a saját szellemi erejében való elbizakodottság és akaratának hajthatatlansága. Honnan vette az előbbi tulajdonságot a költő? Majd minden nagy szellem tudatában van szellemi felsőségének, — de nem igen érezteti. Erős akarakterőről, kényuraságra való hajlandóságról talált egyetmást forrásában a költő, de a minduntalan szavakban is megnyilatkozó elbizakodottságról nem. E tulajdonságot

¹ *Magyar Szépirodalmi Szemle*, 1847. 9. sz. 140. l.

² *U. o.* 141. l.

Hugo saját magából merítette. Mátyásnak az a színlelése, mely Brutuséval rokon, szintén a költő egyéniségéből fakadt. Ő maga volt az, ki egyideig nem mutathatta magát valódi céljaival, igaz alakjában senki előtt s közöny, tudatlanság álarca alatt kellett várnia az időt, mikor megjelenhetik.¹ Ez a színlelésre, tettetésre, a nagyságnak sejtetésére való hajlam, mely most még költői termékeiben zavartalanul jelenik meg, később lelke beteges állapotának zavaros és homályos folyománya lett. Az elbizakodott Mátyás, senki gyébb, mint az elbizakodott Hugo. Csakhogy míg a költő hiú elbizakodottsága életének tragikumává lett, addig Mátyás egyéb tulajdonságai ellensúlyozván ez egy már-már uralkodni kezdő szenvedélyt, végül a darabban lelkének harmóniáját teremtik meg.

Mátyás akaratának hajthatatlansága oka annak a küzdelemnek, mely közte és *Szilágyi* közt fejlődik. Szilágyi jellemére már a történet kész egészet adott a költőnek, neki nem is volt más feladata, mint hogy a jellemet az események menetébe illeszsze be. Hugo teljesen *Fessler* nyomán jár, ki így írt² Szilágyiról: »Az aggódó gondosság, melylyel a merészet (Mátyást) előrehaladásában feltartani akarta; a hevesség, melylyel tiszteletet, elfogadást és tetszést követelt véleményének; a szilárdság, melylyel határozatai mellett állandóan megmaradt . . . elviselhetetlenné tették a király előtt.« Hugo finom tapintattal a nyíltságot és őszinteséget adta e jellemhez. Szilágyi nem fondorkodik soha királya ellen, s mikor öcsse részéről hálátlanságot tapasztal, akkor is megtartja választott királya iránti hűségét. A küzdelem a III. felvonásban indul meg. Mátyás az érte jött küldöttségnek Katalint, mint menyasszonyát mutatja be.

Podjebrád.

Szegény leányom, végy tehát bucsút.

Mátyás.

Szegény tehát király menyasszonykája?

Podjebrád.

Tehát —

Vitéz.

Királyom!

Szilágyi.

Mátyás, mit jelent ez?

Mátyás.

Jó még sem lesz viszály: midőn amit Mátyás ígért, megtartja mint király.

Szilágyi (haragosan).

De sőt inkább szeretném a viszályt, Mintsem feledje Mátyás a királyt!

¹ L. *Psalmen* eines armen Poeten cz. verses könyve (Pest, 1847.) előszavát.

² *Fessler*, V. k. 35. l.

Mátyás.

Nagybátya se! — Azért egyezz bele!

Szilágyi (hevesen).

De ép mint nagybátyád nem engedem.

Mátyás (csendesesen).

Mint jótevőt becsülnöm kell atyámat;
De gyámtyám mint soktevő nem kell.
Mert láttam én, minő boldogtalan
Azon király, kinek gyámtya van.
Azért egyezz meg, kedves jó atyám.

Szilágyi.

Nem én! királyától hazánk kívánja,
Hogy az király leányt vegyen nejül,
Különbén is te még ifjú —

Mátyás (szavába vág).

Király

Vagyok!

Sejthetjük e jelenet alapján, hogy még hevesebb összeütközésre kerül még a sor, a mi aztán az országgyűlési jelenetben történik meg.

Közvetlen oka ez összeütközésnek Mátyásnak az a terve, hogy a fegyverszünetet kérő Mohamed ellen háborút indítson. A tényét Fessler-ből vette át Hugo.¹

»E közben Magyarországra az a hír jött, hogy Mohamed szultán nem sokára meghatalmazottakat fog küldeni, kik a királylyal fegyverszünetről és szerződésről értekezzenek. Ezzel szemben Mátyás a leghatározottabb idegenkedést tanúsított, de az ő tanácsa, különösen Szilágyi megfontolásra ajánlották neki, hogy félni lehet, hogy a kedélyek jelenlegi háborgása belső zavargásokra adhat okot... Elégületlenül hallgatta ez előterjesztéseket Mátyás és merészen el is vetette azokat.« De nemcsak a tény maga, hanem a jelenetnek egész szelleme, Mátyásnak a főurak megtörésére irányuló minden tette Fesslerre vezethető vissza, ki művében éppenséggel nem rokonszenvez a főuri renddel.

Mátyás előadja szándokát az országgyűlésen. A főurak nagy része, Szilágyival együtt, ellene van. A kincstár üres voltára, a belső zavarokra hivatkoznak. *Perényi*, a kincstárnok, mond leghevesebben ellent Mátyásnak s bár a király hadviselési jogára hivatkozik,

Perényi.

Ha mindjárt a halálba

Mennék is, mondanom kell, nem lehet.

¹ U. o. V. k. 27—28. l.

Mátyás.

Halálba még mindjárt, őrtiszt, vigyétek!

Az országnagyok tiltakoznak, hogy Perényi bíróság hire nélkül végeztessék ki.

Mátyás

(feláll s az országnagyokat szemlélve, karját keresztbe teszi, lassu, de percenként növekedő nehezteléssel, fejét rázva.)

És még sem lázadatok fel, midőn
Az a gyarló király, országnagyot
Bíróság nélkül is leváगतott,
Miként kutyát az utcán, — ugy-e bár?
S pedig Hunyad volt ott az áldozat.
Csupán fenyíték ily országnagyoknak,
Tüstént halálra hát e lázadóval,

(Míg az országnagyok megmerevedve állnak, Perényit az őrtiszt elvezeti.)

Őr! . . . Vissza! (Perényi belép.) Nézzétek: ím a halál
Lépett be most hozzátok és jelenti
Mindennek, hitve két ajakkal, hogy
Hatalma mint igazságom csak jobb
Kezemben van (leül). Ítéljetek magatok
Tehát, mivel minden jogom mellett
Még álszínével jogtalanságnak sem
Hasonlítnék hozzátok. S most elétek
Tárom, hogy a királyi városok
Panasszal és jajjal fogadtak engem,
Mikép ezen tárnokmester tömérdek
Törvénytelen adót zsarolt ki tőlük;
S tulajdon pénztárába tette, a míg
Üresnek állítá kincstáromat —

(Perényihez)

E pénzt tedd vissza, honnan ellopád,
Adó volt az hadkölségekre szánva!

Perényiről ismét a török háborúra tér vissza a király. Most Szilágyi még hevesebben ellenzi a tervet; a Mátyás-párti főurat ért szégyen hatása alatt hálátlansággal vádolja öccsét.

Mátyás.

Egyén iránt hálát nem ismerek,
Csupán az egy kedves hazám iránt,
Népem tett meg csupán királynak engem.

»Ki megtöri tisztségét, eltaszítja magától« — s midőn Szilágyi egész dühvel tör ki: »Gyerek vagy és hálátlan egy gyerek!« — a főurak tompa bámulatának közepette fogolyként viteti Világosvárra bátyját.

Sok drámaiság, sok erő van e jelenetben. Mátyás alakja

imponálólag emelkedik ki az országnagyok közül. Nyugalma nagybátyja hevességével szemben szinte a fönség benyomását teszi ránk, minden szó, mely ajkát elhagyja, érezteti velünk, hogy a költő valami nagyot akart elibünk állítani, olyat, mi az ő lelkét teljesen meghódította s minek mindnyájunkat rabjává kívánt tenni. És végeredményben még sem az lesz a hatás, melyet a költő óhajtott reánk gyakorolni. Az ő lelkében a *hatalmas* király alakja, elnyomta az *igazságos* Mátyásét, a mienkbe pedig sokkal mélyebben van az utóbbi bevésve, semhogy a jelenet költői szépségei mellett is történeti tudásunk fel ne lázadna az igazságos és méltányos király ily háttérbe szoríttatásának láttára. Mert hiszen ha a történet nem egy valóban zsarnoki vonást mutat is ki Mátyás jellemében, »a költőnek nem úgy kell feltüntetni a tárgyat, ahogy azt a történeti kritika felismerte, de úgy, mint az illető közönség tudalmában él.«¹

Ilyesféle felfogás a darab előadásakor még inkább jogosult volt. Nem csodálható, hogy az átalakulás küszöbén álló ország főúri elemeit érzékenyen sértette Mátyás királynak ilyenmű szerepeltetése. Nem csodálható, hogy a mágások nagy része a darab első előadása alkalmával megbotránkozott a két főúron elkövetett erőszakoskodáson s e jelenet után tüntetőleg távoztak a színházból.²

A szándék, hogy a nagy akaraterőt és célt tüntesse fel, vezette oda a költőt, hogy Mátyás királyt sokak szemében zsarnokká tette.³ És éppen ez a hiedelem indította őt arra, hogy *Alkotmányos szellem* címen a felmerült téves nézetek felvilágosítása céljából egy röpiratot írjon, mely röpirat azonban a maga idején nem látott napvilágot.⁴ Ebben főképp azt bizonyítja, hogy Mátyása minden tetteben alkotmányosan járt el, »mert neki meg volt törvényben adva a joga, hogy szabadon cselekedjék a hadviselés ügyében, de ő még sem akarta egyrészt a szerénység, másrészt az emberiség határait átlépni. Neki sejtelve volt arról, ami 400 év multán indul teljesezésbe: az alkotmányos szellemről.« Hosszu politikai fejtegetésének az a veleje, hogy Mátyás a nép

¹ Greguss: *Rendszeres széptan*, 76. l.

² Falk Miksa a *Magyar Szalon* 1888. XII. számában (358—373. l.) *A pálya kezdetén* cz. cikkében érdekesen beszéli el a Magyar király első előadásának történetét. Az országgyűlési jelenetet úgy kellett volna a költő inteni szerint előadni, hogy Mátyás király személyesítője nyugodt és fönséges, Szilágyi pedig indulatos, szenvedélyes legyen. Egressynek nem készült el idején díszmagyarja, s azért megfélekezve magáról éppen nem mérsékelte magát haragjában, míg Szilágyi-Szentpétery természetből flegmatikus lévén, szelid megadással tűrte a király támadásait. »Midőn a jelenet végén Mátyás király rákiált: El vele, Visegrádra! — minden ember önkénytelenül azt mondta magában: No ezt a szegény öreg még sem érdemelte! — a mágások megbotránkozva felkeltek helyeikről, tele indignációval a miatt, hogy a magyar nemzeti színpadon így állítottak oda egy magyar főnemest és tömegesen hagyták el a színházat.« (Igy beszéli el a dolgot maga a költő is a *Constitutioneller Geist* cz. röpiratában.)

³ *Honderű*, 1846. 23. *Pesti Hírlap*, 1846. 686. sz. *Életrajzok*, 1846. 24. sz.

⁴ Megjelent a *Füchtel* 1868—70. évfolyamaiban.

alapján állott a hatalmaskodó, dölyfös oligarkhia ellenében s Hugo darabjában a nép és arisztokrácia közti küzdelemnek (mely mostanában dől el a nép javára) kezdetét akarta bemutatni. Csakhogy éppen az legnagyobb hiányossága darabjának, hogy a nép egyáltalán nem játszik szerepet benne. Így aztán a rüpirat is inkább többé-kevésbé alapos tanulmányokon nyugvó politikai értekezéséle, mint a darab magyarázata.

Az összeütközés, mely Szilágyi és Mátyás közt jött létre, gyorsan emelkedett a legmagasabb fokig, hol egyiknek vagy másiknak tönkre kell mennie, hacsak egyik a körülmények hatalma előtt meg nem hajol. Mátyás tör egyediségében az egyetemest képviselő Szilágyi ellen. Szívében szeretet, hála s az ifjuságában is hatalmas király büszkesége és megsértett önérzete küzdenek. Egy váratlan esemény jó közbe. Gara cselszövénye csaknem elveszti Szilágyit. A király megrémülve értesül erről.

M á t y á s (ijedten).

Mit?! Foglyod hol van? (gyorsan) Él Szilágyi még?

L á b a t l a n.

Még él, uram király!

M á t y á s (nyugodtabban).

Hát mit hozasz?

De ez esemény hatása alatt belátja azt is, mily közel volt már felindulásában ő maga is ahhoz, hogy nagybátyja életére törjön. A tudósítás megdöbbeneti s egy pillanat alatt irányadólag hat jellemére. Az ifjú szenvedélyes büszkesége a férfiú erélyévé változik át; akarata nem törik meg, de meghajol s evvel szépen megfér a szeretet, melylyel nagybátyját szívére öleli. Mátyás erővel teljes, szépen átgondolt jellemzése miatt csak sajnálható, hogy a trilógia harmadik része nem készült el; melyben jelleme tovább fejlődését láthattuk volna.

* * *

Alig van Hugo életében percz, alig van munkálkodásában siker, melynek öröme tiszta és zavartalan lett volna. Sokban hozzájárult ehhez saját egyénisége. Nem tudott egy körben sem megfordulni a nélkül, hogy önmagával tetszelgő elbizakodottsága, bizonyos ellenszenvet ne keltett volna személye iránt. A kik közelebről ismerték — ilyenek pedig igen kevesen voltak — tudták, hogy az elbizakodottság jó része jogos önvédelemből származott. Bécsben tartózkodása alatt akárhány hirlapnak öröme telt benne, hogy apróbb cikkekben gúnyolódtak az irodalomba váratlanul becsöppent és egyszerre nagy igényekkel fellépő költőn.¹ Temészetesen

¹ A *Humorist* (szépirodalmi hetilap) még Pesten tartózkodása alatt sem szűnt meg bosszantani a költőt. A Br. és L. pesti német előadásáról gúnyosan így ír: »Pesther Theater: Dramatische Assekuranz für schlechte Stücke.« (1845. 310. sz.)

ily támadásokkal szemben ő sem maradt szótlán. Ahol és amikor csak alkalmá nyílt, védte magát, drámáit és általán kiváló költői hivatottságát. Hiúsága adta meg e védelemnek különös módját, úgy hogy az egész úgy tűnt fel, mintha élvezet volna számára az, hogy magáról beszélhet. Pedig közvetlen oka az önvédelem volt. Az apró-cseprő bosszantások, melyeket más tudomásul sem vett volna, érzékeny természetére mind hatással voltak. A mint szívesen fogadott bárkit barátjának, ki hiúságát bármi módon legyezgette, épúgy, a ki csak valami csipősebb megjegyzést kockáztatott meg róla, ellensége volt. S az ellenségek, hírnevével együtt folyton gyarapodtak. A ki nyilvánosan működik, nem kerülheti el a kritikát, s nem valószínű, hogy mindenki ellensége volt, aki a Brutus és Lucretiát nem helyezte Shakespere mellé. De ő ezeket mind, mind irigyeinek, ellenségeinek tartotta. S az ismert és ismeretlen, látható és láthatatlan ellenségek ellen küzdött folyton folyvást. Küzdelem, mely állandó lelki izgatottságban tartja a küzdőt, s melynek napról-napra erősebb heve, napról-napra merészebb állításokba, majd később hiú képzelődések egész szövevényébe bonyolítja. Hogy megszorodtak, mily óriásokká nőttek 10—15 év után ez ellenségek! Az irodalmi térről a politikaira mentek át; a világnak nem volt más gondja csak Hugo Károly és Hugonak vállain egy világnak a gondja! . . .

Mikor Pestre jött, az önmagával való foglalkozás és elteltég már teljes mértékben meg volt benne. Azt hitte, itt is sokan áskálódnak és ármánykodnak ellene. Hogy is vethette volna el különben a drámabíráló bizottság az ő Egy magyar királyát, melynek nyelve Vörösmartyéval versenyez! Ismét újabb ellenségek, a kik ellen védekeznie kell. Most azonban már nem is lett vón' szüksége ellenségekre, hogy elbizakodottsága megnyilatkozzék. Körülményei nagy befolyással voltak lelkének arra a tulajdonságára, melynek csírája meg volt benne, de melyet csak a szokás hatalma fejlesztett ki egészen. Hiú volt ifjúságától kezdve, de ha mindig oly tárgyról — önmagáról, költészetéről — kellett beszélnie, mely közvetlenül érinti hiúságát, nyilvánvaló, hogy a hiúságnak a betegség bizonyos fokára kellett előbb utóbb eljutnia. Pesten már közel jár ehhez. Legjobb ismerőseinek egyike, *Egressy Gábor* írja róla: »Hugonak az embernek kedvencz elmélkedési tárgya Hugó a költő.«¹

Az ellenszenven kívül, melyet ily viselkedés lépten-nyomon felkelt, volt még egyéb oka is szerencsétlenségeinek. Sohasem vett fáradságot és időt magának, hogy a viszonyokat, melyek közé jutott, eléggé tanulmányozza, környezetével s annak igényeivel számot vessen. Ha csak kissé belemélyed saját nemzetének szellemébe, gondolkodásmódjába, érzésvilágába, dehogyan tévedett volna el annyira, mint a hogy az Mátyás király jellemrajzában

¹ *Életrajzok*, 1847. 15. sz.

csakugyan megtörtént vele. Ki kételkedik azon, — ki életét ismeri — hogy tiszta szándék vezette? Nem zsarnokot akart ábrázolni, hisz ő maga már huszonkét éves korában zsarnokok ellen szállt síkra és mégis joggal mondhatta róla a *Pesti Hírlap*:¹ »Mátyás király nem annyira király a darabban, mint makacs, hajthatatlan zsarnok.« Pedig nem rosszakarat sugallta e sorokat. Ugyanott magasztalással, valóságos himnuszszal üdvözlik a költőt, kit a magyarság újra visszahódított magának. De a hiba már megtörtént a költő részéről s ki volt zárva a mód, hogy jóvá tehesse. Sokkal nagyobb befolyásuk volt a megsértett arisztokratáknak a színház vezetésére, semhogy óhajukat megtagadhatták volna. Így történt aztán, hogy az Egy magyar király, melynek költői szelleme szinte az újság ingerével hatott a titkokkal és borzalmakkal, felhajhászott rúttal és különössel telt színházi levegőhöz szokott közönségre, a szokásos négy előadás után letűnt a nemzeti színház műsoráról.

DR. KÖRÖS ENDRE.

¹ *Pesti Hírlap*, 1846. 686. sz.

FAZEKAS MIHÁLY.

— Második közlemény. —

A nélkül, hogy bármi módon vágyott volna is rá: Fazekas csakhamar Debreczen egyik ünnepezt költője, Földi s Csokonai halála után az egyedül magasztalt költő lón. Versei, ha nyomtatás alá nem kerülnek is, kéziratban találnak új bámulókra. A conservativ debreczeni szellem örvendve nézte helyiérdekű költőjét, kinek röptét képes követni, a kinek szelleme — ha nem is az eszmék, de legalább a költői nyelv tekintetében — szintoly orthodox, a minő az egész Debreczené. Botanikai tudománya az itt alkalmazott nyelvi újítások daczára is, imponált a közönségnek s növelte már megállapított hírnevét. Annak a csekély írói csoportnak, mely Csokonai halála után Debreczenben működött, vagy legalább érdeklődéssel vett részt a szellemi mozgalmakban, Fazekas volt elismert feje. Csokonai halála után ő és Szentgyörgyi, a nyelvész-orvos tartják fenn az összeköttetést Kazinczyval, ki annak előtte Földivel s Csokonaival is sűrűn levelezett. E kapcsolat — Debreczen zárkózott jellemére nem is tekintve — már természetök különbözősége miatt is nem lehetett szorosabb, őszinte vagy meleg. Gondolkodásuk megférhetetlenségét Kazinczy utólag be is látja. »Egész életünkben nem jutunk mi együvé a gondolkodásban«, írja Fazekasról Nagy Gábornak, 1806. szept. 29-én.¹ Mindamellet sokáig jó viszonyban vannak. Kazinczy személyesen megösmérkedik vele, s mint »Debreczen jobb fejei« egyikét tiszteli, becsüli; s leveleiben untalan üdvözlétét küldi. Fazekas hasonló udvariassággal viseltetik a mester iránt: ügyes hexameterekben gratulál Iphigeniája születése alkalmából (1805. aug. 20.)² s udvarias bókkal kíván szerencsét Kazinczynak:

» . . . buja szirmokkal koszorúzva derült ki Virágod
A nagy eszek pompás tábláján, — s ihol immár
Maggvát is meghozta . . . stb.

¹ Váczy kiadása, IV. k. 340. l.

² Váczy kiadása: Kazinczy levelezése III. k. 414. l. Fazekas versei közt nincs meg.

Kazinczy hasonló udvariassággal válaszol, azonban elősmerő bók-jait alig tekinthetjük egyébnek udvarias szólamoknál. Fazekas, ki ortholog s Napoleongyűlölő volt, szintén aligha kedvelte a neolog s Napoleon győzelmeit örvendő ujságoló széphalmi bölcset. Bár Kazinczy Csokonai munkái kiadásában s szándékolt gyökeres átjavitásában Fazekas segítségét hizelgő módon kéri fel¹ s bár őt szeretetreméltó (noha sokban akarva paradoxus) embernek tartja: barátságuk sem melegebb, sem tartós nem lehet. Meghidegül az, mikor 1804-ben Fazekas a nagy becsvágygyal megirt Lúdas Matyira Kazinczytól kicsinylőn jóakaratu bírálatot kap; szét is szakad végkép az Arkadia pörben, hol Fazekas ki tudja mióta táplált boszankodását önti ki — bizony nem a legszebb módon — »városa rágalmazójára«. Valóban, ez irodalmi pör a maga naivságában a mai olvasónak szinte comicus olvasmány számba mehet. Eredetét, lefolyását (különösen *Váczy János* értekezéséből² jól ösmerjük. Kazinczy régóta kedvvel gúnyolta a debreczeniek conservativ orthologismusát, s nem mulasztott el egy alkalmat sem, melyben töviseit Debreczen ellen fordíthatta. Debreczent tette felelőssé Csokonai haláláért, de nem méltányolta magát Csokonait sem, s a *Magyar Kurirba*³ irt necrologjában legalább is gyöngédtelenül utalt a most elhalt Csokonai »affectált és nem affectált misanthropiájára, melyből emberi szeretet s affectált cynismusára, melyből aetheticai lélek« sugárzott ki. Már e gyöngédtelen megjegyzés, mindjárt a frissen hantolt sír felett, — mint az Szentgyörgyinek Kazinczyhoz 1805. márcz. 19-én irt leveléből s Kazinczy több leveléből is kitűnik, nagyon bántotta a debreczenieket,⁴ s bántotta az is, hogy Csokonai munkái kiadását a neolog mester »autokrator hatalommal«⁵ jólevele magának foglalta le. E kiadás épen ezért nem is jött létre. Kazinczy egy év mulva *Kultsár István Hazai Tudósításaiban*⁶ Csokonai sirköve ügyében teszi meg ösmeretes indítványát, melyre — a többek közt — rávésette volna a végzetes mondást: »Árkádiában éltem én is«. A Kazinczyra mindenben gyanakvó Debreczen csodálatraméltó egyértelműséggel ez ártatlan mondatocskában azonnal Csokonai ellen intézett sértést látott, s azt *Barthelemy* egy mondásával (*Anacharsis utazásából*): »Les paturages y-sont excellens, sourtout pour les ânes«, jó számárlegelőnek magyarázta. Hivatkozik is azonnal Barthelemy e helyére, méltatlankodó hangon, bár aláírás nélkül, a *Tudósítások*

¹ »Alkalmatosabb embert nem ösmerek, mint főhadnagy Fazekas Mihály urat« Kazinczy levele Szentgyörgyihez, III. k. 280. l. Lásd még Kazinczy leveleit Nagy Gábornak, 1805. febr. 18., márcz. 6. s Szentgyörgyinek febr. 10.

² Irodalomtörténeti Közlemények 1896. II. füzet.

³ 1805. 15. szám, febr. 19.

⁴ »Lehet — írja Szentgyörgyi — hogy Csokonai misantrop és cinikus volt, de más kérdés, szükség-e azt mindjárt halála után két ország előtt is ártatlanul is kikiáltani?»

⁵ Kazinczy levelezése. (Váczy) III. 287. l.

⁶ 1806. évf. 252. l.

292-ik oldalán *Kis Imre*, Vay Miklós generális-kamarásnak salétrom-inspectora, élénken kikelve Kazinczy ellen, ki »egy egész város betsületét ingerlő módon sértegeti.« Ez a naiv okoskodás, hogy t. i. Arkádia = jó számárlegelő, nem csak Debreczen körében talált hitelre. A *Hazai Tudósítások* 1807-i IV. számában van egy vers Csokonairól, név nélkül, Somogyból közölve, melynek jegyzetében a szerző a magyar vidékeket tudákosan összeveti a görög tartományokkal: Euboeát Erdélylyel, Atticát Debreczennel, Megarát Patakka, stb. »Somogynak jut Arkádia; van itt is makk elég; számár ugyan kevés, de ló sok és számos jóra való ménesek.« stb. Természetes, hogy az érdekelt Debreczen, mely Kazinczy-gyűléstében e kérdéstről nem tudott tárgyilagosan még gondolkozni sem, még erősebben hitte, hogy a Kazinczy indítványozta felírás sértés nem csak Csokonai, de az egész város ellen is. Fazekas — a művelt Fazekas! — szintén e véleményben volt s »megrágalmazott« szülővárosa ügyében 1806. szept. 23-án igen udvarias, de határozott hangon kér számót a városát ért sértésekért, s a Debreczen sértő gúnyos modorért. Kazinczy előtt e nevelésügyben ily komoly felhívás meglehetősen comicus lehetett; pár erősebb kifejezésén is megakadt; belátja — mint már szept. 29-én írja Nagy Gábornak — hogy Fazekas gondolkodásával »egész életünkben« nem jut együvé; azonban pár hét múlva, okt. 9-én mégis válaszol. Válasza sajátos keveréke a kicsinylő gúnynak a Debreczenizmus, s a jóindulatnak Fazekas iránt. »Én azon többé megbotránkozni nem fogok — írja — ha Debreczen rajtam megbotránkozik; én azt, ha Debreczen meg nem ért, ezután mindég meg fogom érteni.« Ezután pár példát hoz fel a debreczeniek makacs s elmaradt vélekedései közül s végül udvariasan így fejezi be a levelet: »minden Debreczeniség és Antidebreczeniség mellett szeressük egymást s maradjunk barátok, főhadnagy ur! Éljen az Úr szerencsésen; köszöntse barátaimat s ajánljon kedves emlékezetekbe.« Fazekast épen nem elégítette ki e levél; bizonyára bántotta az itt is nyilatkozó gúny, s elkeseredése — mely talán magyarázható: hisz legjobb barátja emlékét, kedves szülővárosa jó hírét látta megsértettnek — menthetlen lépésre ragadta: Kazinczy bizalmával visszaélve, őt e hozzá irt levele bizalmas mondásai alapján gúny tárgyának teszi ki; közli a levelet, kellő módon bevezetve és commentálva, a *Hazai Tudósítások*ban.¹ Czikkének hangja gúnyos, elkeseredett és megvető. Pár sora jellemzi az egészet: »Ezen Hazai Tudósítások XXX. Darabjában egy humánus Művész, felejtván az artisztai büszkeséget, előlép a vászon megül, hogy magyarázatjait pirulás és megítéltetéstől való tartózkodás nélkül megtegye (Közli Kazinczy indítványát). Ezeket szólván neki rohan nem egy Valakinek (mert azt fejéhez és culturájához illetlennek tartja), hanem egy egész publicumnak, Debreczennek, s az ellen vad öklelődéssel dül-fül.

¹ 1896. évf. 311. oldal. Debreczen védelme.

Mi búsíthatta neki a humánus művészt, hogy ily artisztához illetlen mozdulásokat tegyen, kitalálni lehetetlen.« stb. Ily hangon van megírva az egész »védelem«. Közli Kazinczy bizalmas sorait, csak azért, hogy vele Kazinczyt — legalább Debreczen előtt — nevettségessé tegye, a mi mások előtt annál kevésbé sikerül, mert Kazinczynak a különben comicusan kicsinyes dolgokban csakugyan igaza van. (T. i. a rézmetszet csakugyan drágább, mint a radirozott tábla, Klopstock s Bürger csakugyan jó költők, mit a debreczeniek kétségbe vontak stb.) Majd az Arkádia szó sértő voltát egész tudománnyal igazolja: »Az Arkádiaiak Jupiter olympiai templomát kirabolták, mellyért minden Görögök előtt utálatosak voltak; görög példabeszéd: *πόθεν ἐν Ἀρκαδία σοφίστης ἢ φιλοσοφος* stb.« Végül dicséri városa magatartását ez ügyben. »Én nem gýőztem eléggé csodálni, melly hideg vérral vették Hazámfijai ezen alaton régalmaztatást. Szánták inkább annak szerzőjét, mint nehezteltek volna rá.« Maga e szenvedélyes védelem férfihoz nem méltó eljárásával az ellenkezőre vall.¹

Kazinczy minderre két izben válaszol. Az 1807-i *Tudósítások* 44. oldalán megnevezi az első czikk (1806. 292. o.) szerzőjét, az »érdemes Férfit«: *Kis Imre* salétrominspectort; jó ügye érzében az egész dolgot »üres polemianak« tartja, s szokott modorában gúnyolódva szánakozik az író »Debreczeniségén s kisvárosi lelkén.« Fazekas támadását érzékenyebben veszi. »*Végő szavában a Debreczeni pörben*«² felindultan jelenti ki, hogy »ily ellenkezőre nekem nints fegyverem. Megvétéssel fordulok el tőle a Publicumhoz.« Majd maró gúnynyal fordul a »megrágalmazott Debreczen« felé: »Azonban Debreczen nem vétkes. Valóban nem az; elégtelképen vallom azt, nyilván és világosan. Mindazok a jámbor lakosai a megrágalmazott városnak, a kik kények szerint élnek egy napról más napra, a kik magokat tudományos dolgokba nem avatják, hanem az minden dolguk, hogy kimennek a piacra s ezt kérdik: hogy feje a káposztának, s mire tartjuk azt a hitvány sertést? (quanti olus et far), mind azok, kik clég böltsek tudni, hogy az élte igazán jól napjait, a ki úgy suhant bé ebbe a világba s úgy suhant ki belőle, hogy senki sem sejtette meg, hogy itt volt, — mindezek valóban nem vétkesek. Nem kellett vala bántanom Debreczent, mert az ártatlan, deréknépű város . . . stb.« A gúny erős, de megérdemlett, mert, ha még kétség foroghatott a dolog iránt, végkép eloszlathatta azt *Szemere Pál* tudományos értekezése³ ki Vergiliusból, Wielandból, Gleimből, De Lille-ből vett bő idézetekkel igazolja, hogy Kazinczy felirata csak megtisztelés. Debreczen eljárása bizony nem dicséretreméltó: elfogultan — bár tudatlanságból, rosszhiszemüleg — bár kedves költője iránti

¹ A czikk némely igen goromba kifejezéseit Kultsár, a szerkesztő, ki is törülte. Így e szókat: *marha, hazugságocska*. Lásd Kazinczy Szentgyörgyihez, 1807. jul. 9.

² Hazai Tudósítások, 1807, 52. oldal.

³ Haz. Tud. 1807. XXIII. számának Toldalékjában. Észrevételek Arcadiáról.

különös szeretetből — rút és dicstelen polemiát idézett föl, mely csak új alkalmat adott Kazinczy gúnyjának s előítéleteinek igazolására. Fazekas — bár legjobb barátja iránti szeretete s szülővárosának vélt rágalmozása enyhítő körülmény számba mehetnek is — ez alkalommal férfiatlan támadásával csak magának ártott. Kazinczy sokáig nem is tud ezért Fazekasnak megbocsátani; Nagy Gáborhoz, Csereyhez, Szentgyörgyihez, Kis Jánoshoz irt leveleiben sokáig a legerősebb kifejezésekkel emlegeti az »impertinens, botot érdemlő vad paraszt sületlenségeit, ki vadkan módjára támadta meg; zavaros fejében nincs ész, ki csak megvetést érdemelhet, s ki végül mindezek fölött valóban »debreczeni ember«. Kazinczy¹ barátai, Kis János és Cserey Farkas is sietnek kifejezni megvetésüket »Debreczen nyomorult védelmezőjének vaksága és vadsága iránt.« Valóban, Kazinczy helyesen látta, hogy ez ügyben Fazekasék »nem ártottak másnak, csak magoknak.«² Pár hó múlva azonban lecsillapul, »elkeseredés nincs szívében«, csak némi kelletlen emlék, s a kibékülés jeléül udvariasan elfogadja a Fazekasék által felajánlott ajándékkönyvet.³

Azonban természetes, hogy Fazekas részéről az előbbi levelezés és barátság végkép megszakad, s ezentúl a széphalmi mester minden törekvését hajlandó gúnyosan, ellenségesen fogadni. Irodalmilag csak egyszer lép fel ellene, 1813-ban, a *Somogyi-féle Mondolatban*. E híressé vált gúnyíratról tudva van, hogy Debreczenben az ortholog nyelvészkedők közreműködésével, inkább tréfából és mulatságból, mint irodalmi célból állította össze *Szentgyörgyi* orvos, s kiadta Veszprémben *Somogyi Gedeon*. Ötleteikkel, új szavaikkal hozzájárultak készültéhez különösen *Benedek* superintendens, *Diószegi* és *Fazekas*. Sokáig egyenesen e két utóbbit hitték az egyedüli szerzőknek,⁴ míg az újabb kutatások szerint közreműködésük legfőljebb igen valószínű.⁵ Ez általánosan elfogadott, de mindeddig be nem bizonyított vélemény szerint csakis Fazekas írhatta — ha egyebet nem is — a *Mondolat* 33. oldalához csatolt hadászati jegyzetet. E jegyzetben kissé erőltetten van alkalmazva a neologok sok újítása a hadi nyelvben. Pár sora jellemzi a hosszú, három oldalra terjedő jegyzetet: »Jegyzetet érdemelnek itten az Ország, Elő es Vároltalom, Hadseregrész, Hadszakasz, Zsugorgatott hadsereg, Számtalan, Tsapat és Tzimboraság. Állanak ezek Lepkekatonákból, Ármásokból, s hatzukás gyalogokból. A Bajsegedelmek Főtisztjeiket, a Hadszükségszekerek pedig

¹ Szétszórva e kifejezések a Kazinczy-levelezésben: IV. k. 362., 365., 397., 424., 433. stb. lapjain.

² Levele Csereynek, 1807. máj. 1.

³ Levele Szentgyörgyinek, 1807. júl. 9.

⁴ Pl. a múzeumi könyvtár *Mondolat*-példányán (Batsányi hagyatékából) egykoru irással van feljegyezve: Irták Debreczenben, Fazekas és Diószeghy. Igy írják: Fábíán Gábor (Abafi Figyelő I. 15.) Békési Emil (Abafi Figyelő IV. 126) is.

⁵ Takáts Sándor egyenesen tagadja azt. *Katholikus Szemle*, 1890. 703. l.

és Fazekas is botanikájukat. Munkájuk Földi halála után hat évvel, hosszas, évek óta tartó fáradozás után 1807-ben jelent meg. Fazekas Kerekeshez írt levelében írja, hogy már 1805-ben »minden figyelmét a fák, füvek és virágok vonták magukra«, s előkészületei mindenesetre még hosszabb időkre nyúlnak vissza. 1806. májusban e tárgyban hosszabb vizsgálódásokat is tett Cserrey Farkas krasznai kertjében, kivel Kazinczy ösmertette meg¹ Nagy feltűnést keltő munkájuk czime a következő: »*Magyar Fűvészkönyv. Melly a két magyar hazában található Növényeknek megesmerésére vezet, a Linné alkotmányra szerént. Első rész. Egy himesek — sokhimesek. Készült és nyomtatódott Debreczenbenn. Nyomtatta Csáthy György, 1807. Nézzétek meg a mezei VIRÁGOKAT, Pompásabbak azok Salamonnál. Mát. VI.*« A könyv megírásában, mit »édes nemzetünknek« ajánlanak, a két szerzőt önzetlen és mély tudomány szeretet vezérelte. Az *Előljáró Beszéd* (mely stíljából következtetve, Fazekas munkája) egyik része szépen tanuskodik erről. »A tudomány előtt a tudatlanságnak, a világosság előtt a sötétségnek oszlanı kell. Nem igaz az, hogy az esméretek gyönyörűségének csak a haszon volna a rúgója. Gyönyörködik a kertész számtalan plántáiban és virágjaiban, melyeknek semmi hasznát nem tudja; gyönyörködik a mezei ember, ha az égre tekintvén, eggynehány Tsillagokat néven nevezhet; gyönyörködik a tanult ember a Tudományban, a melyben jártas, bár annak orvosi s gazdasági hasznáról nem számolhat is. Maga az esméret terjedése és szélesedése az ember okos lelkében a legtisztább és nemesebb gyönyörűség érzésének kútfeje. A ki abból magából is gyönyörűséget érezni nem tud: tegye félre a természet vizsgálatát: nem neki való.« Ez emelkedett szempont mellett könyvük célja igen gyakorlati: »egyenes és egyedülvaló tzelja az, hogy a fáknak, füveknek és virágoknak esmerésére vezessen,« és pedig nem képek és leírások után, hanem, mint azt Fazekas javasolja, »a mezőn, erdőn, kertben, magából a természetből lássa azokat.« Egyébiránt könyvük alapja: a *Linné Systema Vegetabilium*ának XV. kiadása, *Linné Species plantarum*-ja (*Wildenow* kiadásában) s *Persoon Synopsis Plantarum*-ja.

A könyv tudományos értékéről, mely — bár azóta a Linné rendszere elavult — *Kanitz Agoston* szakértő véleménye szerint² mindmostanig elég jelentékeny, nem célozom szólni; érdekel azonban az a nyelvreform, mely benne, s *Diószeginek* 1813-ban szintén Fazekas segítségével kiadott *Orvosi Fűvészkönyvében*³ a magyar botanika nyelvében nagy haladást jelent.

Magá az *Előljáró beszéd* kiemeli a »sok új és szokatlannak tetsző plánta neveket«, s azt, hogy »sok régiek itt elő nem for-

¹ Cserrey levele Kazinczyhoz, 1806. máj. 3.

² August Kanitz: *Geschichte der Botanik in Ungarn*, Hannover, 1863.

³ Orvosi Fűvészkönyv, mint a magyar Fűvészkönyv *Praktika* része, Debreczen, 1813.

dulnak«. Ennek megokolásában teljesen a Földi ösmertetett elveit követik, mire hivatkoznak is. »Felette sok plántáknak még semmi nevek nem volt, a mellyeknek hát nevet kellett adni«. Másfelől kénytelenek új nevet keresni azok helyett is, »mellyek a köznép szájában sőt könyveinkben is forognak, de botránkoztató babonás, helytelen, tsúf nevek, sőt olyan gyalázatosak is, mellyeket betsületes ember szájára venni is átallana«. Nyelvész-hajlamuk tehát talált elég tenni valót, s hogy mennyire öntudatosan s komolyan vették e tekintetben is feladatukat, mutatja, hogy egy-egy új szavukhoz néha egész kis magyarázó értekezést is csatoltak. Például: »*ellenes levél*, opposita. Ez a szó ezeknek formájokra van: feles, visszás. Jó szó tehát, annyival is inkább, mivel van tőle származott jó szavunk: ellenség. — *Hosszúdad*. E végzet: *ded*, mint némely szavainkban előfordul: kerekded, kisded, stb., a formát vagy hasonlítást jelenti, egyszersmind pedig visszavesz valamit a szó értelméből, p. o. kerekded, ami nem tökéletes kerek, hanem van valami hujja. Azt gondoljuk, hogy az ezzel való éleést lehet szélesebben is terjeszteni és mondani p. o. gömbölyded. Sőt bátorkodtunk a magában hangzóját (bár eleinte a fül szokatlanul vette) a nyelv természetéhez alkalmaztatni, és e helyett: hosszúdod, hosszúdodot tenni« (33. o.) Sőt alkotnak új szavakat a botanika körén kívül is. »A *parabolának* legalkalmasabb magyar neve: kanyar; az *ellipsisnek*: kör-kör, mert két pontból íródik le, és olyan, mintha két kör vagy karika olvadt volna benne egygyé. (35. o.)

Növénytani műszavaik közül egy-kettőt Földtől vettek át: hasonfaj, válfaj, hám stb.; a többit maguk alkották, néha merész elvonásokkal és képzőkkel, de mindég jellemzőn és jóhangzással. Tőlük való pl. a csontár (drupa), viszszakáll, szörgatyás szigoráll (veronica pilosa), rezge sás, fenyér, magár, ebin, fakín, fanyüg, gólyahír, fentúsz, hidőr, fogarepedt, hulláng, kunkor, szurdants stb. erősen neolog-szellemű elnevezések; tőlük a latinból lágyított amarant, iringo, a fordított aranyfürt, ketskedisz; a virág »termetéből, formájából, mineműségéből vett« elnevezések: biborka, bojt-
virág, ezüstfa, felleng. tsillagfürt stb. stb.

Az utókor e munkát nagy és magasztaló elősmeréssel becsülte meg. Halálakor Fazekasról mint a fűvészkönyv »halhatatlan emlékü írójáról« emlékeznek meg; *Toldy*, ki verseit oly kevésre becsülte, annál jobban méltányolja fűvészkönyvét, »ama nagy merényt, melynek kiszámíthatlan közvetett hatását nem lehet eléggé kiemelni. Az a természettudományokban korszakot alkotott, s a melly írói neveken áldás nyugszik: azok közt ragyogand a mi Fazekasunk neve is«. (*Figyelmező*, 1838. I.) 1846-ban Csokonai Minden Munkáihoz tett jegyzeteiben (944. o.) is felemlíti Fazekas ebbeli »felejtetlen érdemét«. *Kulini Nagy Benő* (*Csokonai Album*, 1861. 42. o.) *Toldy*t utánozva szintén emlegeti a »merényt és nyereményt«; *Szücs István* (*Debreczen történelme*, III. 914.) emlékoszlopot

kíván Fazekasnak a debreczeni fűvészkertben, a mint hogy 1865-ben a pesti fűvészkert, ha még oly szerényet is, állított a magyar tudományos botanica megalapítóinak. *Fialovszki Lajos* a természetrajz műnyelvről irt nyelvészeti dolgozataiban¹ gyakran idézi és dicséri Fazekas módszerét s a néptől vett elnevezéseit; új szavaira vonatkozólag pedig maga *Arany (Szalontai János)*² mondja, hogy »sok, bár merésznek látszó újításért (nem mindenért természetesen) köszönettel tartozunk«, sőt »óhajtani lehet, hogy a ki még valaha nyelvünkben újít, azt a népnelv, népi észjárás oly teljes ösmeretével s oly romlatlan nyelvérzéssel tegye, mint Diószegi, Fazekas és Földi«. Legujabban *Imre Sándor* dicsérte »legmagyarabb s mégis igen merész újításait«.³

Általában szeretik úgy tüntetni fel Fazekas e nembeli munkásságát, mintha az egész járatlan uton tört új ösvény volna, kiemelve különösen a népies elnevezéseket s ujjonnan alkotott szavait. A régi magyar növénytan egész története⁴ meggyőz arról, hogy primitív, kezdetleges botanikáink aránylag több népies elnevezést őriztek meg, mint Fazekas, s a mi az új neveket illeti, kétséges, vajjon nem lett volna helyesebb — legalább nyelvi szempontból, — ha a régi, tisztán valláserkölcsi szempontból néha egész feleslegesen elvetett szavakat is megtartja. Legrégibb botanikánk, *Horhi Melius Péter* 1578-i *Herbariuma* a régi jó magyar növénynevek egész tömegét adja 274 növényleírásában. Bajfűfa, boldogasszony ága, ebfa, György fája, kecskerágófa, kökénytövis, Sebastíanfa, áldottfű, aranyfű, bábakalácsa, boldogasszony tövise, bakszakál, cigánpetrezelem, ekeakadály, ezerjófű, ördögharaptafű, esztragorufű, ördeg rokolya, isten kenyere, isten fája, medvetalp, Mária Magdolnafű, pástzoterszénye, sárkánygyökér, szemvigasztaló stb.: mindmegannyi régi jó, már-már kiveszett népies elnevezés. Ilyeneket tartanak fel — hogy csak egy-kettőt említsek — *Beythe István Stirpium Nomenclator Pannonicus*-a (Antwerpen, 1583.) pl. Isten átkozta tövis, Szent László királyfüve, Szent György virága, Chaba ire, mise gyergya, stb., *Beythe András* »*Fives köniiv*«-je 1595-ből, pl. mezei dárdácska, napra néző fű, *Csapó József* 1775-i *Új füves és virágos Magyar kertje*. (Pozsony, Landerer). Ha Fazekas, ki munkája megírásakor annyit érintkezett a néppel, e tekintetben nem befolyásoltatja magát ama legalább is nem tudományos valláserkölcsi előítélettel, s kutatja az egyes jellemző népi elnevezések eredetét s okát is: bizonyára csak emelte volna vele emígy is igen hasznos munkája értékét.

¹ Nyelvőr VI: 550, VII: 74, VIII: 413.

² Nyelvőr VII: 455 és Hátrahagyott Iratai II. 368—382.

³ Beöthy szerk. Képes Irod. t. II. 186.

⁴ Lásd: *Sadler József*: A növénytan története honunkban. A kir. magy. természet tud. Társ. Ért. I. k. 1841-45. 78. o.; *August Kanitz*: Geschichte der Botanik in Ungarn, Hannover, 1863.

III. LÚDAS MATYI.

Ezernyolczszáz-tizenötötől kilenczvenötig, tehát nyolczvan év alatt, több mint tizenkét kiadásban jelent meg Fazekas főműve, *Lúdas Matyi*. Bizonyára oly népszerűség s állandó kedveltség bizonyítéka ez, melyre kevés példa van a magyar irodalomban. Lúdas Matyi háromszoros boszújának története, még ma is, megiratása után csaknem száz esztendővel, érdekel és gyönyörködtet mindenkit; rajta »a gyermek kaczag, az ifjú lelkesedik, a férfi elgondolkodik; tele van bohósággal a bohónak, bölcsességgel a bölcsnek.«¹ Hosszú, csaknem százéves élete, mely alatt értéke csak nőtt, jele annak, hogy Lúdas Matyit is azon állandó értékű, marandó becsű művek közé kell sorolnunk, melyek hivatva vannak kifejezni egy-egy kor főgondolatát, kifejezni az emberi természet valamely mélygyökerű jellemvonását, mik épen ezért minden idők érdeklődése tárgyai voltak, lesznek, maradnak. E fontosságánál s a vele kapcsolatos érdekes irodalmi kérdéseknél fogva is méltó a terjedelmesebb fejtegetésre.

Fazekas e főmunkáját még 1804-ben írta meg. Egyetlen hosszú s egyetlen elbeszélő költeménye ez összes versei közt.² A könnyen folyó négyszáz-egynehány hexameteren, a pompás eleven előadáson meglátszik, mily kedvvel dolgozott rajtuk szerzőjük. Írója becsvágyát e kis munka iránt az is bizonyítja, hogy elkészülte után Kazinczyhoz küldötte megbírálás végett, mit eddig egyetlen művével sem tett meg, sőt híres volt arról, hogy verseit senkinek sem mutatja. »Betsületet tanulni ment — írja Fazekas Lúdas Matyiról Kerekesnek³ — Kazintzi Ferentz Urhoz, ki még akkor nőtelen és Magyar volt; onnan jó tanácsokkal és intésekkel jött vissza 1805-ben, de a mellyeknek Matyira nézve még akkor semmi sikerek nem lehetett, mivel már akkor minden figyelmemet a fák, füvek és virágok vonták magokra«. Kazinczy »jó tanácsai és intései« — bár *Levelezésében* épen ez hiányzik — könnyen sejt-hetők. Bizonyára visszatetszett néki az, a mi legfőbb jellemvonás a gondolatban s a nyelvben: a durva boszú s a népies (Kazinczy szerint természetesen »pórias, aljas«) stíl. Fazekas, bár épen nem volt hódolója a széphalmi mesternek, elkedvetlenedve a szigorú bírálaton, nem adja ki Matyiját, hanem egész hévvel készülő *Fűvészkönyvén* dolgozik. Munkája azonban így is terjed: ösmerősei lemásolják, s mint Kerekest, bizonyára sokakat gyönyörködtet messze vidéken is e furcsa, könnyű, elmés munkácska, melynek — mert név nélkül másolták — még íróját sem tudja senki. Talán e váraflan népszerűség s mindenesetre Fazekas különös szeretete

¹ Gerőcze Sándor, Budapesti Hírlap, 1890. 129. sz.

² Az Üstökös 1878. márcz. 31.-i számában Kassai Ignác által közölt 152 soros »Pórdiadal. Hősköltemény Fazekas Istvántól (!) a classicus Lúdas Matyi írójától« első tekintetre kétségtelen, hogy nem Fazekastól való.

³ Föv. Lapok. 1888. 300. sz.

Matyija iránt, volt az oka, hogy évek mulva, 1814-ben újból előveszi »neveletlen fiját«, s »tsak azért, hogy ha életben talál maradni, holtom után betstelenségemre ne legyen, a mint tudtam, körül nyalogattam.« (Levele Kerekeshez). E közben Matyi messze földeket bejár; így, kéziratban kerül már 1813-ban *Dessewffy József grófhoz* is;¹ 1815-ben olvassa *Kerekes Ferencz* (1799—1850) akkor bécsi egyetemi tanuló, a későbbi híres mathematicus, egyébiránt irodalmilag is igen művelt férfit (Vergilius Georgiconának fordítója, pár verse a *Kurir* melléklapjában, a *Sokfélében* jelent meg), a ki a másolók »kézzsennyé« daczára is felösmeri a munka jelességét, s egy ügyes hexameterben irt előszóval siet azt kiadni. Ez *Lúdas Matyi* első, ma már igen ritka kiadása (Bécs, 1815).² mely az első, 1804-i fogalmazás után készült, s mely — nem tudván róla, — természetesen nem is vehette figyelembe Fazekas 1814-i átdolgozását. Fazekas, midőn munkája hozzá így, »azon lutskoson, mint 1804-ben a világra kipottyant, egynehány bábá kézzsennyével, mint egy nyeletlen furkó« 1815. végén bevetődik, ír Kerekesnek, a kiadónak; értesíti, hogy Matyi az ő szülőtte«, elmondja keletkezése s átdolgozása történetét, s kéri, hogy munkáját e második, megjobbított alakjában, új előszavával, nagyobb betűkkel, de név nélkül adja ki. »Nemzetünknek erántunk való érzéketlensége engem is azzá tett minden betsület eránt, mely a nyomtatás útján nyerődhetne«.

Ez utasítások szerint jelenik meg Lúdas Matyi második kiadása, Bécsben, 1817-ben, *Márton József*, bécsi egyetemi tanár, Csokonai kiadója felügyelete alatt, *Göbwart F. S.* négy rézmet-szettel, bővebb és valóban »megjobbított« kiadásban. (414 sor helyett 454 sorral, s majd minden sorában stiláris vagy gyakran egész szakaszokra menő lényegesebb javításokkal.)

E két kiadás szolgál alapul az összes többi kiadásoknak.

A hiteles, 1817-i kiadást követik: 3. *Lovász Imre* kiadása: »Fazekas Mihály versei, öszveszedte Lovász Imre, 1836.« 117—184 ll.; 4. *Landerer Anna* kiadása, Budán, 1831.; mindkettő képek nélkül; 5. *Jókai Űstökösének* kiadása: XXI. kötet 19. szám. 209—215 oldal, 1870. május 7-én, az eredeti képek jó másolataival, nagyjában a régies helyesírással;³ 6. A *Vasárnapi Ujság*

¹ Gf. Dessewffy József irod. hagyományai II. 62.

² Érdekes, hogy Kazinczy, kihez Lúdas Matyi e kiadását Dessewffy gróf küldötte, — bár Fazekas 1804-ben bírálat végett megküldötte neki Lúdas Matyit, ekkor már elfeledte, hogy az Fazekasé, s személye ellen irt gunyiratnak tartja, szerzőjéül pedig a szatmár-megyei *Pelhe Ferenczet* nevezi meg, ki már előbb is irt ellene. Miféle vonatkozása lehet a Lúdas Matyi történetének Kazinczyra, azt sem Dessewffy gróf, sem mi nem vagyunk képesek felfogni. Magáról Lúdas Matyiról elősmeri, hogy »poetikai tekintetben sok érdemmel bír, stilisticaiban kevéssel, moralisban semmivel.« Lásd erre vonatkozólag: Dessewffy József gróf Irod. hagyományai II. 51., 55., 62. l.

³ A szerkesztői megjegyzés, hogy t. i. »ez utánnomat oly példányról készült, melynek sikerült kikerülni a cenzura veres ónját,« valószínűleg tévedésen alapszik. Az egész kiadás semmiben sem tér el az 1817-itől.

kiadása: 1884-i XXX. évfolyam, 523–524., 539–540. oldalon, némi bevezetéssel s a régi képek jó másolataival; 7. *Mátray Lajos* kiadása, Szatmár, *Litteczy Endre és Tsa*-nál, 1891. Megbízhatatlan, hibás kiadás;¹ 8. *A magyar költészet kincsháza*, szerkesztette *Endrődi Sándor*, Athenaeum, 1895. 1165. hasábtól 1176. hasábig.

Az első, 1815-i kiadást nagyobbára a ponyvakiadások követik, és pedig: 9. 1815-i helynélküli ponyvakiadás, 10. 1816-i helynélküli ponyvakiadás; 11. egy még későbbi hely és név nélküli ponyvakiadás;² 12. egy *Nagyváradon*, évszám és nyomda megjelölése nélkül megjelent régi kiadás, 13 *Okolicsányi és Társa* ponyvakiadása, Debreczen, 1861., utána nyomtatva »*A megcsalott férj*» ösmert székely ballada is. Ezenkívül *Majláth Béla* szerint »valószínű, hogy sokkal több kiadásban jelent meg, de mert a ponyvairodalmi termékek gyűjtésével nem igen foglalkoztak, azok elkallódtak, elnyűve szétmállottak«.

Azonban ennyi kiadás is fényes jele nagy népszerűségének. Tetszett az Kerekes *Marczi kanászatól* kezdve (»a ki nagy Át se tanult soha s mégis sokszor majd megütötte a guta, úgy röhögött«) a népek s a művelt olvasónak egyaránt; Matyi boszúfogadása: »Háromszor veri ezt kenden Lúdas Matyi vissza« szárnycsige gyanánt használatos országSZerte; mint közmondást idézi *Erdélyi János* (*Közmondások* II. 273: Majd visszaveri ezt Ludas Matyi) s *dr. Margalits Ede*; mint repülő mondatot«, melyből egész kis korrajz kerekedhetik ki, idézi *Jókai Mór* (*Üstökös* XVII. k. 18 sz. 1866. V. 5.) s utána *Tóth Béla* (*Szájru-l-szájru* 198 l.) S népszerűsége tart mind mostanáig; 1890-ben a *Budapesti Hírlapban* (129. sz. máj. 11.) *Gerőcze Sándor* agitál diszes kiadása érdekében, mit »egy Munkácsy, egy Zichy, egy Benczúr, Vágó, Roskovics rajzaival« szeretne felékesíteni, s agitál szinte túlzó dicséretekkel, »minden idők minden emberéhez szóló,« a maga nemében Don Quijote-val felérő alkotásnak tartva azt.

Ha ily magasra nem becsüljük is Lúdas Matyit, bizonyára így is csak kétségkívüli kiválósága tarthatta fenn csaknem egy századig, mikor mint iránymű hatni megszűnt. Valóban, ha nem tekintjük is democraticus irányzatát, mint comicus költemény annyira kiválik régi irodalmunk ilyenmű alkotásai közül, hogy maga e körülmény is képes magyarázni hosszú népszerűségét. Pedig Fazekas előtt, a múlt század végéről s a jelen elejéről nem egy ügyes comicus alkotás maradt fenn, még a Lúdas Matyi-féle népies irányból is. *Kónyi János* 1785–86-ban kiadott adomagyűjteményében (*A mindenkor nevető Demokritus*) egészen a *Till Eulenspiegel* modorában tréfálkozik, kit fel is léptet *Tillinkó* név alatt. *Andrád Sámuel* anekdotái (*Elmés és mulatságos rövid Anek-*

¹ Lásd Sebestyén Gyula dr. bírálatát: *Egyetemes Phil. Közlöny*, 1891. 426. l. Mátray válasza u. o. 686. l.

² Majláth Béla úrnak, a M. T. Akadémia tagjának szives közlése.

doták, 1789—90.) szintén e nemből valók. 1790-ben jelent meg *Gvadányi Falusi nótáriusa*, 1793-ban *Rontó Pál*. 1792 óta a budai s pesti játszóársaság egyik legkedvesebb alakja *Pontyi*, a *Bessenyei Philosophusából*. 1791-ből való *Csokonai Béka egérharcza*, 1803-ból *Dorottyó*; 1804-ben jelenik meg *Verseghy Rikóti Mátyása*, mely *Horvát István* szerint »a szerencsétlen magyart tréfiával élesztgette, vidámította, sőt talán életben is tartotta«.

Mint költői alkotás, az egy Dorottyát kivéve, Lúdas Matyi valamennyinél többet ér. Compositiója egységes; meséje kerek és érdekes; nem válik ketté, mint *Gvadányi Nótáriusa*; nem tárgy-talan és unalmas, mint *Verseghy féleszű Rikóti*; *Andrád és Kónyi adomáiról* — mik sokkal rövidebbek, míntsen összehasonlíthatnók — nem is szólva. Minden alakja, de különösen főhőse, kiválóan jellemzetes, következetes. Az igazágtalanul bántalmazott falusi suhancz, ki igazságos bosszúja végrehajtásában fáradhatlanul leleményes és kérlelhetlen: típusa a bosszúvágyó népnek; az a pár vonás, melylyel jellemezve van, ha nem is ad egyéni képet alakjáról, izgató céljának még tán megfelelőbben, annál határozottabb tipust fest. Lúdas Matyi elejétől végig következetes, természetes. Nem féleszű, mint a poéta *Rikóti*; nem következtelen, mint *Zajtai nótárius*, ki *Pestre érve*, az alázatos falusi jegyzőből váratlanul merész és kötekedő hazafivá alakul; nincs benne semmi túlzott vagy torz vonás, még annyi sem, a mennyit *Csokonai* a *Dorottyában* vagy *Bessenyei Pontyiban* a comicumért elengedhetlennek tartanak, s comikai hatása mégis legalább akkora, mint emezeké. »Matyi gazdát« mindössze pár egyszerű, természetes jellemvonás rajzolja; egyszerűségökkel s természetességökkel jár az a nagy közvetlenség s élethűség is, mely Matyit s benne némi tekintetben az egész parasztságot annyira jellemzi. E vonások közt legkiemelkedőbbek: a szegény parasztfiúnak hajlani és udvariaskodni nem tudó nyers-naiv egyszerűsége, makacs, kérlelhetlen és könnyörtelen bosszúvágya, mely egész lelkét eltölti, s a leleményes parasztfurfang, mely a bosszú módjainak kieszelésében ravaszul s könnyedén túljár a hatalmasok eszén, fegyveres erején. Az egyszerű, rest »rosz fiú«, ki »nyáron a legyet a szárán csapkodta napestig, télen a tüzelő mellett, a pizkafa végén ácsorgott el egész napokat«, s faragatlan együgyűségében mit sem tud a világról, pajtások és barát nélkül zsémbes, de jó anyja oldalán nő fel siheder-legénynyé: mikor nagy reményekkel, meggazdagodásról, jó szerencséről álmadozva legelőször lép a világba, rossz sorsa mindjárt első lépésénél utóleri; a szegény együgyű sihedert, ki köszönni s hajlongani nem tud, s naivságában a hatalmas földes úrral is oly dúrva-parasztosan beszél, mint azt otthon, a vele egyszerű parasztsággal megszokta volt, s libát *Döbrögi* parancsa daczára sem adja feleáron, sőt, a nélkül hogy sérteni akarná, falusi faragatlanságában a maga módja szerint »nyersnyakason« felel neki: a zsarnok földesúr azonnal keményen elvereti, s libát

»elrabolja« tőle. Az igazságtalanul bántalmazott siheder nagy boszút fogad, s elkiserült dühében van bátorsága kinzóját szemben megfenyegetni:

»Én uram, a fizetést köszönöm, ha az Isten erőt ád
S életben megtart, majd megszolgálom, azért csak
Róvja fel a kapu félfájára, hogy el ne felejtse:
Háromszor veri ezt kenden Lúdas Matyi vissza!

Persze a vakmerőt a hajdúk azonnal »agyba főbe verék s kiveték jól meghurczolva hajánál fogva, hogy a földet még a lábujja sem érte«. A kétszeresen elkinzott fiú makacsul még e huzavona közben is visszakiált: »Osztán háromszor veri még Lúdas Matyi kendet«, s ismétlé ez »örületes szavakat« a kint ácsorgó, nevető sokaság előtt is. Innen kezdve jelleme is változik. A faragatlan, naiv falusi suhancz, ki a világi szokásokról mit sem tudva, azokkal mindjárt a legelső lépésnél összeütközésbe jő, eddig comicus alak volt; e percztől kezdve makacs állhatatossággal csak boszújára gondol, s teljesen megszűnik naiv comicuma. Makacs gondolkodását — mi különben elég általános jellemvonása a parasztnak — jellemezte Fazekas már előbb is. Hiába beszél le a vásárról édes anyja:

» . . . a mit ő feltett furfangos eszébe,
»Azt onnan sem tűz, sem víz nem ütötte ki többé.«

Ily makacs lélekkel »búgva-morogva megy földetlen földig, s viszi magával a bosszuállás lelkének ördögi mérget.« Hogy célját elérhesse: messze idegenben napszámmal, szolgálattal pénzt keres, könnyű észszel megtanul pár nyelvet s pár mesterséget. Ez átalakulást Fazekas nem írja le, hanem — mint általában a középkori fabliau-k s a népies elbeszélések jellemző sajátysága — csak a már teljesen átalakult jellemet mutatja be; az átalakulás részleteit, módját s eszközeit az olvasó képzeletére bízva. Mikor egy idő múlva elég pénzt szerzett, s gondolhatta, hogy Döbröginél rég elfeledték: megindul az első boszura.

Ravaszu!l, furfangosan ejti meg a könnyen rászedhető Döbrögít. Látja, hogy új házat épít; vándor olasz ácsnak öltözik, becs-mérli az ácsmunkát, s erre aztán maga Döbrögi kéri fel, hogy válaszon az ő remek erdejéből hozzá való fákat. A büszke földesúrral, ki az idegen ácsmesternek pazar ebédet rendel, hintén megy ki az erdőre; egy félreeső völgyben azután az ösmert módon kegyetlenül elveri, pénzét elveszi, s nevét megmondja. Második boszúja ép ily furfangos, de még merészebb. A félholt Döbrögihez, — kit jobbágjai végre megleltek s immár kastélyában ápolnak — átutazó katonarvos alakjában megy, s a kastély cselédségét gyógyító-füvekért küldve, ismét kegyetlenül elveri. Döbrögi nagynehezen kigyógyul a kétszeres elveretésből, de félelmében folyton fegyveres hajdúkkal őrizteti magát. Matyi makacssága azonban mindezzel nem törődik:

»Háromszor fogadá, hogy megveri Döbrögit; annak
Bárha török szakad is, csak meg kell lenni akárhogy.«

Furfangosan ki is eszeli módját: egy pompás lovu suhancz-
czal beszél össze; ez Döbröginek oda kiáltja, hogy ő Lúdas Matyi,
s míg a boszuért lihegő földesúr a hajdukat, sőt kocsisát is a fiú
után parancsolja, addig Matyi az egyedül maradt Döbrögit, ki
ellensége láttára ájultan esik össze, »szánakozás nélkül« s utol-
jára veri el.

E kis vázlatból is elég világosan kivehetők Matyi főjellem-
vonásai. Faragatlan parasztsága mellett, mely mit sem tud az
udvariasságról s természetes nyerseségével akaratlan is sért, s
igazságérzete mellett, mely nem enged az önkénynek, legjellem-
zőbbek: igazságos, de kérlelhetlen s könyörtelen boszuvágya, s a
leleményes parasztfurfang, mit kalandos világban-forgottsága csak
növel, honnan méltán is adja Kerekes néki jellemzetes jelzőül a
»furfangos eszű Lúdas Matyit.« (Maga Fazekas is többször
említi a »szemfűl Matyi gazda furfangos esztét.«) Maga e furfang
is némi gúnyos humort vegyít Matyi jellemébe. »Hogy Döbrögi
meg ne csalódna, már egyszer vele számot kellene vetni,« mondja
első boszúállása előtt. Mikor az ácsfurfangot kieszeli, humorosan
szól: »Meg lesz már, meg lesz Döbrögi verve.« Maga az átöltö-
zések, az ács s az orvos fontoskodó beszélgetései, nagyzóló modora,
mik oly könnyen ejtik törbe a Matyinak mindenben kedveskedő,
mitsém sejtő Döbrögit: már magukban komikusan hatnak. Makacs
boszúvágya s kérlelhetetlen könyörtelensége, a boszúállásban maga-
sabb morális szempontból visszatetszhetett a gyöngédlelkű Kazin-
czynak, de a nép s a nép gondolkodásán levő Fazekas azt mindég
igazságosnak, helyesnek tartotta, s csak dicsérte az »oroszlán-
szívű« Matyit, ki »bátran visszafozta, a mi goromba csapást
vett a zabolátlan erőtlől.«

Matyi mellett Döbrögi alakja van még részletesebben rajzolva.
Míg Matyi jellemének aprólékosabb vonásai is feltalálhatók — mint
látni fogjuk — idegen rokonaiban, addig Döbrögi Fazekas eredeti
alkotása: típusa a zsarnokoskodó magyar földesúrnak, mire mintát
a múlt századi magyar nemesség bőven szolgáltatott. A hatalmas-
kodó, kegyetlen és gőgös, s alapjában mégis félnék és ostoba
zsarnok típusa ő; jobbágyainak kinzója, kit csak szolgák s hizelgők
környeznek. Jellemének fővonása a határtalan hatalmaskodás, s az
ezzel járó óriási gőg.

»A mit akart, a volt törvény, s tetszése igazság.
A portékának maga szokta kiszabni az árát,
És a mely darabért többet mert kérni az áros,
Elconfiscáltatta, meg is büntette keményen,
Hogyha pedig netalán más olcsón vett meg akármit
És neki megtetszett, csak azért kivette belőle,
Hogy fenntartódjon fegyverrel nyert ősi jussa.«

A szegény nép természetesen csak szenved zsarnoksága alatt. Félelme ő az egész vidéknek; kocsiján ha jó: »útjából félre vonódik minden igaz lélek.« Gőgös és dicsekvő: »magáról azt tartotta, hogy (birtokán) neki a felség se parancsol,« természetesen az ő erdeje a legszebb: »nincs a földön oly jeles erdő, mely az övénél jobb s gyönyörűbb fát tudna nevelni,« s ha fairtasra fejszés kell, mindjárt kétszázat tud kirendelni. Igazságtalan és kegyetlen; úgy mint Matyitól, bizonyára sok mástól is »elrablotta«, ha valami megtetszett neki, csak hogy »fenntartódjon fegyverrel nyert ősi jussa.« E mellett alapjában természetesen ostoba és gyáva. Matyi cselofogásai, alakoskodásai mindég könnyen ejtik törbe, sőt egyenesen maga megy bele. Az idegen építőmesternek szinte hizeleg; minden módon kedviben jár, ebédet, hintót rendel számára; a német tábori felcserhez valósággal könyörög s nagy jutalommal kecsgetve szinte erőszakkal hozatja magához. S ebben van Döbrögi comicuma is: még ő hivatja magához a boszuvágyó Matyit, maga zúditja saját fejére a kegyetlen veszedelmet. E mellett végtelen gyáva: mikor szemben áll ellenfelével, soha még csak meg sem kísérti az ellentállást; boszuját sem személyesen akarja megvenni Matyin; mint igazi nagy úr, ezt is engedelmes szolgálival akarja végre hajtatni; kétségbeesetten viseli betegségét, s ostobaságában mindenki tanácsára hallgat: »fűhöz fához kapkoda, és a kit csak ajánlani tudtak, bárha kerékgyártó, lóorvos, marhakuruzsló volt is, kinjában mind meghallgatta tanácsát.« Matyinak már a nevéből is retteg:

» . . . . . a Lúdas név annyira fészket
Vert szívébe, hogy a vidék lúdait mind kiölette,
Mert ha csak lúdtollat látott is, azonnal elájult;
Még a ludimagistert is ki akarta csapatni
Jószágából, de az azt igérte, hogy inkább
Rectornak hivatja magát s minden követőt.

Mikor pedig Matyi utóljára áll boszút: látására — ellenszegülésre nem is gondolva — ijedtségében csak elájul:

Körülbelül ezek Döbrögi főjellemvonásai, mik igen kevésbé egyéniek, s meglehetősen túlzott tipust festenek. Megtérése a mily valószínűtlen a jellemrajz szempontjából, ép annyira elmaradhatlan a szükségkép »jól végződő« népies elbeszélésben.

A többi, vázlatosan festett alakok sem kevésbé sikerültek. Matyi anyja, a házsártos, veszekedő, de fia kérésére mégis csak könnyen hajtó jószívű öreg parasztasszony; Matyi pajtásai, a falu-végi dombon karikába hasaló virgoncz suhanczok; a hizelgő szolgáléikü ispán, a Matyi elveretésén röhögő udvari cselédség, s végül az »ijjedezésre rákapatott« szegény jobbagysereg, mely az elvert Döbrögi láttára titkon rántja, bőki meg egymást, — pár vonással megannyi jól jellemzett eleven alak.

Szerkezete tömör, egyszerű és egységes; a rövid történet nem tűr meg epizódot, s gyors lefolyásában érdekes mindvégig, s

nem lesz sehol sem unalmassá, mint Rikóti vagy Rontó Pál; jele-
netei nem hasonlók szinte az ismétlésig, mint Pontyiéi. A szerkezet
kitünő volta nem Fazekas érdeme, mivel azt külföldi forrásból
vette át, de érdeme az, hogy nem hódolva a korabeli szokásnak,
nem bővíti, nem nyújtja tönkre a népies kerek szerkezetet, s jó
tapintattal ragaszkodik az eredeti compositióhoz. Stilje könnyű,
elmés, magyaros; humoros a nélkül, hogy trivialis lenne, mint
gyakran Csokonai, vagy keresett, mint néha Gvadányi. Egész a
népmesék stilje ez, kezdve a jellemző első soroktól.

»Hajdan egy faluban, a Nyíren-é vagy az Erdő
Háton, vagy hol esett, jó szerrel nem jut eszembe,
Már csak elég az, hogy: volt hajdan egy öreg asszony,
Özvegy volt s egy rossz fija volt . . . stb.

végig az egész költeményen. A népmesék könnyű stiljén mondja
el kedves »Matyi gazdája« viselt dolgait; előadása mindég a cselek-
vényhez simul, s hol egyszerű világosságával, hol tömör eleven-
ségével, hol plasticusságával s festőiségével hat. Nyelve a köz-
beszédé, de nem ennek minden laposságával s pongyolaságával
hanem csupán jellemzetes s értékes vonásaiban. Különösen kitűnők
párbeszédéi, s azon szinte drámai elevenségű helyek, hol valami
gyorsan le futó cselekvényt követ. Mikor például Matyi a vásárba
menésről gondolkodik;

» . . . . . már az eszében
Kezd sok gondolatok forrása mozogni, pezsegni,
Nincsen nyugta; fejét törí, míg végtére előtte
Rés nyílik, melyen szándéka folyásnak eredhet.

Vagy ács alakjában Döbrögivel való egész beszélgetése:

» . . . . . Barátom!
Még nekem — úgy mond — nincs egy ácschal is alkum. Az úr hát
Járt az olasz földön? — tessék bójönni! Ebédje
Volt-é már? — Ha a munkám fog tetszeni, nem fog
Nálam az országban nemesebb gazdára találni.

vagy:

» . . . . . nincs a földön oly jeles erdő,
Melly az övénél jobb és gyönyörűbb fát tudna nevelni.
Látni szeretné azt Matyi. Döbrögi pontba parancsol
Egy hintóba fogatni. — Szakács tálaljon azomba!
. . . Készen az ebéd; jól laknak; a hintó
Ott terem. Egy pillantat alatt kinn vagynak az erdőn.
A fejszések is ott vagynak már . . . stb.

Ilyen a sok között — hogy még csak egy példát említsek — az
utolsó levonás is: az ál-Ludas Matyi üldözése

Fazekas stiljének más jellemző vonása: synonym jelentések
halmozása, mely az előadásba drámai elevenséget s magában is
némi komikus szint önt. Ilyen hely igen sok van. Például, mikor
Matyi az orvoshoz inasnak szegődik:

»Oly feltétel alatt, hogy az esmeretes nyavalyáknak
 Czifra nevére, haszonvehető füvekre, porokra,
 Érvágó, köppöly, kristély, lánczéta, borotva
 S más borbély szerszám hasznára, sebekre való szer,
 Fürdők s párgolatok készítésére, kenőcsre
 Oktatná őtet.

A fűgyűjtő sereg leírása :

» . . . . Nosza ispán, szolga, poroszló,
 Hajdu, kukta, szakács, kertész, szoba-, s konyha leányok,
 Béres, strázsza, kocsis, fullajtár, bába, favágó,
 Szóval minden, valamelyik csak elől vagy utól volt,
 Fusson az udvarból a rétre, ligetre, mezőre.

Külön fel kell még említenünk Fazekas szép stíljét a természetfestésben. Az esteledő vad erdőség leírását értjük, melyet festői-sége miatt már a kortársak is méltán dicsértek. A második levonásban van e rész, Döbrögi elveretése után :

»Már jobbára ledöntve hevert a czímeres erdő
 Legszebb része ; menő félen már a nap : az ember
 Bár ha dologtalan is, de az ácsorgást is elúnja.
 Még sem jó sem az úr, sem az ács. Végtere az ispán
 Nem veszi a dolgot tréfának ; hoppogat : erre
 Hoppot mond itt, ott, meg amott a rengeteg erdő.
 Hallgatnak : de csak a baglyok huholási szakasztják
 Félbe az alkonyodást követő vadon estveli csendet.
 Már most mindnyájan kurjantanak ; a hangok özönje
 Zengeti a zordont ; bellyebb bellyebb morog, a mig
 Mélyen elnémul . . . . . stb.

A cselekvény s a hangulat ez egybeolvadása, a nagy erdőség félelmetes estveli csendjének e finom festése szépen mutatja Fazekas költői erejét, eleven természet megfigyelését.

Fazekas nyelve — mint a debreczenieké általában — határozottan népies. Jóízű, természetes magyarsága e nyelvi szempontból is méltó a részletesebb tanulmányozásra. Magyarországban s tiszta népiességében, mely nem fárasztó, mert nem keresett s nem izléstelen, mert nem túlzott és nem pórias, Ludas Matyi bátran összemérhető Gvadányi és Csokonai ily hangú költeményeivel. Szókincse teljesen népies, a nélkül, hogy a provincialismusokkal visszaélne, mint később a tulzó Lisznyay ; debreczeni különlegességei igen kevésbé zavarják e jó népiességet. Használ, igaz, oly debreczeni szerkezetet s tájszavakat is, mik azóta már Debreczenben is divatjukat múlták, pl. a „képes“ lehetséges értelemben : pl :

Én, nagyságos uram, láttam s dolgoztam is egy-két
 Herczegi munkákat, de bizonynyal mondom, ezekből
Nem képes takaros mívet készíteni . . .

A tizenegy lovasok nagy későn visszakerültek,
 . . . . . mondják, hogy nem vala *képes*
 Tarkón csipni Matyit . . .

a debreczenies *-ódjon-ódjön* szerkezet amaz egy két helyen, a hol előfordúl, mindég nehézkes, azonban általán nyelve tiszta népiesége s jóízű magyarossága könnyen feledteti ezt. Sok népies s egykét tájszót használ: sut, hesseget, óbégat, puhogat, czammog, környadozik, riogat, pöre gatyá, bogjas fő, csimbók, hurítás (szidás), főt lud, egyforma korású (egykorú, egyidős), öszvegyalulódik (megbarátkozik), dalmahodó (vastagodó) hegy, bajmol (bajlódik), kunyorál, sinkó (a debreczeni diákok régi magas süvege), megagyal s megcsapat (elver), mérkél (méreget) stb. stb. Idegen szót igen keveset, s többnyire tudatosan, a comicum emelése kedvéért használ. Így pl. régi jogi műszavainkból: jus, currens, portéka, elconfiscaltal, instál; Matyi orvosi átöltözésekor: lánczéta, paróka, spádé, haczuka, tászli, koszperd, felcser, stb. Népies kifejezései közül is említek pár példát: ki ezen lúdas gazdája? Magam la! Matyi »szokatlan bajra vetette fejét; fogát feni a libákra«, »kiszakít« közülök hatot, »minden jót kíván« s megy a vásárra. Döbrögi személyét ott mindenki süvegei. Matyi »az apja lelkének sem adja alább« a libákat. Elveretése után úgy kidobják, hogy »a földet még lábújjá sem érte«. Döbrögi az első elveretés után »mákszemnyit sem aludt,« s bár mennyire óvakodik is, »nincs annyi lelke«, hogy ki tudja kerülni Matyi bosszúállását, mit az, »ha török szakad is«, okvetlen végre hajt, s utána »illa berek« elmenekül stb. stb. E pár példa, mit Lúdas Matyi majd minden sora szaporíthatna, eléggé jellemzi kifejezés módja magyarosságát.

Versformája, a hexameter, melyről már *Kerekes* Marcsi kanászsza észreveszi, hogy

»Be furcsán perdül, pedig a sor vége nem úgy megy
Mint a nótában szokták . . .

mindvégig könnyen és jól hangzik. E forma, melyet — mint a humorizáló előszóából is kitetszik — Fazekas öntudatosan használt, a maga ünnepélyes komolyságában igen sikerült ellentétes parodizálása az eposzi méltóságos előadásmódnak. Ezt már első kiadója, *Kerekes* is észre vette; kiemeli *Toldy* is,¹ s utána valamennyi irodalomtörténetünk.² Ki tudja, vajjon Arany, ki jól ösmerte a híres debreczeni költő főművét, nem Lúdas Matyi hatása alatt irta-e hexameterben szintén democraticus czélzatú humoros eposzát: »Az elveszett alkotmányt?«

Mindent összevéve: Lúdas Matyiban annyi költői érték egyesül, mi őt Fazekas többi alkotásai közül magasan kiemeli, s amazokkal egybehasonlítva, a rendkívüli különbség alig magyarázható csupán Fazekas költői tehetsége növekedésével. A szilárd és kerek compositio, a mese érdekes leleménye nehezen találhatók fel Fazekas

¹ Figyelmező, 1838. I. 8. hasáb.

² Pl. Imre Sándor: A magy. ir. és ny. röv. tört. 1868. 198. o., Beöthy Zsolt: A magy. nemz. ir. t. I. k. 131. l.

többi, ehhez képest igénytelen költeményeiben E ritka költői tulajdonságok népies hangjukkal egyetemben hatalmasabb költő szellemre utalnak, mint Fazekas: a legnagyobb költőre, a népre. Annyi népmesei jellemvonás van Lúdas Matyiban: a háromszoros boszú, az átöltözések, a mindég sikerülő parasztfurfang, a stíl stb., hogy valóban csodálatos, mennyi ideig nem emelte ki ezt a kritika. Pedig maga Fazekas adott útmutatást erre, Matyiját »*egy eredeti magyar regének*« nevezve, a korabeli technicus-sal a »rege« körülbelől egy lévén a népies hagyománnyal, mondával. Még bizonykodása, is, hogy e történet valóban megesett, talán épen a keresztshadak idején, a Lúdas névvel a *Verbőczy Tripartitumára* való hivatkozás: mind a népmese naiv eszközei a hiszékenység izgatására. Fazekas korában még természetes, hogy e szempontból senki sem vizsgálta Lúdas Matyit, hiszen még a kitűnő népies költő, Csokonai is — bár mily jól ösmeri népmeséinket s bármily meglepő hű mesélő előadásban mesélteti is a *Szuszmir* cigányt a *Tempefőiben* — általában igen kis véleménynyel van a »tanulmány és gyönyörűség nélküli alávaló« népmesékről. Természetes, hogy Toldy is tisztán a korabeli aesthetica szempontjából bírálta, hisz a népköltészet iránt csak 1843 óta általánosabb az érdeklődés. Azonban az ezután jövő bírálók (Imre Sándor, Danielik, Szűcs, Nagy Benő) szintén legföljebb »népies«-nek tartják, de hogy meséje s előadása egyenesen népmesei eredetre vall: senki sem veszi észre. Talán abból magyarázható ez, hogy magyar Lúdas Matyi mesénk csakugyan nincsen. Meséink egyik legjobb ösmerője s első gyűjtője, *Erdélyi János* idézi Lúdas Matyit (*Pályák és Pálmák*, 227 o.), de népmesei alakjáról sehol sem szól. Legjelesebb folkloristáink, kik e kérdéssel foglalkoztak: *Katona Lajos* s *Halász Ignác* ösmernek francia, római, szicíliai, norvég Lúdas Matyikat, azonban magyar népmesét — bár mindkettő feltételéhez — egyik sem idéz. Sokáig Fazekas eredeti compositiójának tartották Lúdas Matyit, s mivel többnyire csak ezt a művét ösmerték, nem is tűnhetett fel a többiekhez mérten meglepő különbsége. Külföldi hasonló compositióra először *Lázár Béla* figyelmeztet, *Claude Tillier Mon oncle Benjamin*-ával, melynek szerinte »ez főmotivuma«. Lúdas Matyi forrása pedig »talán abban a francia mesekönyvben keresendő, melyet Csokonai egy Kazinczyhoz intézett levelében úgy említ, hogy azt Fazekastól kapta«.¹ Kevéssel utána *Kelemen Béla* utal Mátray könyvét bírálva *Till Eulenspiegel*-re,² részletes s pontos összehasonlításba azonban egyikök sem bocsátkozott. Őt év múlva, a *Pesti Napló* 1894. apr. 5.-i számában *dr. Halász Ignác* ösmertet egy egészen Lúdas Matyi meséjét követő norvég népmesét, s rá pár nappal később (*Pesti Napló*, 1894. ápr. 14.) *Katona Lajos* utal egy kiadott XIII. századbéli verses francia fabliaura, egy római,

¹ Fővárosi Lapok, 1888. decz. 11. i. és Weszely cikkét: Magyar Szemle, 1891. 542. l.

² Egyetemes Philologiai Közlöny, 1889. 148. l.

katalán, szicíliai s lotharingiai mesére, mik kisebb eltérésekkel mind meglepően hasonlítanak Lúdas Matyihoz. Mindezekből kétségtelen, hogy Lúdas Matyi meséje nem Fazekas alkotása, s csak az mind-egyik eldöntetlen: mi módon és hol hallotta vagy olvasta azt? Halász Ignác és Katona Lajos »kétségtelennek« tartják, hogy »a magyar nép mesevilágából merítette, és valószínű, hogy a Lúdas Matyi közmondások¹ se Fazekas műve útján hatottak be népünk szellemi életébe, hanem már jóval az előtt közszájon forogtak.«² Ezzel szemben olvasás útján szerzett irodalmi forrásra utalnak Lázár Béla, Kelemen Béla s legújabban Kardos Albert is.³ Annyi bizonyos, hogy Lúdas Matyit ezentúl az eddiginél magasabb s általánosabb szempontból kell tekinteni, mint a közös európai mese-kincs egyik tagját, mely — akár természetes úton: a nép ajkán, akár Fazekas feldolgozása folytán — elterjedt és honossá lett a magyar nép szellemében. E szempontból igen fontos kérdés a közvetlen forrás megállapítása.

Mindenekelőtt kétségtelen, hogy *Till Eulenspiegel*, mire *Kelemen Béla* hivatkozik, aligha szolgált közvetlen forrásul, bár szellemök nagyjában hasonlatos is. Igaz, hogy a német paraszthumor háromszor is szerepelteti kedves hőstét átöltözött orvos alakjában,⁴ azonban a drasztikus történetek semmiben sem hasonlók Lúdas Matyi orvoslásához. Lúdas Matyi boszuállásához hasonló történet nincs is egy sem a német népkönyvben; mint ács, sok alakoskodása és folyton változtatott mesterségei daczára is, nem szerepel egyszer sem. Bár nagyjában mindketten a mások eszén túljáró parasztfurfang képviselői: szellemökben is lényeges különbség az, hogy míg Eulenspiegel a szegény teffeles paraszttaszonytól kezdve a pápáig, a nélkül, hogy oka lenne rá, sokszor igen idétlen félreértésből, csupa szenvedélyből péket, vargát, nemest és parasztot, püspököt és grófot kigúnyol és megkárosít: addig Lúdas Matyi igazságos boszút vesz az igazságtalan sérelemért. Egyáltalán kérdés, hogy Fazekas (tár Kónyi Domokritosából 1785. óta nálunk is ösmeretes) ösmerte-e Eulenspiegelt?

Sokkal több a hasonlatosság azon külföldi népmesékben, miket Katona Lajos és Halász Ignác ösmertettek. (*P. Napló*, 1894. ápr. 5. és 14.) Egy római mesében (Miss Busk feljegyzése szerint) »a magát együgyűnek tettető paraszt, kitől a kolostor kapusa és az ennek kezére játszó gárdián elcsalták a malaczat, először leánynak öltözve lopózik be a barátok közé, s így kerül

¹ Eddig csak az Erdélyi gyűjteményében idézett egy közmondás ösmeretes.

² Pesti Napló, 1894. ápr. 5.

³ Egy. Phil. Közl. 1894. 444. l.

⁴ A legrégebb, Grieninger féle 1519.-i kiadás szerint a 15., 16., 17. Historieban: »Wie sich Eulenspiegel als Arzt ausgab, und des Bischofs von Magdeburg behandelte; Wie Eulenspiegel in einem Dorf eirem kranken Kinde zum Stuhlgang verhalf; Wie Eulenspiegel alle kranken in einem Spital an einem Tage ohne Arznei gesund machte.

alkalma a gvárdián első elverésére«. Egy *katalán* mesében a mese hőse szintén leányruhába öltözve áll boszút a rablókapitányon. Egy *szicíliai* mesében a parasztfiú, Peppe, először leánynak, másodsor orvosnak öltözve veri el a rablófőnököt. Mindezeknél hasonlóbb egy *lotharingiai francia mese*. A szegény özvegy-asszony fia (mint Lúdas Matyi) vásárolt malacját hitelben eladja egy erdei remetének. A remete nem adja meg tartozását; a fiú cselt eszel ki, leánynak öltözik s gyógyító füvet keresgél az erdőn. Behívják a betegen fekvő remetéhez, kit addig ver, míg adóssága felét meg nem adja. Egy hét múlva orvosnak öltözve veri addig, míg az adósság másik felét is le nem fizeti, majd az utolsó kenetet feladó pap alakjában vesz tőle még ötven (összesen már százötven) tallért. Még hasonlóbb a Halász Ignác közölte *norvég népmese*: *Gutten, som vilde blive Handelskarl*: a legény, aki kereskedő akar lenni. Mint Matyi, s mint a lotharingiai mesehős, ő is szegény özvegy asszony fia. Egyetlen disznajukat egy gazdag embernek adja el, s bár az tiz tallért is ér s ő csak egy tallért kért: csak négy garast kap. Későn látva be nagy veszteségét, boszút fogad a gazdag ellen. Boszúját először ácsnak öltözötten (nagy kabátban, állára kecskeszakállt ragasztva) tölti ki, épen mint Lúdas Matyi. Másodsor a sebeiben szenvedőt mint orvos veri el. Külön szobát kér s figyelmezteti a cselédséget, hogy eret fog vágni, tehát urok ordításával ne törődjenek. »Minél jobban ordít, annál előbb meggyógyul.« Harmadsor — eltérőleg a mi Matyinktól — malomba csalja az urat, s két malomkő közé szorítva veri el. A befejezés — az eddig közöltek némelyikéhez hasonlóan — trivialisan humoros. Az ur kiszabadulva a legény lakására rohan boszút állni. Mikor anyjától azt hallja, hogy a fiú meghalt, eltemették, boszúból sirját piszkolja be. A titokban leskelődő legény egy kést bök bele, s az úr evvel a világba szalad.

Némely részletében még több az egyezés abban a francia fabliauban, melyet Katona Lajos idézett először s röviden ösmeretett is: *Douins de Lavesne Roman de Trubert*-jében. Méltó vele részletesebben foglalkozni. A körülbelül háromezer versből álló befejezetlen verses fabliau, melynek kézírata a *Bibliothèque Royal*-ban 7996. szám alatt van meg, mindmostanáig nincs kiadva. Mindössze terjedelmes, részletes kivonatban, helyenként idézetekkel ösmerette még 1838-ban *Amaury Duval*, a francia akadémia nagy irodalomtörténetében.¹ A tizenharmadik századból származó hosszú fabliau, — melynek demokratikus irányzatát ösmeretője is kiemeli, — egy teljesen ösmeretlen szerzőtől, Douins de Lavesne-től való, kinek sem életéről, sem más munkájáról nincs tudomás. Meséje, mint a középkori ilyes mesék általában, frivol

¹ Histoire littéraire de la France, ouvrage commencé par des religieux Benedictins de la congregation de saint Maure et continué par des Membres de l'Institut. Tome XIX. Suite du troizieme siècle. Années 1256—1285. A Paris. Chez Firmin Didot. 1838. 734. s k. II.

de szellemes; irányáról a tudós ösmertető azt tartja, hogy alig van középkori költemény, melynek stilje világosabb, elevenebb, festőibb volna.

A költemény hőse, Trubert, egy szegény özvegy asszony fia, ki öreg anyjával s húgával a Pont-Alic-i erdőben él. A két testvér ártatlan és együgyű lélek (d'une extrême simplicité et très-ignorant toutes choses). Egy nap a fiu édes anyjának egyetlen borját hajtja a vásárra, hogy húgának ruhát vegyen, mert ha ily rosszul ruházódik, majd nem veszi el senki sem. Útközben egy mézárossal találkozik, ki a borjút a fiutól tiz souért elcsalja, bár az legalább huszat ér, s Trubert, ki még sem vett se nem adott el semmit, együgyűségében rossz vásárt csinál. Ezen bánkódva, találkozik egy kecskés emberrel; megveszi a kecskét, s hajtja a városba, a herczeg kastélyához, azonban előbb egy festővel — kinek utolsó pénzét adja — kékre, zöldre, sárgára festeti azt. A herczegné az ablakból nézi a csodálatos állatot, s meg akarja venni. Trubert mindössze öt sout s magát a herczegnőt kéri érté. A kíséző kisasszony is annyira lelkesül a csoda állatért, hogy biztatására a herczegné rá is áll az alkura; különben is tetszik neki a fiatal, eleven parasztfiú. Mig Aude, a herczegné komornája az egyik ablakban vigyáz, addig ők a szomszéd szobában megkötik az üzletet. Közeledik azonban kíséretével a hatalmas férj, Garnier herczeg, ki vadászatról tér haza. Trubert, kit sok pénzzel ellátva, a herczegnő hirtelen útnak ereszt, találkozik vele. A herczegnek igen megtetszik a kecske, s felesége számára meg akarja venni. Trubert oly feltétel mellett adja azt el öt souért, melyet drasztikus volta miatt még a különben szabadszájú ösmertetés is csak homályos czélzásban mer reproducálni. Bármily keserves: a herczeg teljesíti ezt a feltételt is; ezenkívül száz sout ad a távozó Trubertnek s a csoda állatot diadallal viszi haza. A herczegné, meglátva a kecskét, azt hiszi, hogy Trubert elárulta őt, kétségbeesésében maga mondja el a Trubert-rel kötött drága vásárt, mit a férj csodálatra méltó közönnyel vesz tudomásul.

Trubert visszatér erdejébe, kevés idő mulva azonban uj kalandra indul. Ácsnak öltözik (még a részletekben is megegyez a mi Matyinkkal: kezében gyalu, vállán szekercze stb.) s a herczeg kastélya felé tart, hangosan kiáltozva, hogy ő a király ácsa. A herczeg épen építkezik; Trubert-t, kit természetesen nem ösmert fel, végtelen szívesen fogadja, megbeszéli vele tervét, lakomát csap tiszteletére, új ruhát adat, mindenki engedelmeskedik a kitünő ács parancsainak. Elhatározzák, hogy másnap kiválasztják a fákat, addig is legszebb szobáját jelöli ki hálószobájául. Trubert a puha, ruganyos ágyban nem tud aludni; boszúból a herczeg ösmert jeladására a sötétben bebocsáttatván, a herczegné hálószobájába megy szórakozni. E közben a herczeg is fel akarja keresni feleségét. A komorna, ki látja a félreértést, a botrány kikerülése végett feláldozza magát, s a sötétben felesége gyanánt viselkedik a her-

czeggel szemben. Másnap lovon az erdőre mennek, s ott Trubert az ösmert csellel fához köti a herczeget, s míg egy galylyal jól elveri, elmondja, hogy ki ő, s hogy már kétszer volt szerencséje a herczegnéhez. A szegény herczeget megkötözve, ájultan az erdőn hagyja, a két lovon jó pénzen túlad, s visszatér anyjához. A kastélyban ezalatt nagy az izgatottság; az egész háznép, az udvarmesterrel élükön, keresni indul urokat, s félholtan megkötözve, ájúlva lelik meg. Míg a kastélyba viszik, kinyögi, hogy Trubert kinozta meg. Másnap még rosszabbul lesz: Montpellier-be orvosokért küld. Trubert, ki minderről hall valamit az erdőben. orvosnak öltözik (a részletek is hasonlóak Matyihoz: hosszú kabát, bot; arcját, nyakát, kezét sárgára festi stb.) s hangosan kiáltozva az utczákon, hogy ő ilyen-amolyan híres orvos, a kastély felé tart. Az udvarmester azonnal felhivatja, a herczegné kéri, hogy férjét gyógyítsa ki. Trubert egy kenőcsöt mutat (a minék a kérésével áprilist szoktak járattni a latinul nem tudókkal), s biztos sikert ígér. Ha kiabál is a herczeg, ne zavarják őt; a gyógyulást egy kis fájdalom előzi meg. Mikor végre a herczeggel egyedül marad, ösmert módon elveri őt. A herczeg a dühtől és fájdalomtól elájul; Trubert rázárja az ajtót, s azt mondva, hogy betege elaludt, egy paripán tova vágat. A felébredt herczeg ordítózására végre betörik az ajtót, s megtudják, hogy másodszer is Trubert volt a kegyetlen. Az egész udvar boszút esküszik ellene.

Innen kezdve a fabliau eltér a mi Lúdas Matyinktól, azonban szellemes volta miatt közlöm ezt a részt is. A herczeget egyik ellenfele, Golias király haddal támadja meg. Trubert a herczeg lován, vállán a herczegnétől kapott köpennyel, lovagmódra a herczeg kastélya felé tart, hogy seregébe beálljon. Az úton találkozik a herczeg egy rokonával, ki ló és fegyverzet nélkül szegényesen megy a herczeg látogatására. Trubert ráveszi, hogy a hatásos megjelenés kedvéért cseréljenek: lovát s köpenyegét átadja a lovnak. Ezt — a herczeg lován, a maga ajándékozta köpennyel — a herczegné veszi észre először, Trubertnek hiszi, elfogatja, kegyetlenül elvereti. A herczeg az egész udvarral hálát ad a nagyszerű boszúért.

Trubert ezalatt — brabant lovnak öltözve — ajánlkozik, hogy Golias királylyal párbajt vív. Rövid idő múlva visszatér, diadala bizonyításául Golias bajszával és szájával, mi ismét igen drasztikus történetecske alapja. A herczeg hálából leányát akarja feleségül adni, azonban Trubert, szüleit értesíteni, előbb Brabantba megy. Rövid idő múlva leányruhában vissza tér, s szépsége, kedvessége az egész udvart izgalomba hozza. A herczegkisasszony legkedvesebb kísérője lesz; együtt alszik vele, a minék sajnálatos következményeiért a »szent lelket« teszi felelőssé, kit galambformájában látott a herczegkisasszonynál látogatóban. Eközben Golias király is békét köt Garnier-vel, ha leányát feleségül adja. Mivel a lányt sajnálatos állapotja miatt nem adhatják, s a király úgy sem

ösmeri: a leányruhába öltözött Trubert-t adják hozzá nőül, újból comicus és frivol helyzetet teremtve. Itt szakad meg, épen a legkényesebb helyen a fabliau, melynek nem egy epizódja teljesen *Boccaccio* szellemében van megírva, s a herczegnő-látogatások története csakugyan fel is lelhető a *Decamerone*-ban (III. nap, 2. elbeszélés: *Theudelinde királyné* epizódja).¹

Valószínűleg ez a fabliau alapja *Claude Tillier* híres regénye, a *Mon oncle Benjamin* egyik epizódjának is, melynek Lúdas Matyi tipusára már *Lázár Béla*² s utána legújabbán *Kont Ignác*³ is rámutatott. Érdekes, hogy írója a híres pamphlettista, az ellenzéki *L'Association* bebörtönözött szerkesztője, *Claude Tillier*⁴ alapján ép oly jellemű, mint Fazekas; a mi túlzott benne: kora magyarázza. Híres regénye, a humornak és szatírának páratlan elegyülése, a *Mon oncle Benjamin*⁵ épen avval a Napoleon-gyűlölettel van telve, mely Fazekast jellemzi; míg ez »világzsványának«, addig ő mély megvetéssel charlatánnak tartja őt; sőt tovább megy: gyűlöli a királyokat, túlzón köztársasági, ellensége s kigúnyolója a positiv vallásnak, szinte atheista. Azonban erős egyénisége, s az elegiai hang, mely humort, szatírat egybeköt és össze olvaszt: megkapó hatásává, remekké avatják regényét. Ennek egyik mellékes epizódja (s nem »főmotivuma«, mint *Lázár Béla* mondja) érdekel Lúdas Matyi tipusáért. A történet a következő: *Marquis de Cambyse*, a hatalmaskodó földesúr, várába viteti a regény hőst, a neki köszönni nem akaró *clamecy-i* *philosoph* orvost, *Benjamin Rathery-t*, s megszegyenítéseül, halálos fenyegetések közt kényszeríti, hogy csókolja meg — nem a kezét. Pár nap mulva évésközben egy halszálka torkán akad; a véletlenül ott időző *Benjamin* hivatják, ki azonnali operációt tart szükségesnek, hogy egy félóra alatt meg ne haljon, azonban azt csak úgy hajlandó végrehajtani, ha nagy sérelméért a *marquis* elégtételt ad, s udvara, felesége előtt ugyanúgy és ott csókolja meg őt, a mint pár nap előtt ő volt kénytelen. A haláltól rettegő földesúr megteszi ezt, s *Benjamin* könnyedén megszabadítja a halszálkától, kigúnyolja a még remegő *marquis-t*, s diadalmában siet haza.⁶ Az egész történet tanulsága pedig az, hogy sokkal jobb, ha a nagyokkal szemben félel-

¹ Ennek forrása *Dunlop* szerint (*Gesch. der Prosadichtungen*, ford. F. Liebrecht, 227. l.) a *Cento Nouvelle Antiche*. Feldolgozta *La Fontaine* is a *Mulietter*-ben.

² Főv. Lapok, 1888. decz. 11.

³ *L. Kont*: *La Hongrie litteraire et scientifique*. Paris. 1896. 87. l.

⁴ Szül. 1801. ápr. 11., mh. 1844. okt. 12. Életéről: *M. Pierre Larousse* *Grand dictionnaire universel du XIX. siècle*. XV. k. 202. l. s *Saar Károly* német fordításának bevezetésében.

⁵ (Gyenge) magyar fordítása *Bodor Kornéliától* (Béni bácsi, *Ország Világ* 1896.); igen jó s a legelterjedtebb német fordítások: *H. Denhardt-tól* (Reclam, 1952—3. sz.) s *Saar Károlytól* (Spemann 205. sz.) — *Olcso* francia kiadása a *Bibliothèque classique* interessánteiben.

⁶ *Mon oncle Benjamin* VIII. és X. fejezete.

metesekké, mint ha szeretetreméltókká teszszük magunkat. (La morale de ceci: c'est qu'avec les grands il vaut mieux se faire craindre, que de se faire aimer.) A történet és tendentia hasonlatosságán kívül meglepően hasonló a zsarnok marquis jellemzése, bár ezen meglátszik Tillier genialitása; típus helyett határozott egyéniség az. »Cambyse marquis nagy, kövér, hatalmas, óriási erejű férfi volt. Jelleme sértő, szenvedélyes, a végletekig érzékeny s nemességére határtalanul büszke, mintha a Cambyse család a teremtés legkiválóbb alkotása lett volna. Birtokán visszavonultan mint egy kis király élt. Korlátlan hatalmú úr nemcsak uradalmán, hanem az egész vidéken. Valódi feudális zsarnok volt. Verette parasztjait s elrablotta feleségeiket ha szépek voltak; vetésüket szolgálival legázolta, s a polgárokat, kiket vára közelében talált, ezer módon megzaklatta. Erőszakos és zsarnok volt csupa szélyből, csupa gyönyörűségből, s elsősorban önző önszeretetből. Fölényét a parasztságon csak elnyomásukkal tudta kimutatni . . . Egyáltalán nem vette lelkére, ha fegyverével egy parasztot lelőtt; mintha csak rókát talált volna . . . stb.« Kiséréte, a szolgálalkú ispán s az úroknak hízogó inasok szintén Lúdas Matyi hasonló alakjaira emlékeztetnek.

Ime a magyar Lúdas Matyin kívül még hét különböző változata az ősrégi mesének, mely századok óta él és vándorol Európában. Magán a legrégibb feljegyzésen, a XIII. századbéli *Roman de Trubert*-en első tekintetre meglátszik, hogy több nép-mese egybeolvadásából keletkezett, s így eredete még régebb időkre nyúlik vissza. Él és terjed mesénk legalább a XIII. század óta hat századon keresztül; ősmerek Szicziától Norvégiáig s mesélik bizonyára az ősmertetteken kívül más népek más változatban még ma is. Claude Tillier maga is csak mint népmesét hallhatta; regénye előbb jelent meg, mint a *Roman de Trubert* közölt kivonata, s bizonyos, hogy a folyton vidéken (Clamecyben s Nivernais-ben) élő elfoglalt újságíró és pamphletista nem olvasta a Royal Bibliotheque kéziratát. Valamennyi változat főmotívuma az, hogy a szegény parasztfiú, többnyire együgyűsége miatt, mások ravasz-sága vagy hatalmaskodása folytán megkárosul, de viszonzásul furfangos módon, álruhában kegyetlenül elveri a hatalmast, a rettegettet, a ki vagy egyházi tekintély: barát, gvardián, mint a papi romlottság kigúnyolására a népmesék egyik legkedvesebb komikus alakja (római és lotharingiai mese), vagy világi hatalom: herczeg (Trubert), marquis (Claude Tillier), rablókapitány (katalán s szicziái mese). A mese hőse többnyire szegény özvegyasszony világban soh'sem forgott együgyű fia (loth., norv., Rom. Trub., a mi Matyink restsége is ily jellemvonás); egyetlen vagyonukat: malaczkukat, borjukat vagy libájukat csalják el tőle; a bosszú módja mindég az átöltözés, és pedig többnyire lány és orvos alakjában (lány: róm., kath., szicz., loth., R. Trub.; orvos: szicz., loth., norv., R. Trub., M. Benj.) ezenkívül ácsnak (norv., R. Trub.),

papnak (loth.), molnárnak (norv.) öltözöttek is. A humoros mellék-alakok: az ispán s a szolgálak csak a Roman de Trubertben s a Mon oncle Benjamin-ban szerepelnek. Rendesen frivol epizódok nyújtják a mesét, minők a leányátöltözések általában, s különösen a norvég s a Trubert-féle változat.

A mi Lúdas Matyinkhoz határozottan a három francia változat hasonlít legjobban. Legtöbb motivumok teljesen megegyezik. Szegény özvegyasszony fia, mint Trubert; libáját fele árán akarják megvenni, mint Trubert borjúját; nem köszön Döbröginek, mint Benjamin a marquisnak: a megvert mind a háromban hatalmas úr: herceg, marquis, magyar kis király; az átöltözések is hasonlatosak: ács, mint Trubert, orvos, mint Benjamin és a lotharingiai mese, s mint Trubert is, sőt ebben az öltözet részletei is megegyezők; csak e francia változatokban s a norvégban szerepel a háromszoros bosszú. Általában a francia variánsokon kívül a norvég népmese leghasonlóbb Lúdas Matyihoz.

E sok egyezés határozottan arra mutat, hogy Fazekas közvetlen forrása bizonyára valamely francia népmese volt, mit az 1796-i hadjárat alkalmával hallott vagy olvasott; a norvég mesére persze nem is gondolhatunk. A három többé kevésbé különböző francia változat, mely közül a Trubert-féle a XIII. század óta él, tanúsága e mese kedveltségének, állandóságának. Bizonyára országszerte elterjedt; bizonyosság erre a lotharingiai mese s a Mon oncle Benjamin epizódja, mit Tillier csak a Nivernais-beli népmesékből vehetett. Legvalószínűbb tehát, hogy Fazekas is a népajkairól hallotta — talán némileg más alakban is, mint a közlöttek — e régi francia mesét, s azután évek mulva, politikai irányzattal dolgozta fel. De lehetséges az is, hogy a politikai tendencia már a francia eredetiben meg volt. A francia forradalom sok izgató röpirata örömet dolgozott fel a nép számára egy-egy ily történetet, s a legélesebb politikai tendenciával színezte és élesítette ki. E tárgy: a szegény parasztfiú kegyetlenül elveri a hatalmas herceget, a leghálásabb ily izgató feldolgozásra. Lehetséges, hogy a forradalombeli tömérdek röpirat valamelyike — talán épen azon a vidéken, hol maga e mese is legelterjedtebb — csakugyan feldolgozta azt, s már mint tendentiosus democrata-munkát olvasta Fazekas. Ez irányban — bár e feltevés elég valószínű — még senki sem végezett kutatást. Talán a párisi könyvtárakban érdemes volna e célból is vizsgálni. *Nisard* könyve: *Histoire des livres populaires*, mit ezért átnéztem, épen e tekintetben nem ad felvilágosítást. Legkevésbé valószínű azonban, mint azt már Kardos Abert is megjegyezte,¹ *Halász Ignác* és *Katona Lajos* feltevése, kik szerint »kétségtelen, hogy Fazekas tárgyát a magyar nép mesevilágából merítette, és valószínű, hogy a Lúdas Matyi közmondások se Fazekas műve útján hatottak népünk szellemi életébe,

¹ Egy. Phil. Közl. 1894. 444. l.

hanem már jóval azelőtt közszájon fogtak«. Már csak az is, hogy semmiféle hiteles mesegyűjteményünkben nem található fel Lúdas Matyi története,¹ kétségessé teszi ez állítást. Maga Halász és Katona, kik mindketten feltételeznek magyar népmesei Lúdas Matyit, tudnak idézni az olasz, francia, norvég meseirodalomból, csak a magyarból nem. *Bognár Teofil* »*Idegen eredetű népmeséink*« cz. munkájában, hol pedans gonddal megtesz minden lehető összehasonlítást a magyar s a hasonló külföldi népmesék közt: Lúdas Matyi népmesét egyáltalán nem ösmer. Maga a Lúdas Matyi név sem fordul elő Fazekas előtt az irodalomban. *Dugonics*, több mint tizezerre menő közmondásgyűjteményében (*Magyar példabeszédek és jeles mondások*; készült 1814-ig, megj. 1820.) idéz a »lúdas asszonyról« három közmondást is (Lúdas asszony; előbb szól a lúdas asszony; mindent magára vesz, mint a lúdas asszony), de Lúdas Matyiról közmondást nem ösmer, világos bizonyítéka gyanánt annak, hogy Lúdas Matyi alakja csak Fazekas műve útján hatolt be a nép gondolatvilágába. Lúdas Matyit először idézi *Erdélyi* közmondásgyűjteménye (II. k. 273. l.), egybevetve e két hasonló értelmű közmondással: »adósa vagyok = vétett ellenem, bosszút kell állanom érte«; és »megemlegeted a magyarok istenét«. De már *Ballagi Mór* gyűjteménye (*Magyar példabeszédek és közmondások*, 1850. 282. l.) ismét csak a »lúdas asszonyt« idézi s Lúdas Matyit nem is említi. A *Nyelvőr* is csak a »lúdasra« idéz közmondást: »A ki lúdas, az kajabál«. Így tanuskodnak a közmondások.² De még az sem lenne döntő bizonyíték, ha valahol csakugyan ösmernék és mesélnék a furfangos parasztfiú bosszúját, a míg az a Fazekas előadásával megegyeznék. Gvadányi Gaal *Peleskei Nótáriusa* s *Rontó Pál* óta nem Matyi lenne az első alak, mely az irodalomból jut a nép képzeletvilágába. Csak ha több, eltérő változatban lenne ösmeretes, mint az legtöbb eredeti népmeséknél rendes jelenség, csak akkor volna elég alapunk a magyar népmesei eredet feltevésére.

Valószínű, hogy a hős tősgyökeres magyaros neve is hozzájárult e feltevéshez. Maga Fazekas is felhasználja e körülményt, hogy a népmesék naiv fogásával tréfásan bizonykodják Lúdas Matyi meséjének igaz volta mellett, *Verbőczy Tripartitumának* egyik helyére hivatkozva (II. r. 30. tit.):³

¹ *Benedek Elek* »Magyar mese és monda világa« közli ugyan, de e gyűjteményt sok okból nem tekinthetem a magyar népmesékre hiteles forrásul. (A mese megvan: IV. k. 135—139. ll.)

² Mindezen adatokat dr. Margalits Ede kitünő közmondás-gyűjteménye kéziratából vettem; hálás köszönetem érettek e helyen is.

³ E hely a Kolozsvári-Óvári fordításban: »... bármely hítszegőt és hamis esküvőt (kit közönséges szóval ancariusnak vagy lúdasnak nevezünk) az Isten és emberek törvénye szerint keményen meg kell büntetnünk... 3. §. Személyére nevezve akkora gyalázat éri, hogy mindenkor tarka ruhába öltözve, kenderből készült övvel ellátva, mezitláb és hajadon fővel kénytelen a többi kere-ztyén hívők közt járni kelni« stb.

»Hogy pedig ez nem más földön, hanem a mi hazánkban
Történt, az bizonyos: megtetszik az akkori törvény
Tévők gondjából, kik az ő csúfjára, örökre
Följegyzék a nagy törvénykönyvben, hogy az olyan
Rossz úton járó kutya fog, mint a mi Matyink volt,
Lúdasnak neveződjön, ez hát nem pusztá találmány.

A »lúdas« szónak szótáraink szerint négy jelentése van:
1. ludas = lúddal biró, libás; ludat hajtó ember; 2. személy, a ki
bűnösnek érzi magát s fél a büntetéstől; 3. hamisan esküvő, per-
jurus, ancarius; 4. gonoszságaiért számkivetett. Ez átvitt értele-
ben magyarázza *Otrokócsi* (Orig. Hung. II. 69.), így használja
Pázmány (Kal. 470.), *Czeplédi*. Honnan származik e szó ily jelen-
tése, legtöbb szótárunk (*Ballagi*: A magy. ny. teljes szót. II. 202.,
Kresznerics Ferencz: M. szótár II. 24., *Nyelvt. Szót.* II. 636.) nem
magyarázza; az egyik magyarázat, melyet *Szegedi János* után
Czuczor-Fogarasi ad, naiv és mulatságos: »a csácsogástól-gágo-
gástól és a közben való állhatatlanságtól: ob garrulationem et
lubricam fidem.« (III. 1568.) Körülbelül így (tehát hibásan) fogja
fel *Ballagi Mór* is, ki szerint »lúdas asszony névvel ama szóki-
mondó személyeket illették, kik nem várják be, hogy valamiről
kérdzessenek, hanem mint a ludak, maguktól is megszólamlanak.«
(*Magyar példabeszédek és közmondások*, 1850. 282. l.) Termé-
szetesen e jelentés és értelmezés a mi Lúdas Matyinkra semmikép
sem illik, de nem a *Katona Lajos* magyarázata sem, ki szerint
»nem lehetetlen, hogy e névben valamely analog középkori latin
Facetia Ludius vagy ilyenféle névnek népethymologiai elcsavarása
rejlik«. Ez átvitt értelem magyarázatára közmondásaink legújabb
kitűnő gyűjtője, *Margalits Ede* egy, már feledésbe merült régi
történetet tételez fel valamely ludat lopó asszonyról, ki büntudata
érzetében kérdezés nélkül is jőeleve tiltakozott a lopás vádjá ellen.
Innen származnának az ily mondások: »A ki lúdas, az kajabál;
előbb szól a ludas asszony stb.« Azonban legegyszerűbb s leg-
valószínűbb, hogy Fazekas, kinek teremtő nyelvtelhetségét a Fűvészkönyv pompás magyaros növényneveiből is láthattuk, maga adta
lúdhajtó hősének a szó legelső jelentését, emelve ki e jó magyaros
elnevezést.¹

*

Fazekas feldolgozásán kívül irodalmunkban még két Lúdas
Matyi van: *Balog István* színműve, s az ez után készített *Tatár
Péter*-féle »tündéres szép historia«. Mindkettő csak ront a Fazekas
pompás compositióján, idegen és hozzá nem illő elemeket véve föl;
de érdekes művészettani tanulságaikért s már csak a teljesség
kedvéért is érdemes foglalkozni velök.

Balog István (1790—1873.) a sokat hányt-vetett vete-

¹ L. meg: Szabó Ernő: A háziállatok a magyar szólásokban. A »lúdas«-
ról: *Nyelvtör.* 1894. 354. l.

rán színész talán legnépszerűbb darabja »Mátyás diák«-jával egyetemben a Lúdas Matyi, e »tüneményes, énekes vigjáték«. A darab, bár az irodalom történet szempontjából érdemes volna, mind mostanig nincs kiadva; két kéziratát (1838. és 55-ből) a *Nemzeti Színház kéziratái* közt őrzik. Mint a címlapjára tett feljegyzésekből kitűnik, 1838. szeptemberében már készen volt; október 10-én megadja a censored engedélyt (sok törléssel) gróf Pongrácz János, m. k. helytartótanácsos, s a *Jelenkor* 1838. 103. száma (409. ol.) már közli első előadását 1838. december 27-éről.

Ezóta évek múlva is gyakran színre került; a forradalom után, 1855-ben újra censura alá bocsátják, s a »k. k. Polizei Direction zu Ofen Pest« örömet adja meg az engedélyt e szindarabnak, melynek tárgya földesurak zsarnoksága a régi rossz magyar világban, s e miatt elnézi azt is, hogy Lúdas Matyi orvos alakjában a németet is kifigurázza, s csak egyetlen szót törül: az »uzsorás zsidót«. Színen is volt harmincznégy éven keresztül egész 1872-ig, mikor utoljára a *Miklósi színházában* már *Vizvári* adta a czimszerepet.¹ Balog feldolgozásának »muzsikáját szerzette *Szerdahelyi József*«;² erről Szigligeti többször megjegyzi, hogy egyetlen magyaros népdalon kívül az egész idegenszerű volt; a német bohózatokéhoz hasonlított, s úgy illett hozzá, »mint magyar nadrághoz a frakk«.³ Hosszú életét mégis e zene s Szerdahelyi tartották fenn, ki Lúdas Matyit játszotta, s parodizálta vele — óriási hatást keltve — *Schodelné* Romeo-Julia jelenetét. Az első előadás többi szereplői Megyeri (Döbrögi), Szilágyi (Kobak), s Éder Lujza (Ilus, Matyi szeretője) voltak.

Balog átdolgozása nagyjában követi Fazekast, s a lényegben mégis igen sokban eltér tőle. Ösmerve a Fazekas-féle Lúdas Matyi népszerűségét (mely a *Jelenkor* kritikusa szerint is »annyira ösmertes hazánkban, hogy a darab szorosan ahhoz tartozó tartalmát nem is szükség elmondani«): helyenként csaknem szórul szóra átveszi Fazekas népszerű verseit, e kedves remiscentiákkal is hatást keresve. Pár sor példázza az ily hatásos átvételeket: Pl. a vásári jelenet:

Döbrögi: Hé, ki azoknak a libáknak gazdája?

Matyi: Magam la!

D.: Ejnye gazember, nem tudod ki itt az úr! Majd emberségre tanítlak.

Hajdu: Hol a süveged?

M.: Itt la.

D.: Mi ezen libáknak az ára?

M.: Párját 3 márvás üstbe, az ilyen amolyan. Az apám lelkének sem adom alább egy kurta forintnál . . .

¹ Pesti Napló, 1894. 94. sz.

² S nem szövegét is (legföljebb egyes dalokat), mint a Századunk 1840. 102. l., s a Vasárnapi Ujság: 1869. 626. l. mondja.

³ Szigligeti Ede: A dráma és válfajai. 311. o.; Kisf. Ts. Évl. Uj III. 267. o.

Ily módon a külsőségekben igen sokszor teljesen követi Fazekast, azonban, a lényegben, a compositioban sokban eltér tőle, s tündéres machinatiót véve főmotivumul, az egyszerű parasztregét átalakítja Raimund-féle »tüneményes énekes vigjátékká«. A hatás könnyen magyarázható. Tudvalevő, hogy a budai magyar szinpad éveken keresztül — pár gyenge eredetin kívül — csaknem kizárólag az akkor divatos bécsi könnyű s nagyobbára tartalmatlan tüneményes vigjátékokat adta volt elő. E sok értéktelen lerchenfeldi szinmű közül eredetiségével csak *Nestroy* s különösen a bécsi *Raimund Ferdinánd* váltak ki, a kinek tüneményes, tündéres, népies bohózatait szintén gyakran, s mint Szigligeti feljegyzi¹ »nagy sikerrel« adták. Nestroy mindmáig kedvelt *Lumpaci vagabundusa* s Raimund tündéres bohózatai: *Der Verschwender*, *Diamant des Geisterkönigs*, *Der Bauer als Millionär* stb. hatása alatt készültek Gaal Peleskei Nótáriusa, *Munkácsi* Garabonczás diákja s *Balog* Lúdas Matyija is, miután e nemben az első kísérletet már *Csokonai* megtette egy diák-vigjátékával, Karnyónéval, melynek végén az összes elhaltakat a Tündér és Tündérfi keltik életre tréfás verselgetés közt. Különösen Raimund hatása feltűnőbb, s magyarázható avval, hogy a Magyarországon — Pozsonyban, Györben, Sopronban — is színészkedett bécsi író, ki egyik darabjában, a *Der Bauer als Millionär*-ben magyar varázslót is szerepeltet (»Bustorius, Zauberer von Warasdin, tritt hervor, einen Czakan in der Hand, in ungrischen Dialect«). sőt azt magyarul is beszélgeti (Isten úgyse, ördög!): már ezért is közelebb állott hozzánk a többieknél. Az ő tündéri machinatióit, allegoricus alakjait (*Jugend*, *das Alter*, *Zufriedenheit*, *Der Neid*, *der Hasz*, *Hoffnung* stb.) vette át Balog is.

Lúdas Matyi meséje ily körülmények közt teljesen átalakul. Fazekas egyszerű alakjain kívül még egy egész tündérgárda vonul fel: a »*Tündér király*, *Gorombates*, hatalmas tündér, *Selidates*, szinte oly hatalmas, de nem goromba, *Csók*, szerelem tündérke, *Pletyka*, rágalom tündérkéje, *Részvéttlenség* szelleme, a gorombaság s szelidség szellemei stb.«² Mindjárt az első jelenet telve allegoriákkal. Kardalosnék »fehéreké színekben« symbolizálják pajzsukon a színészetet, filozófiát, törvényt, astronomiát, orvosi tudományt, architecturát, az ujságírást, gőzhajót, muzsikát, festészetet, szobrászatot. Gorombates szellemei szintén jelképes pajzsokon mutatják be a mohácsi veszedelmet, Hector halálát, gályavonó rabokat, oroszlán körmei közt az őzet, sasé közt a galambot, farkasé közt a bárányt, rabszolgavásárt, boszorkányégetést, párbajt stb. A cselekvény főalakjai különben *Szelidates*, a haladás és szelidség tündére, s *Gorombates*, a durva elmaradottságé. Harczra kelnek, hogy kié legyen a föld:

¹ A dráma és válfajai. 303. l.

² A kéziratot darab »személyei«.

»Látom, egyet nem értünk,
 Örökös harc közöttünk,
 Kiki elve kárára
 Álljon ki a csatára.
 A meggyőzött elműljék,
 A győző uralkodjék
 Századunk évsorain . . . stb.

A tündérr király parancsából leszállnak hát a földre, s Gorombates, mint Döbrögi hajdúja, Szelidates, mint Matyi kedvesének Iluskának bátorító s vigasztaló nemtője intézik az ösmert Lúdas Matyi históriát. Szélesbíti ezt még az is, hogy — tündéri vigjáték nem lehetvén el szerelem nélkül — új személy gyanánt szerepel Iluska, Matyi kedvese is, kivel együtt megy a vásárra, s voltaképp azért lesz durva Döbrögivel szemben, mert észrevette ennek Ilusra vetett sovár pillantásait. Matyi elveretése után Döbrögi az őt átkozó Ilust is elfogatja, s ravasz és szolgálalkú ispánja által is mindenképpen kisértetbe ejti a szép leány erényét, de ez a neki megjelenő Szelidates bátorítására bátran ellenszegül. Közben Gorombates, mint Döbrögi hajdúja, szítja ura zsarnok dühét; kiszínezett vásári jelenet, Matyi ösmert elveretése (a szinfalak mögött); mikor a hajdúk Iluskát elviszik, nagy vérengzés, zenebona stb. A machinatióknak megfelelően Matyi sem maga tölti ki boszúját, hanem a Résztétlenség szelleme, ki néki a bakonyi erdőben megjelen s pártjára hódítja az elvert parasztfiut; ennek manói verik el Döbrögét, nagy menydörgés és villámlások közt, mikor mint talián ács a zsarnok földesurat fához köti; ezek mikor Matyi mint orvos, Iluska segítségével ágyhoz köti; a harmadik visszatörítés meg épenséggel elmarad, mert Matyi — Szelidates elveire térve — megkegyelmez neki, mire Döbrögi is megtér, s a megjelenő Szelidatesnek engedelmességet s hűséget fogad; megváltozik: jobbágyait a robottól felmenti, tőlük s Matyitól bocsánatot kér, a hű szerető-párt atyai áldások közt összeadja, s nagy népünnep közt megülik a lakodalmat, s így Szelidates győzelmével fényes tündéri tableau-val végződik a darab.

TÓTH REZSŐ.

ADATTÁR.

HEYDEN SEBALD GYERMEKI BESZÉLGETÉSEINEK LATIN-MAGYAR
SZÖVEGE 1531-BŐL.

— *Adalék Sylvester János irodalmi működéséhez.* —

(Második közlemény.)

- K. Cuinam recitasti? *Kynek mondottad el.*
L. Lectori scholae. *Az mesternek.*
K. Si quid nescis, roga. *Ha myth nem thwctz¹ megh keerd.*
L. Qui hoc legam? *Hogyhogy ezth olvassam.*
K. Collige literas. *Zeedd egybe² az bethenkelh.*
L. Tu me observa. *The enghem halgass.³*
K. Ut haesitas lingua. *Mynth akadosz nyelweddell.*
L. Sic asuetus sum. *Igy zoktham.*
K. Desuesce rursus. *Zokd hathra⁴ wyzhonthak.⁵*
L. Pergam legere. *Esmegh⁶ el kezdem olvasny.*
K. Iam verba praecipitas. *Immar yghen elesth⁷ mondod.*
L. Tu melius doce. *The yobban thaniytz.⁸*
K. Sic distincte legas. *Igy walazthwa olvass.⁹*
L. Tam clare haud queo. *Yllyen nylwan nem leheth.¹⁰*
K. Usu addisce. *Zokassal megh thanwld.*
L. Tentam, quid possim. *Megh kysyrthem myth thehetek.*

¹ tucsz.

² Szeed egybe.

³ halgasz.

⁴ Ez összetételt a Ny. Sz. nem ismeri.

⁵ Sylvester, Új Test. vizshontag Ny. Sz.

⁶ L. Ny. Sz. is-még alatt.

⁷ V. ö. 1552. kiadás XVIII. Dial. A Ny. Sz. ily alakban nem ismeri.

⁸ thaniycz.

⁹ olvasz.

¹⁰ lehetht.

DE CAVENDIS IN SCHOLA CORICAEIS.

Dialogus X.

Lucas. Marcus.

- L. Cur tu sic mussitas? *Miyrth the ygy susogz.*
 M. Non audeo loqui. *Mem¹ merek zoolny.*
 L. Quis te prohibuit? *Kichoda thiltotth megh thighedet.²*
 M. Praeceptor noster. *Az mew mesterwnk.*
 L. Tamen is non adest. *Lam ew nynch hon.*
 M. At Coricaei adsunt. *De az alatthomba halgatok honnvadnak.³*
 L. Quos Coricaeos dicis? *Kiket alathomba halga toknak mondaz.*
 M. Qui clanculum nos signant. *Az kyk tythkon mynketh fel yegeznek.*
 L. Nullum ex his nosti? *Ezekben egyyeth sem esmerzzy.*
 M. Qui ego noscerem? *Hogyhogy en esmerhetnym.⁴*
 L. Tam caute rem agunt? *Oly okoson dolgokot⁵ zerzyk.*
 M. Ea est illis astutia. *Ewnekyek az alnak saghok.⁶*
 L. Tu loquere latine. *The deakwl zooly.*
 M. Quam vellem, si scirem. *O mynth akarnam | ha tudnyk.*
 L. At sic addisces citius. *Ekkyppen thanvwlz hamarabban.*
 M. Hac spe dulcessit ferula. *Ez reminsighwel idesewl megh az wezseo.*

DE FERULA.

Dialogus XI.

Martinus. Nicolaus.

- M, Quis hic eiulat? *Kychoda yth yaygath.*
 N. Ego sum miser. *En wagyok nyawalyas.*
 M. Quo pacto miser es? *Hogy vagy nyawalyas.*
 N. Virgis caesus sum. *Wezzeowel werethym.*
 M. Quid commeruisti? *Miyrth ezth erdemletthed.*
 N. Nihil didiceram. *Semmyth nem thanvwltham wolth.⁷*
 M. Merito caesus es. *Mylthan werethel.*
 N. Etiam tu me ludis. *Thees bozzonthazy enghemeth.*
 M. Cur autem non didiceras? *Mierth nem thanvwlthal wolth.*
 N. Posthac ero cautior. *Ennekutanna okosb lezek.*

¹ Igy.² thiltotth m. tigatedet.³ honvadnak.⁴ esmerhetnym.⁵ dolgoth.⁶ alnaksaghok.⁷ wolt.

DE IENTACULO.

Dialogus XII.

Marcus. Osvaldus.

- M. Quo tu nunc abis? *Hova the mosth mygy.*
 O. Domum me confero. *Haza megyek.*
 N. Quid domi ages? *Myth myuel¹ otth hon.*
 O. Sumam ientaculum. *Felesthewkewmeth ezen.²*
 N. Quanam iturus es? *Mely wton menendeo vágy.*
 O. Hac per forum. *Ezen | az wasar altal.³*
 N. Comitabor te. *Keowethlek thegedeth.*
 O. Nil opus est. *Nem zewksiegh.⁴*
 N. Adversaris me? *Ellenth⁵ tharthazy ennekem.*
 O. Non, sed parco tibi. *Nem | de enghedek neked.*
 N. Nihil est, quod agam. *Semmy nynch myth chelekegyem.*
 O. Lubens te accipio. *Eoreomeslh thyged fogadlak.*

DE REDITU A IENTACULO.

Dialogus XIII.

Onoprius. Paulus.

- O. Unde nobis redis? *Honnan ywsz myhozzank.*
 P. A ientaculo. *Az felesthewkewrewl.*
 O. Ubi ientasti? *Hwl ewl felesthewkewmeth.*
 P. Rogas? domi meae. *Kerdedy | hazamnal.*
 O. Quid ientasti? *Myth ewl felesthewkewme.*
 P. Panem iurulentum. *Lewes kenyereh.⁵*
 O. Quis tecum ientauit? *Kichoda ivek weled felesthewkewmeth.*
 P. Tota familia. *Fghysz az chalaad.*
 O. Nihil mihi adfers? *Semmyth nem hozzy ennekem.*
 P. Quid adferrem tibi? *Myth hoznyk theneked.*
 O. Frustum panis? *Zeletk kenyereh.*
 P. Panem quidem habeo. *Kenyerem byzon waygon.*
 O. Cede mihi partem. *Add nekem egy rezeth.*
 P. Accipe dimidium. *Weddel felyth.*

¹ myuelz.² Felesthewkewm a következő dialogusban: felesthewkew. Murmeliusnál: ientaculum — Felles tókóm. (31. l. 2109 sz.) Sztárainál: föllöstökóm. (RMKT. V. 238.) Lásd Szinyvei: Tájézőtár.³ Sylvester Új Test. Samaria által menni Ny. Sz.⁴ zewksegh.⁵ ellent. Sylvester Új Testamentomában: Az nyeresigre való gond ellent tart az íginek. RMKT. II. 139.⁶ A Schlägli Szójegyzék obstumugarius-t és obsomorda-t (leues kenier és leues kinyr) Murelius-Sz. az offa jussulenta-t (hely. jusculenta) fordítja így (leues kener). Sokszor előfordúl a Radvánszky-féle »Régi szakácskönyvek«-ben, mely a leues kenyér készitési módját is leírja (250. l.) Thurzó Szaniszló étlapjain is többször szerepel. (U. o. 337., 839., 345. l.) A Ny. Sz. csak kenyér czibere néven ismeri.

- O. Ago tibi gratias. *Halath adok theneked.*
 P. Non age, sed refer. *Ne aggy | dee vgyan megh fyzesd.*
 O. Non est unde referam. *Nynchen honnan meghfyzethnem.*
 P. Non semper egebis. *Nem myndenkor zewkeskedel.¹*
 O. Gratum me reperies. *Halalathosth² enghem thalalz.*

DE INSTRUMENTIS SCHOLARUM.

*Dialogus XIV.*Petrus. Quirinus.³

- P. Para mihi hanc pennam. *Chynald megh ennekem ez pennath.*
 Q. Est tibi cultellus? *Wagyony keesed.*
 P. Est, sed valde hebes. *Wagyon de yghen elthelen.⁴*
 Q. Acutiorem adfer. *Elesbeth hoosz.*
 P. Ubi accipiam? *Hol wegym.*
 Q. Utendum expete. *Kyiry masthwl.⁵*
 P. Adfero, u'ere. *Ym hozok eliwele.*
 Q. Vis crassam, an tenuem? *Temerdekelh⁶ akarzy awwagi wikonth.*
 P. Mediam volo. *Kewzeepeth⁷ akarok.*
 Q. Da atramentum. *Etthe⁸ az thynlath.*
 P. En atramentarium. *Ihon az clamarys.*
 Q. Da quoque papyrum. *Etthe papyrossathys.*
 P. Et haec in pronptu est? *Azyz kyzen wagyon.⁹*
 Q. Papyrus perfluit. *Az papyros ygen foly.*
 P. Non habeo aliam. *Nynch maas.*
 Q. Quid vis, ut scribam? *Myth akarsz hogy yryak.*
 P. Praescribe literas. *Yry literasth.¹⁰*
 Q. Tu imitaberis. *Thees wgy thanwlszy yrny.*
 P. Ita, in hoc peto. *Ugy | azyrth kyriek.¹¹*
 Q. Saepe describe. *Gyakortha yry.*
 P. Faciam ut jubes. *Ygy tyszek ammynth paranthlod.¹²*

¹ zewkedel. Komjáthi: ky nalatoknal zwkeskedyk Ny. Sz. *szükösödik* mutató szó alatt. A másik alakot nem ismeri.

² L. Ny. Sz.

³ Petrus. Stanislaus.

⁴ A Ny. Sz. csak innen említi föl.

⁵ Kyery mastwl.

⁶ awagy wykonth. Temérdek-et a mai vastagnak megfelelő értelemben l. Ny. Sz.

⁷ L. Ny. Sz.

⁸ Így fordul elő itt kétszer és a XVI. Dialogusban, mind a háromszor mint a do latin ige imperativusának fordítása. A Ny. Sz. nem említi.

⁹ wagyn.

¹⁰ *A némelben*: Schreyb myr eyn a b c fur. Ny. Sz. ban nincs.

¹¹ Kyrlek.

¹² paranczolod.

INTER REDEUNDUM A SCHOLA.

*Dialogus XV.*Quintius. Rudolphus.¹

- Q. Ut tecum agitur? *Mynth wagy.*
 R. Bene mecum agitur. *Yol wagyok.*
 Q. Id lubens audio. *Azt eoreomesth hallom.*
 R. Gratiam habeo. *Halath² adok neked.*
 Q. Ubi iam fuisti. *Hwl wolthaal ymmar.*
 R. In ludo literario. *Az eskotaban.*
 Q. Quorsum sic properas. *Howa ygyen syeccz.³*
 R. Domum versus. *Haza felee.*
 Q. Quid domi ages? *Myth thysz otth hon.*
 R. Adornabo mensam. *Azthalth wethek.*
 Q. Tam mane prandes? *Illy ryghwel⁴ ebyllelsszy.⁵*
 R. Obsequor parenti. *Zewlemnek ebben enghedek.*
 Q. Facis ut te decet. *Jool thyszed.*
 R. Abeo, tu vale. *El megyek the lygy⁶ eghyssyghben.*
 Q. Et tu quoque vale. *Thees lygy eghyssyghben.*

DUM INSTRUITUR MENSA.

Dialogus XVI. (XVII.)¹

Remigius. Sebaldus.

- R. Puer ubi es? *Gyermek⁸ hwl wagy.*
 S. Adsum, quid me vis? *Ihol wagyok⁹ myl akarzz¹⁰ en uelem.*
 R. Insterne mensam. *We dmegh az azthalth.¹¹*
 S. Est tempus prandio. *Wagyony ydeje ebyndek.*
 R. Est, quando sic libet. *Wagyon mykor ygy akarom.*
 S. Recte curabitur. *Yool megh zerezthethyk.*
 R. Porrige cultros. *Addyde az keeseketh.¹²*
 S. In promptu adsunt. *Kyszen wadnak.*
 R. Da mappas manuaras. *Elthe¹³ az keezy kezkeueoketh.*
 S. Et istae adsunt. *Azokys otth wadnak.*

¹ Thomas. Rudolphus.² halad.³ syeccz.⁴ Ny. Sz. ilyen alakban nem ismeri.⁵ Sylvester Uj Test. ebillenek. Ny. Sz.⁶ thelygy.⁷ A zárjelben közölt számok az 1552. évi kiadás dialogusainak sor-számái.⁸ Gyermeg.⁹ wagiok.¹⁰ akarz.¹¹ Wesd megh az azthalt. A szövegben sajtóhiba.¹² Adyde az keeseth.¹³ V. ö. XIV. Dialogus 8. jegyzet.

- R. Adpone salinum. *Theddyde az sothartoth.*
 S. Prius saie (igy!) implebo. *Eleozzer sowal megh theolltheom.*
 R. Elue calices. *Mosd megh az poharokath.*
 S. Dudum lavi. *Ryghen megh mostham.*
 R. Adfer orbes. *Hozdyde az thangyerokath.¹*
 S. In scamno iacent. *Az zeekennwadnak.²*
 R. Et corbem cocleariam. *Hozyde³ az kanaltarthothys.*
 S. Epaxillo pendet. *Am az zeghen fewggh.*
 R. Apta circulum. *Zerezd⁴ yde az thaal tharthoth.*
 S. Nunquid aliud vis? *Nemde akasz⁵ egyebeth.*
 R. Nunc mores discas. *Immar erkeolcheleth⁶ thanuly.*
 S. Quos mores discam? *My erkeolcheketh thanullyak.*
 R. Quos in mensa serves. *Mellieket az azthalnaal megh thartz.⁷*
 S. Rogo me doceas. *Kyrlek taniych megh enghemeth.*
 R. Perlubens hoc faciam. *Azth coreomesth thyszem.⁸*
 S. Ego auscultabo. *En halgathlak.⁹*
 R. Ne me interpella. *Beszydemeth keozbe ne wedd.¹⁰*
 S. Haud verbum faciam. *Egy zooth sem zolok.*
 R. Primo unguis purga. *Eleozzer¹¹ keormeodeth megh thiztychad.¹²*
 S. Hinc manus lava. *Azwthan¹³ kezedeth megh mossad.*
 Mox deo benedicas. *Leghottan¹⁴ mongy benediciteth.¹⁵*
 Deus pater noster coelestis benedicat nobis filiis suis,¹⁶ et his, quae
 iam sumpturi per Cristum Iesum dominum nostrum. Amen.
 Post decenter accumbe. *Azwthaann ykessenn¹⁷ le ewlly.*
 Cibos carpe digitis. *Wyiadwal egyel.*
 Nec conde vola. *Markodba ne reyzt.¹⁸*
 Primus ne esto esu. *Eleol thaalba ne nywlly.*
 Nec primus bibe. *Elseo¹⁹ se ygyaal.*
 Cubito ne te fulcias. *Aztalra ne keonyeokeollyeel.*
 Erectus sede. *Egyenyesen ewlly.*

¹ tangyerokat. Az 1552-iki kiadásban „talner” is előfordul.

² zeeken wadnak.

³ Sajtóhiba.

⁴ kerezd.

⁵ Így az 1552-ki kiadás is.

⁶ erkeolcheketh.

⁷ tharcz.

⁸ thyszem.

⁹ halgatlak.

¹⁰ Ny. Sz. csak innen idézi.

¹¹ eleozzor.

¹² thyztychad.

¹³ Az wthan.

¹⁴ legottan.

¹⁵ Ny. Sz.-ban nincs.

¹⁶ Itt köv. betoldás van: escam, quam iam sumus sumpturi. Magyar fordítása egyik kiadásban sincs

¹⁷ ykesen.

¹⁸ reytcz.

¹⁹ *Arany* (a Szalontai) e megjegyzéssel közli: elseo = első (*nem elő* már).

Hátrahagy. ir. II. 388. Nyelvőr VIII. 12.

Nec pandas brachia. *Karyaidath ys kyne theryesszed.*¹
 Non bibe avide. *Mohon ne ygyaal.*
 Nec mande auide. *Mohon*² *se egyeel.*
 Proxima te cape. *Eleotted*³ *eggyeel.*
 In orbe ne morare. *Az thalban ne kyszel.*⁴
 Alios ne inspicio. *Egy ebeketh*⁵ *ne nyzz.*
 Bibiturus os terge. *Ynnya akarwan zaadot*⁶ *megh kennyed.*
 Non manu sed mappula. *Nem kezedwel | hanem kezeneowel.*
 Morsa ne redintinge. *Raagothakoth thaalba esmeegh ne maartz.*⁷
 Ne linge digitos. *Wyyaydoth ne nyald.*
 Nec ossa rode. *Chonthot*⁸ *se raagy.*
 Quaeque scinde cultro. *Myndene keth*⁹ *keswel metuly.*¹⁰
 Os non perungas. *Zaadoth bee ne felezd.*¹¹
 Digitos saepe terge. *Wyiaidoth gyakortha megh kennied.*
 Nares ne fode. *Orraydoth ne aasd.*
 Non rogatus, tace. *Nem keerdethwinn weztegy.*¹²
 Quod satis est, ede. *Egyel az menyé*¹³ *eleegh.*
 Cum satur es, surge. *Mykor elegeth ewtteel fel kelly.*
 Rursus lava manus. *Kezeydeth esmeegh megh mosd.*
 Mensalia tolle. *Abrozokoth fel wegy.*
 Deo gratias age. *Istennek haalaath aggy.*
 Qui nos creavit, redemit et pavit, huic gratias agimus sempiternas, per Iesum Christum dominum nostrum.¹⁴

A PRANDIO REDEUNTIIUM IN SCHOLAM.

Dialogus XVII. (XXI.)

Simon. Titus.

S. Quid geris in sinu? *Myth nyselsz kebeledben.*T. Merendam meam. *Az en wzonnamath.*¹⁵¹ theryesszed.² mogon.³ eleotthed.⁴ kysseel.⁵ Sajtóhiba.⁶ zaadoth.⁷ Raagothakath talba e. n. maarcz.⁸ chonchot.⁹ Myndeneketh.¹⁰ metely. A szövegben lévő alak — ha az nem sajtóhiba — nincs a Ny. Sz.-ban.¹¹ A Ny. Sz. csak 'felezet' alakot említ. (I. 980. l.)¹² Keerdethwin weztegi. Sztárai: Vesztegy Istennek szent haláláért (RMKT. V. 213. 353.) Ny. Sz.¹³ meny.¹⁴ Magyar fordítása csak az 1552. évi kiadásban van: Az ki minket teremtet | meg valtót es eleteth | aznak | adunk erekke walo halat Jesus Christus Mi vrunk által.¹⁵ ozonnamath.

- S. Ego nihil attuli. *En semmit nem hoztam.*
 T. Quid autem edes? *Thehagh¹ myth yzel.*
 S. Emam mihi panem. *Kenyereth wyszek magamnak.*
 T. Habes pecuniam. *Wagyony pynzed.*
 S. Obulum habeo. *Eggy fillerem wagyon.*
 T. Quis tibi hunc dedit. *Ky adaa neked azth.*
 S. Pater meus dedit. *Azen athyam² adaa.*
 T. Pium habes patrem. *Kegyelmes athyad wagyon.*
 S. Qualem tu habes? *Myenew theneked³ wagyon.*
 T. Admodum durum. *Yghen kemyny wagyon.*
 S. In rem tuam est. *Hoznodra wagyon.⁴*
 T. Mallem alium. *Masth ynkab akarnek.*
 S. Stulte loqueris. *Balgathag hwl⁵ szolaz.*
 T. Sic mihi excidit. *Ygy esseek mondanon.⁶*
 S. Perires licentia. *El wesznyl enghedelmessyghwel.⁷*

IN SCHOLA LUDENTIUM.

Dialogus XVIII. (XXII.)

Timotheus. Vitus.

- T. Ve nobis, Vite. *Jay nekewnk⁸ athyamfya vyth.⁹*
 V. Quid est? quid tremes? *Mychoda myth reszkecz.¹⁰*
 T. Ego et tu perimus. *Eeen ees the el wezewnk.*
 V. Quid ita? qua de causa? *Myth zoolaz ekkyppen | my okyrth.*
 T. Praeceptor venit. *Az mesther megh yeowe.*
 V. Quid ex te audio. *Laas myth thewllod¹¹ hallok.*
 T. Ve nostris natibus. *Jay my segghewnknek.*
 V. Ubiis est, obsecro? *Hwl az mester kyrlek.*
 T. Per gradus ascendit. *Az gradychon fel mene.*
 V. Quis id ait? quis vidit? *Ky mondaa ezth¹² | ky lathaa.*
 T. Egomet, inquam, vidi. *Mondom en magham latham.¹³*
 V. Viditne nos ludere. *Lathae hogy my yachwnk.¹⁴*
 T. Id est, quod timeo. *Ez az oka myyrth felek.*
 V. Quid ergo agemus? *Myth chynalwnk azyrth.*

¹ thehat.² Az en athian.³ te neked.⁴ Comenius-ford. Mi haszonra való a gazdaságok. Ny. Sz.-ban *Hozon* nem fordúl elő.⁵ balgathagwl.⁶ Sajtóhiba.⁷ Elwesznyl enghedelmessyghwel.⁸ mekewnk.⁹ Vyth.¹⁰ myt reszkecz.¹¹ tewlled.¹² ezt.¹³ latam. Latay h. m.¹⁴ yachunk.

- T. Amovae (igy!) orbiculos. *Wesdel a golyobisokath.*
 V. Recte admones. *Yool ynthez.*
 T. Explicemus libros. *Nysswk fel az keonyveketth.*
 V. Certe astutus es. *Byzony okos wagy.*
 T. Sic rebitur nos discere. *Ekkyppe aliyth mynketh¹ thanwlui.*

DE DIMISSIONE A LITERIS.

Dialogus XIX. (XXIII.)

Vlisses. Xantippus.

- V. Io, gaudete sodales. *Hayhay eorewlyethek tharsaym.*
 X. Quid est quod sic gestis? *My dologh hogy ygy eorewlz.*
 V. Sunt nobis feriae. *Zabadsaaghwnk wagyom.*
 X. Quas dicis ferias? *Mychoda sabadsaagoth² mondasz.*
 V. Olium à literis. *Az thanwsaghtwl walo nywgodalmath.³*
 X. Quando otiabimur? *Mykor nywgodwnk.*
 V. Hodie à prandio. *Ma ebyd wtann.⁴*
 X. Ergo ludemus. *Azirih yacchwnk.*
 V. Quidnam ludemus? *Myth yaachwnk.*
 X. Ludemus globulis. *Golyobysth iaachwnk.*
 V. Ludus puerilis est. *Gyermeky yathyk az.*
 X. Quem tu ludum malles. *Michoda iatikot the incab⁵ akarnal.*
 V. Decertemus saltu. *Zeokyewk hamaryaath.⁶*
 X. Hunc ludum odi. *Az yatykoth⁷ gynleoleom.*
 V. Quanam de causa? *My okerth.*
 X. Quia pedes lassat. *Merth labam⁸ el farazthya.*
 V. An non pudet te? *Awagy nem zygyenlede.⁹*
 X. Cuius me puderet. *Nylh¹⁰ zygyenlenek.*
 V. Quod tam piger es. *Hogy ily resth wagy.*
 X. Certe piger non sum. *Byzony resth nem wagyok.*
 V. Quin ergo saltabis? *Miyrth thehagh¹¹ nem zeoksz.*
 X. Cave ne provoces. *Kyrlek ne ingherely.¹²*
 V. Imo re adjuro. *Seoth byzony azth mondom.*
 X. Videbis quid possim. *Nw megh lathod myth thehessek.¹³*

¹ aliith mynketh. Álit igének, vél' értelemben való használatát l. Ny. Sz.

² sabadsagoth.

³ thanusaghtul w. nywgodalmath.

⁴ wtan.

⁵ te inkab.

⁶ Zeokyewk hamariaath. *Nemetül: Wyr wollen yn die weyth springen.*
 Bod-c. Hamaryat futna. Ny. Sz.-ban. Sz. Molnár Albert Szót. Hamaryat ugrani
 = decertare saltu. V. ö. Ny. Sz.

⁷ iátykoth.

⁸ labamat.

⁹ zygyenlede.

¹⁰ Myth.

¹¹ haat. Sylvester Új Test. tehát, Ny. Sz. »Hát 2.« mutató szó alatt.

¹² yngherly.

¹³ latood m. tehetek.

LITIGANTIAM DE SESSIONE.

*Dialogus XX. (XXIV.)*X. Y.¹

- X. Appage te hinc. *Thawozzal el ynnen.*²
 Y. Satis imperiose. *Yghen fennyem zolasz.*³
 X. Hic mihi locus est. *Neekem ythh wagoon helyem.*
 Y. Atqui ego nego. *En kedgyh⁴ byzony nem hyszem.*
 X. Prior hic sedi. *Eleebb⁵ nalladnal ythh ewlthem.*
 Y. Cur autem surrexisti? *Thehagh myirth⁶ keoltheel fel.*
 X. Negotium fuit. *Dolgom wala.*
 Y. Quid signi posuisti? *My yelth thewl.*⁷
 X. Non vides librum? *Nem laddy az keonyweth.*
 Y. Liber isthic iacet. *A keonyew ahun fekszyk.*
 X. At tu semovisti. *Merth the⁸ wetelled el.*
 Y. Id factum perneco. *En ez dolgoth thaghadom.*⁹
 X. Quin tandem cedes? *Seogh¹⁰ wygre mayd helyeth actz.*
 Y. Tu me vi extrudes? *Ereowel ky tholszy¹¹ the enghemeth.*
 X. Nisi volens cesseris. *Talh¹² ky¹³ ha nem akarsz helth adny.*
 V. Hoc dicam magistro. *Nubizoni¹⁴ megh mondom¹⁵ ezth az mes-
 ternek.*¹⁶
 Z. Susque deque fero. *Nem gondolok weelle.*

INUITANTIAM SE INVICEM.

*Dialogus XXI. (XXV.)*Y. Z.¹⁷

- Y. Cras ad me veni. *Holnap en hozzam yenyi.*¹⁸
 Z. Metuo ut possim. *Fylem¹⁹ hogy tehessem.*

¹ Franciscus. Clemens.² Tauwozzal e. y.³ L. Ny. Sz. »Fönnen, fennen« mutató szó alatt.⁴ kedgyh valószínűleg sajtóhiba, mely betűfelcserelésből származott. Ny. Sz.-ban nincs ilyen alakja.⁵ eleeb.⁶ tehath miyrth.⁷ tewtel.⁸ te.⁹ taghadom.¹⁰ seoth.¹¹ tolszy.¹² totth. Tott és tat jelentéséről l. Ny. Sz. *Németül*: Wo du nicht gern weichen wllt.¹³ V. ö. Sylvester Új Test. Ha ki szomiuhozik iúión en hozzam. Ny. Sz.¹⁴ bizony.¹⁵ mondom¹⁶ meysternek.¹⁷ Andreas. Bartholomeus.¹⁸ yoey.¹⁹ V. ö. Ny. Sz.

- Y. Cur non possis. *Miért nem theheted.*
 Z. Domi manendum est. *Honn kell lennem.*¹
 Y. Quid negotii est? *My dolgod wagyon.*
 Z. Oportet scribere. *Yrnom kell.*
 Y. Scribito cras. *Holnap yriy.*²
 Z. Nihil polliceor. *Semmith nem foghadok.*
 Y. Sic colis socium? *Ygy thyztheledy tharsodath.*
 Z. Culpa non est mea. *Nem en bewneom.*
 Y. Posses, si velles. *Megh thehethnyd*³ *ha akarnad.*
 Z. Vellem, si possem. *Akarnam ha tehethnem.*

DE STUDIO INTERROGANTIUM.

Dialogus XXII. (XXVI)

Abraham. Britus.

- A. Quid à coena facias? *Myth thysz*⁴ *vachora wthán.*
 B. Cupis hoc scire? *Akarody azth thwdni.*
 A. Ideo sciscitor. *Azyirth thudakozom.*⁵
 B. Post cibum deambulo. *Itel wtan spacialok.*⁶
 A. Quid postea agis? *Azwthan myth thysz.*⁷
 B. Audita repeto. *Halgatoith lechkeymeth tanulom.*⁸
 A. Quomodo hoc facis? *Hogyhogy azth thyszed.*⁹
 B. Saepe relegendo. *Gyakorlha el olvaswan.*
 A. Quid, si quid excidit? *Mil thissz*¹⁰ *ha walamyil el feleittheel.*
 B. Disco postridie. *Az keo wethkezendeo napon tanulom.*¹¹

DE ABSENTIA A SCHOLA.

Dialogus XXIII. (XXVII)

Benedictus. Christophorus.

- B. Ubi heri fueras? *Hwl wolthal theghnap.*¹²
 C. Quo nam tempore? *My ewdeoben keereded.*
 B. Statim à prandio. *Oltan ebyd wthán.*¹³
 C. Domi lavi. *Hazamnal*¹⁴ *mosodam.*

¹ keel. Honn: Heltainál: Mária hon ül vala. Ny. Sz.² irly.³ thehethnyd.⁴ tysz.⁵ tudakozom.⁶ *Németül:* Ich spacer noch dem essen. Heltainál: Spacialni méne a kertekbe. Ny. Sz.⁷ tysz.⁸ halgatoith lachkeymeth tanulom.⁹ tyszed.¹⁰ tisz.¹¹ tanulom.¹² teghnap.¹³ wtan.¹⁴ hasamnal.

- B. Quamdiu lavisti? *Menye ydeigh mosodaal.*
 C. Totam ferme horam. *Ynkab mynth¹ eghysz orayghlan.*
 B. Quis tecum lavit? *Kychoda² theweled mosodeek.*
 C. Parentes mei. *Az en zewleym.*
 B. Lotus quid feceras? *Megh mosodwan myth cheleketel.³*
 C. Siccabam capillos. *Hayaimath zarazthom wala.*
 B. Cur non ibas in scholam. *Myirth nem mygi wolth az eskolaba.⁴*
 C. Pater prohibuerat. *Athyam megh thyllhott⁵ wala.*
 B. Cur prohibuerat? *Myirth tyllhott⁵ wolth megh.*
 C. Nam caput madebat. *Merth az feem⁶ nedwes wala.*
 B. Delicatus puer es. *Yghen gyenghe⁷ gyermek wagy.*

MUTUO GRATULANTIUM SIBI.⁸*Dialogus XXIII. (XXVIII.)*

Cyrullus. Donatus.

- C. Unde iam proripis? *Honnan ymmar syectz.⁹*
 D. E domo mea. *Hazamthwl.¹⁰*
 C. Diu te non videram. *Sok ewdeothewl fogwa thighed nem latha lak wala.¹¹*
 D. Et ego te diutius. *Enys thighed¹² sokydeigh.*
 C. Valuisti ne bene? *Waggy eghyssyghben.¹³*
 D. Optime valui. *Jo eghyssyghben wagyok.¹⁴*
 C. Aedepol gaudio. *Byzony yghen eorewloom.¹⁵*
 D. Ut tu autem vales. *The kedygh mynth wagy.*
 C. Admodum bene. *Ighen¹⁶ yool.*
 D. Et ipse gaudio. *Enys azth yghen eorewloom.*

AGNOSCENTIUM SESE MUTUO.

Dialogus XXV. (XXIX.)

Simon. Petrus.

- S. Quod tibi nomen est? *Kichoda newd.¹⁷*
 P. Mihi nomen est Petro. *Ennekem Peter newen.¹⁸*

¹ mynd.² kyczoda.³ chelekeddel.⁴ Pesti Gábor, Nov. Test. Im mynt zerety wolt ewtet. Ny. Sz.⁵ thylltoth.⁶ merrth az feiem.⁷ Ighen gyenge.⁸ A sibi az 1552. évi kiadásból hiányzik.⁹ syeccz.¹⁰ hazamtól.¹¹ sok ewdeotewl f. tigid n. lathalak w.¹² tyghed.¹³ voltale eghyssyghben.¹⁴ Jo eghyssyghben woltam.¹⁵ oerewloom.¹⁶ Igyen.¹⁷ newed.¹⁸ Sajtóniba.

- [S. Qui sis non novi. *Nem esmerlek ky vagy.*
 P. Non me novisti? *Engem nem esmerszy.*
 S. Non negem si noverim. *Nem thagadnam megh ha esmernylek.*
 P. Oblitus ne es mei. *El felethkeztely rvllam.*
 S. Ante nunquam te vidi. *Eleebb tyged soha nem lattalak.*
 P. A. tandem agnosces. *De wygre megh esmerszy.*
 S. Sanus hercle non es. *Byzony eszes te nem vagy.*
 P. Ego ne an tu magis. *Eny wallyonn awagy te yonkabb.*
 S. Ubi te nouissem. *Hwl esmerthelek wolna thyghed.*
 P. In ludo literario. *Az eskolaban.*
 S. Fuisti condiscipulus. *Woltaly koez thaniyuan.¹*
 P. Ita fere biennium. *Vgy oly mynth² keeth ezthendeygh.*
 S. Sine mecum recolam. *Hadd gondolliam megh maghamiban.³*
 P. Agnosce cicatricem. *Esmerd megh ez waksebeth.⁴*
 S. Hanc tibi incusseram. *Ezth en ewtheotthem wala.⁵*
 P. Cum teca pennaria. *Az pennarisswal.*
 S. De cicatrice te novi. *Ez yegybeol theghed⁶ esmerlek.*
 P. Vides, quod non insaniam. *Lathod hogy nem balgataghoskodom.⁷*
 S. De forma non novissem. *Abrazathodbol byzony nem esmerthelekwolna megh.*

LITIGANTIUM DE RE ABLATA.

Dialogus XXVI. (XXX.)

Petronius. Theodorus.

- P. Redde, quod meum est. *Addmegh⁸ az my enym.*
 T. Quid vis reddam? *Myth akarsz hogy megh aggyak.*
 P. Quod surripuisti. *Az myth el wroztal.⁹*
 T. Nihil tibi surripui. *Semmyth thwled el nem wroztham.*
 P. Aufer cavillum. *Ne pathwarkoggyaal.*
 T. Non equidem cavillor. *En byzony nem pathwarkodom.¹⁰*
 P. Quin reddis tandem. *Seoogh wighre¹¹ mayd megh adod.*
 T. Nihil hercle sumpsi. *En byzony semmyth el nem wytthem.¹²*
 P. Ostende huc manus. *Mwtasd yde kezedeth.*
 T. Hem ostendo, eccas. *Yhon megh mwthathom,¹³ yme lassad.*

¹ Lásd Ny. Sz. (III. 446. I. 4)² Sylvester Új Test. Valának férfiak olymint ótszór való ezeren. Ny. Sz.³ Sajtóhiba.⁴ Így fordítja cicatrix-et már a Schlägli szójegyzék is. (84. I. 1972. sz.)⁵ ewtoettem.⁶ tegeth.⁷ balgataggoskodom.⁸ admegh.⁹ Peer-c. Ne vroz Ny. Sz.¹⁰ patwarkodom.¹¹ soeoth wigre.¹² wyttem.¹³ mwttatom.

- P. Quid abstulisti? *Myth wutthel el.*¹
 T. Equidem nil abstuli. *En bizoniawál semmith el nem wutthem.*²
 P. Excute manicam. *Kazzacche*³ az *koentheswyath.*⁴
 T. Tuo arbitrato. *Ammynth akarod.*
 P. Inter vestes habes. *Ruhaayd*⁵ keozellh *wagyon.*
 T. Tenta, qua lubet. *Kysyrch megh wolahul*⁶ *akarod.*
 P. Novi syncophantias. *Esmertthem alnaksagyath.*⁷
 T. Pergis molestus esse. *Meghys haborghacchy.*
 P. Ablatum restitue. *Add megh az el wutteth.*⁸
 T. Furti me adligas. *Orsaaghbol bwnthecchy enghemet.*⁹
 P. Non furti, sed fraudis. *Nem orsaaghbol de chalaradsaaghbol.*
 T. Ulciscar hanc iniuriam. *Megh aallom*¹⁰ *ez bozzwth.*
 P. Et ego te ulciscar. *Enys thel rulad bozzuthallok.*¹¹

PRODEUNTIIUM IN FUNUS.

Dialogus XXVII. (XXXI.)

Tomas. Georgius.

- T. Ades dum Georgi? *Jew yde Gyeorgy.*¹²
 G. Quid est? cur me vocas? *Mychoda* | *miyrth hywsz enghem.*¹³
 T. Est, quod te volo. *Oka wagion*¹⁴ *miyrth thyghed kiwanlak.*
 G. Dictum puta. *Megh mondoth dolognak*¹⁵ *alychad.*
 T. Quid censes me velle. *Myth alytaz enghem akarnom.*
 G. Ut tecum ludam. *Hogy te weled yaacham.*¹⁶
 T. Tota erras via. *Soegh nggyal egyebeth.*¹⁷
 G. Quid igitur est? *Thehagh*¹⁸ *mychoda.*

¹ wutthel el. V. ö. Sylvester Új Test. Föld öröksighet wüttem. Ny. Sz.² wutthen.³ Sajtóhiba 'Razzacchi' helyett.⁴ koentheswyath.⁵ Ruthaayd.⁶ walahul. A fenti alakban nincs a Ny. Sz.-ban. A 'hol'-nak hui alak-ját Sylvester Új Test.-ből is idézve l. Ny. Sz.⁷ Esmertem alnaksagyath.⁸ wyteth.⁹ enghemet. Sylvester Új Test. Ne tig orsagot. Ny. Sz.¹⁰ allom. Virginia-c. Alyatok meg bozzumat. Ny. Sz.¹¹ teualad bozzutalok. Sylvester Új Test. Az bünirt meg haragszik es rula posszut áll. Ny. Sz.¹² Jewy ide Gyeorgi.¹³ engem.¹⁴ wagon.¹⁵ mondoth dolognak.¹⁶ iaacham.¹⁷ Soegh naggyal egyebeth. *A németben: Du irrest gancz vnd gar. A nggyal sajtóhiba. Még Heltainál is előfordul: nagyal nagyoban neukekedik vala. Ny. Sz.*¹⁸ thehagh.

- T. Tu vaticinare. *The Ield mehh.*¹
 G. Nescio vaticinari. *Nem thwdom megh Ielni.*²
 T. In funus prodibimus. *Haloth wthan kell mennewnk.*
 G. Quod funus dicis? *Melly halotthath*³ *mondasz.*
 T. Quod sit nescio. *Melly lygyen nem thwdom.*
 G. Unde autem nosti? *Honnam thwdod.*
 T. Praeceptor indixit. *Az mester parancholaa.*
 G. Qua hora efferetur? *Melly oran nythethyk ky.*
 T. Puto septima. *Alythom hogy heethenn.*⁴
 G. Et ego prodibo. *Enys el mygyek.*
 T. Tu mecum ibis. *The*⁵ *en welem yewsz.*
 G. Ero tibi comes. *Tharsod neked lyszek.*
 T. Nec frustra haec peto. *Neem hiyaba ezth kyrem.*
 G. Cur autem petis? *De myrth kyreg.*⁶
 T. Ut me doceas? *Hogy enghem taniych.*
 G. Quid te docerem? *Myre thyged thaniytanalak.*⁷
 T. Vino benedicere. *Borth megh aldani.*
 G. Anne dum adfers. *Akory | meegh*⁸ *hogy wyszed.*
 T. Rem ipsam dicis. *Akkor thoth.*⁹
 G. Sic ego dicerem. *En ygy mondanam.*
 T. Dic iam ascolto. *Mondyad*¹⁰ *inmaar megh hallon.*¹¹
 G. Hoc vinum vobis faustum sit. *Ez bor nektek eghyssighes*¹² *lygyen.*
 T. Bono sit potus iste. *Ez ychal yol essiyk.*
 G. Hoc vinum laeti bibite. *Ez borth wyghan ygyathok.*¹³
 T. Quid sternutanti imprecer? *Yzneownek*¹⁴ *mi yoth kiwanniak.*
 G. Sit tibi hoc foelix. *Eghyssygh neked.*
 T. Te deus servet. *Thyghed*¹⁵ *yslhen megh tharchon.*¹⁶
 G. Quid auspicanti aliquid? *Nyth*¹⁷ *walamyth kezdeonek.*

¹ Te I. megh. Itt Sajtóhiba. V. ö. Sámson meséjét soha meg nem lelék. (Synon.: Egy mesét én mondok, ha megtaláljátok.) RMKT. II. 338—339. l. és Ny. Sz.

² Ielni.

³ halotthath.

⁴ heetenn.

⁵ te.

⁶ myerth kyred.

⁷ taniytanalak.

⁸ megh.

⁹ A dolgot mondod. Thtoth-ra nézve l. XX. Dial. 12. jegyzetét.

¹⁰ mongyad.

¹¹ így, „hallom” helyett.

¹² eghyssighes.

¹³ vygan ygyatok.

¹⁴ Yzlewnek. A Ny. Sz. ily alakban nem ismeri s *izik, izel, izés* szókat említi hasonló értelemben. *Németül*: Was sal ich dem niesenden wünschen. Későbbi kiadás (1689): Pstrüskelőnek mit kívánnyak?

¹⁵ Tyged.

¹⁶ tarchon.

¹⁷ myth.

- T. Bono sit quod instituis. *Jora lygyen az myth kezdesz.*
 G. Bene vertat quod agis. *Jo vyghre¹ lygyen az myl zeressz.*
 T. Quid proficiscenti? *Nyth el meneonek.*
 G. Sit iter hoc foelix tibi. *Ez wth neked bodogh lygyen.*
 T. Perfauste solvas ancoram. *Bodogh yndulathod² lygyen.*
 G. Sit laetus tibi reditus. *Wygh lygyen neked megh therised.³*
 T. Quid haec praecanti referam? *Myth ezeketh nekem kywanoknak mongyak.*
 G. Tantundem tibi repraecor. *Ezeketh enys neked kywanom.*

FINIS.

Formulae puerorum exitum e schola rogantium: Colende praeceptor, rogo veniam abeundi domum; ad ientaculum — exeundi mictum, cacatum — eundi emptum panem, papyrum, atramentum, pennas.

JOHANNIS SYLVESTRIS PANNONII AD MICHAEM GEZTHI PUERUM BONAE SPEI DECASTICHON.

Disce praecor nostre Michael generosa propago
 Gentis, ut in patriae sis decus ipse tuae.
 Disce, equidem à teneris multum est asuescere, ut inquit
 Vergilius, Latii gloria prima chori.
 Disce, nec ingenium damnosa per ocia perdas,
 Acre dedit sophiae quod deus ille tibi.
 Disce sed haec, moneo, quae post dediscere nunquam
 Poeniteat grandem iam viridemque virum.
 Disce, equidem vasto pereunt, ut cernis in orbe
 Cuncta, manent animi, tum ingeniique bona.

CRACOUIAE APUD HIERONYMUM VIETOREM.

ANNO M. D. XXXI.

CUM GRATIA ET PRIVILEGIO.

DR. DÉZSI LAJOS.

FÁBIÁN GÁBOR LEVELEI ÉDES ALBERTHEZ.

— Negyedik közlemény. —

XV.

Arad, január 17-n. 876.

Szerelmes Albertem!

Legutóbbi leveled e kérdéssel kezded: »élsz-e még, vagy meghaltál?« A feleletet rá eddig valószínűleg megkaptad magyar *Ars Poetikámban*, melyet számodra újévi ajándékul pár nappal ez előtt postán küldöttem. Ez új bogaramat azóta nemzettem, mióta felőlem, mert hozzád nem irtam, nem tudtál semmit. Azon hát, hogy mig ezt . . . . . , nem jutott a levélírás eszembe, nem kell csudálkoznod; tenma-

¹ wygre. Ny. Sz. III. 1035 l. 7.

² yndulathod. Ugyanezen értelemben Pázmánynál és Vásárhelyinél Ny. Sz.

³ terised.

gadról legjobban tudhatod, hogy illy dolgozása közben felejt az ember minden egyebet. És így-e részben, gondolom, már tisztában vagyunk.

Most elsöben is azt szeretném tudni tóled: vajjon boldogult atyád, ki Horáttal sokat foglalkozott, s kit én annak fordítói között maga idejében valamennyinek — Rajnis-, Révay- és Baróthynak, sőt a magyar Horátz névig felmagasztalt Virágnak is elébe teszek, fordította s kiadta-e a többivel együtt az *Ars poétikát* is; és ha igen, s birod: kérlek légy szives azt nekem általnézés végett megküldeni; ellenkezö esetben pedig utasítani, hol juthatnék hozzá. Késöbbi fordításai, miket ismerek, nekem egytöl egyig mind nem sikerülteknek látszanak. Pedig a Poetikának már eddig 8, olvasd nyolcz magyar kiadását tudom. Fordította az imént megnevezteken kívül még Kiss János, Czuczor, sőt 825-ben maga Kazinczy a nagymester is: de ezeket mostani érett (tán el is érett!) eszemmel nem tanulmányoztam s meg sem tekinthetem, mert velek nem bírok, s az itteni csekély könyvtárakban sem kaphatók. Kiss ha jól emlékszem, ezt is, mint a többi leveleket, hat lábu Kadentziás Stróphákban adta; s így ugyan talpra esetten: de hát ez a formának, mi költök fordításánál a fő, nem felel meg. Talán az egy Kazinczy volna az, mely ellen lényeges kifogásom, nekem, hozzá képest e téren csak Chverilusnak, nem lehetne.

Ennyi s illy nevezetes antecessorok után, mi birhatott engem arra hogy e körmönfont munkával magam is megpróbálkozzam, megmondom Neked. Mint Te is jól tudod, végsö napjaimban egyik kedves idötöltésem, a római classicus költökböl fordításbeli kísérleteket tenni s azokat veletek szakértö barátimmal közleni. Múlt octóber vége felé, bizonyos incidensből eszembe jutott, egykori képviselő társunknak Somsich Pálnak is, ki Horáznak nagy barátja, küldeni ezekből. Küldtem hát a nálam már készen állt Szatirákból s epistolákból is egypárt; miket ö kedvesen fogadott, s mint köszönö válaszában írja, nem egyszer, de többször nagy élvezettel olvasott, s minden eddigi fordításoknál egy öreg barátjával, kit a régi classica literatura *avatott bajnokának* nevez, minden eddigi fordításoknál sikerültebbeknek talált. Ide vonatkozó nyilatkozata szöru-l-szóra így hangzik: »olvastam, és ismét megolvastam fordításidat; közöltem Balogh József öreg barátommal, a régi classica litteratura avatott bajnokával; s mind ketten azt találtuk, hogy míved nemcsak jobb az eddigi fordításoknál — még Virág Benedekénél is — hanem magában véve annyira sikerült, hogy ennek segedelmével, az eredetinek — széthányt szavai s idegenszerü fordulatai miatt — nehézkes értelmét, felfoghatyák a kevésbbé avatottak is, s gyönyörködhetnek Horátz mester műveiben.«

»Vajha az isteni gondviselés még sok évvel ajándékozna meg! hogy Horátz Leveleinek jelesebbjeit legalább lefordíthatnád!!! — maholnap alig lesz ember Magyarországon, ki megérti az eredetit, — olvashatná legalább az örök igazságú, és soha el nem enyészö szépségü mondatokat olyan hű magyarságban, mint azt fogalmazni csak neked sikerült — a jövő kor is! sat.«

E kedvezö nyilatkozat két illy szakférfítöl, kiböl egyik, az álta-

lam máig nem ismert Öreg Balogh, ki előtt bizonynyal Kazinczy fordítása sem ismeretlen, s még e mellett is óhajtná Horácz jelesb leveleit legalább, tőlem is látni, elannyira fellelkesített engem, hogy azonnal elhatároztam magamat azok legjelesebbikét az *Ars Poeticát* lefordítani. Neki ültem tehát deczember közepén s két hét alatt vele nemcsak kész lettem, de — e — tán utolsó fordításomat ki is nyomattam. Ez a Hübner az én magyar *Ars Poetikámnak*. Most Tőled várom rá a Verdictet.

De még egyre kérlek, a fönt említett kérésen kívül! Atyád és Kazinczy barátságos viszonyban állottak egymással. Talán hát Nálad emennek magyar *Ars Poetikája* meglesz. Ha megvan: küldd el nekem ezt is amazé mellett. Hanem ebben ám ne restelkedjél! különben meg fogom Veled érzetni, hogy ha néha el-elhallgatok is, azért élek, s ha megharagítanak, 81-ik évemben is bírok még bunkót* forgatni, úgy mint akármelyik garázda betyár.

Ne félj, tudatom én Veled előre, ha halni készülök. Magam akarom ahoz megírni Neked a parti-cédulát. Még most ehez, hála Jupiternek, dacára a kutyavilágnak, mellyet Veled együtt mindennap szidok, átkozok, állandó jó egészségem mellett, mellyhez hasonlót Neked is szivemből kívánok, ebnek van kedve.

Ezzel öllelek és vagyok

viszontszerető
Fábián Gábor.

XVI.

Arad, február 17-én. 876.

Szerelmes Albertem!

Január 16-kán s február 7-kén kelt két rendbéli leveledre egy szuszszal akartam felelni; azért veszed e soraim kissé későcskén, és most is gyász pecsét alatt. Szivem mélyjében gyász, házam fedelén gyász: az fog lenni leveleimen is, míg a hirdetve volt országos hatheti gyász saison le nem járt. Mások, látom, már felejtik; ugyancsak dőzsölnek ismét hegyen völgyön — még a tudósok is! Olvastad-e a hirlapokban a Kisf. Társaság legközelebb tartott banquetjtét, hol majd a megpukkadásig kacagtak a szerte szét pattogó, szikrázó kedélyes élceken. Dulce est desipere in loco. De én ezt most, és éppen ott, megvallom, helyeselni nem tudom. Azonban lássa kiki mit csinál; én mindenben, csak a törvényt szemben nem saját eszemtől kérek tanácsot. S Deák elvesztését, a ki a hazának több mint fia, valódi édesatyja volt, megsirathatatlan veszteségnek tartom . . . . .

Elsőbb leveledre nincsen sok mondani valóm. Megdicsérted benne magyar *Ars Poetikámat szörnyű kegyesen*. Több kifogásod ellene nem volt, csak egyetlen egy *á* betű ellen e kifejezésben tulád rajt. V. 165. mi szerinted rosszul van ejtve; mert adok, adsz, ad: nem *ádok*, *ádsz*, *ád*. S még olly jó vagy, hogy e vélt hibát is nem az én nyakamba, hanem a sajtóéba szeretnéd varrni. Szép Tőled: de nem fogadhatom el; mert ott az *a-t* szándékosan ejtettem hosszan; nem másért, hiszen rövi-

den éppen olly könnyen és jól mehetett volna, csupán euphonia kedvéért, miután ugy (legalább az én fülemnek) a vers hangzatosabban gördülni látszott. Aztán a hosszú *á* e helyen köz divatban is van. Ugy tetszik, Te felejtnei akarod, hogy van illy igénk több is, hol ezt a hangcserét a nyelvszokás országszert megengedi. Illyenek például még ezek: hagy, v. *hágy*, de csak, mint az ad, v. *ád* csakis az egy gyökben, másutt sehol; kel v. *kél*, és kélt — itt már a multban is, de csak ebben a személyben; lesz, *lész*, leszen és *lészen*: de csak ez egy helyen — ámbár olvassuk többször még ezt is *lész*-nek; — lel, v. *lél*: csakis ez egy helyen; — nyer v. *nyér* és *nyért*, e két helyen; — tesz, *tész*, v. *teszen*, *tészen*: csak a törzsbeni vesz, *vész*, v. veszen, *vészen* (capit): csak a törzsben: — vesz, *vész* (perditur) csak ez egy helyt; vet, *vét* (seminat) ezt is hallottam nem egyszer: Ki mint vét, ugy arat. Milly nyereség ez a versiróknak! mért fosztanók meg magunkat ezeknek szabad használatától?

A második leveledben prosódiámat gáncsolod: de mert itt a Tudós Társasággal kéne hajba kapnod, ebbe mélyebben ereszkedni nem akarsz, azért csak Fazekas *Ludas Matyijára* s atyád verseire hivatkozol, mint példányaidra. Atyádra méltán; mert őt én is a korabeliek között legkellemesb olvasatu metrikusnak tartom most is: de a Ludas Matyiban énnekem ma már csak a tárgy kedves még — hexameterei zordonan hangzanak. De hát annál nagyobb véték Tőled, hogy atyád *Ars poetikájáról* nekem egy betűt sem említesz. Lám ismét memoriter irtad leveleidet! A prosódiára nézve másszor már bővebben elmondtam néze-teimet. Fordított Satirádra pedig mellékletben kapod a kritikát tőlem. Sajnálám, ha zokon vennéd. Én a kritikát szeretem. Az vagy egyik vagy a másik félre nézve mindig tanulságos. Öllelek

leghivebb hived
Fábián Gábor.

Most veszem észre, hogy kifeledektem valamit!

Fordításod tőlem való mássárol, mellyet mellékletben küldök, nem is szólottam. Pedig ennek tudnod kell a Hübnerét, nehogy azt véld, azt most készítettem s nem egyéb, mint a tiednek elfuserolt travesztirozása.

Amint a fordított Szatirát tőled olvasni kezdtem, mindjárt ugy rémlett előttem, hogy Horátz e darabját én is lefordítottam volt. Felugrottam; elővettem a tárcát, mellybe egyes fordításaimat leírtázza beiktatni szoktam; végig forgatom: nincsen ott. Nohát csak képzelődtem — s folytatom az olvasást. Mennél tovább megyek, annál inkább emelkedik megint bennem a hit, hogy: *deb'z istenugyse kellett ezt nekem fordítanom, akarhová lett a munka!* Ekkor aztán, többé nem nyughatván, neki mentem félre hányt papirjaimnak s richtig azok halmazában csakhamar inpure meg is találtam. No most hát ezt megküldöm Bertinek, gondolám; hadd lássa, én mint tudtam e satirával megbirkózni. Azért is mindjárt számodra azon módon, minden változtatás nélkül tisztára leirtam. Így kapod azt tőlem — ez annak Hübnerre.

Mármost, minthogy ez új foliusra több is fér még, **felemlítek** egyuttal más egy pár tárgyat is, u. m.

1. Mint megkértelek volt én téged — **nem** egyszer: kétszer is, tudósítnál engem arról, fordította-e **édes** atyád Horátz összes leveleit és így köztök a Pisókhöz **irottat** is? s ha igen: küldenéd meg nekem azokat, **vagy utasítanál**, hol juthatok hozzájuk. És Te nem hogy ezt megtetted volna, de e kérésre mind eddig sem bűt, sem bát nem mondtál. Amiért én részemről Neked nem mondhatok egyebet, mint azt, hogy rossz fia vagy a jó és derék apának. Én jobb akarok lenni náladnál, azért

2. Jövő levelemben kéretlen is közlöm veled észrevételeimből azokat, mikből eléggé kiösmérheted a Virág és Czuczor Ars poetikai fordításaikat, mellyeket a magaméval, már a kinyomtatás után lehetett csak összevetnem — mert a könyveket csak ekkor kaphattam meg. Azokban fogsz majd csak látni latinismusokat — olyanokat, hogy kődök-csőmört kapsz tőlök! Pedig ez a két pap híres fordító és költő is volt a közvéleményben. Én e téren elejétől fogva többre becsültem atyádat náloknál.

Csak a minap tűnt végre fel dr. Barna Ignácban egy olly fordítója Horátz Odáinak, a kinek örülni tudok. Ugyanettől mult hónapban Iuvenalis Satirái jelentek meg talpra esett fordításban. Mindenikből küldött nekem, ki őt soha nem ismertem, egy tiszteletpéldányt szép verses inscriptióval — ez utóbbiakat is megküldöm majd neked, Te pedig Barnának e két sikerült classicus fordítását megszerezni, vagy bárhonnét megolvasni el ne mulaszd. S notabene! a laudatus vir az új nemzedékből való!

idem qui pridem.

XVII.

Arad, márczius 2-án 876.

Szerelmes Albertem!

Mit most tőlem itt kapsz, csak futtában írom. Sietek Téged szavadon fogni, míg egyszerre mást nem gondolsz azon szép ígéretedre nézve, hogy Horátz Poetikáját, mellyet egyedül kedvemért, vagy inkább *miattam* magad is lefordítottál, énnekem ajálva kinyomatod. Mennél nagyobb örömet szereznel ezzel nekem: annál inkább felboszantanál, ha teljesíteni elmulasztanád. Mert tudd, én a promissumot, mint régi jurista, *debitumnak* veszem. Azért jól vigyázz! szájadból — éppen én nálam — s...t valahogy ne csinálj; mert, amilly hőresökös vén bolond vagyok, könnyen azt találnám rá mondani, mit a másokkal tréfálni szerető, de magával tréfát üzni nem hagyó Mátyás királyról, egykor, nem tudom hol, olvastam, vagy tán csak hallottam, hogy a római Pápanak egy dorgáló levelére ezt a laconicus választ adta: »Vettem leveledet, olvastam beszédedet: Kara Mustafa t....a meg a s....det.« Nem nézném, hogy sem én Mátyás király nem vagyok, sem Te Pápa, ki pedig avas orthodoxyád, negélyzett, de magadról sem hitt infallibilitásod s a józan haladás ellenébe szegzett *non possumus* férges dogmád mellett, tán eddig

az is lehetővel volna, ha a hosszú á-ról itt is, mint az ád meg hágnál elannyira nem irtóznál, és annál a meddő papaságot, rideg özvegységben is, az *est modus in rebus* mottóval többre nem becsülnéd holmi cinaedusos coelebs pápaságnál. E prologusomat különös figyelmedbe ajánlom.

Horátiusodról majd akkor mondom meg a magamét, ha látom. Most csakis a köztünk napirenden lévő praecedensekre térek át s említek fel utólag egyetmást.

Te, egyesegyedül, mint Solitarius passer kritikusaim közt, fordításaimban éppen azt akarod feltalálni, mi mert csak ezekben nincs meg, mindaz, a mit eddig fordításban adtam, avatott és avatatlan olvasók részéről átaljában ez oldalról van kiemelve leginkább. Lélekismeretes hűségem az eredetihez tárgyban és formában, szeplőtlen, szűz magyarságom, hibátlan szórendem, sehol erőszakot nem szenvedt tiszta, szabatos, költői nyelvem azok, mikért a már magamtól megsokalt dicséretetek érkeznek hozzám naponként mindenfelől s bocsátatnak közre is a hirlapokban, hirem-tudtom nélkül. És Te meg e helyett nálam *latinismusokat*, gondatlan, ügyetlen, magyartalan szószéthányást s rád nézve irtózatossá diphthongizálásokat akarsz megróvni; felejtve, hogy ezekből, különösen a latinismusból, az Aesopus jupiteri pérájában, mely hátul a nyakadban lógg, mennyi nyűzsög s hogy azokat onnét kellett volna előbb is kihányod a szemétre, azután csak nálam bolhászgatnod, ugyancsak jól felfegyverzett szemmel; mert különben bizony megfeszített képzelődés kell hozzá, hogy az én magyarságom gatya-korczában egyetlenegy fel-fedezettnek hiess komolyan.

Ámde te engem provokálsz s így szólsz hozzám: »Gyere csak, majd megmutatom én neked fordításodból, hogy mi a latinismus.«
Nohát gyerünk, lássuk!

1. *Mert mit?* (kérded) még te mérsz sült latinismust vetni szemre? Nem magyarán van ez mondva?

Egészen jól, ha kiveted elől a *mert*-et: akkor így kell azt *ill* mondani. Hanem kedves, drága jó Berticském, Oportet essé memorem! Ez a példád éppen az én malmomra hajtja a vizet. Nézd csak meg, szakasztott mássa az enyimnek, melyet Satirai fordításod 6—7 versében a *mit* helytelen alkalmazása ellen, az Aradra jövetelt véve tárgyul, capacitatio végett neked felhoztam volt. Olly helyeken igenis megjárja a kérdéses *Mit?* hol fenyítő, vagy dorgáló hangon szólunk: de hol valami nehéznek tartott dolog csekélységből álló voltát akarjuk előtűntetni — soha sem beszélünk így: *Mert mit?* nem messze van, csak egy ugrás: hanem így; *Miből áll az egész?* csak egy ugrás, sat.

2. vers 34. én: *állítani ki* nem bir egészet.

te: összehangzón *alakítani tudatlan*. Ha a tied így jobban van: akkor ennél: enni, inni, aludni *nem bírok*, ez is magyarosabb hát így: enni, inni *tudatlan vagyok*. Ne a másik sült latinismusod. Megnézheted a hátulsó táskádban. Ott lesz; találsz akárhányat illyet ott, te szabad fordító!

3. az *ei*, *ai* st. Synaeresiseket pedig; melyektől ugy borzadsz, nem én találtam ki először; meg lehet azoknak használatát lelned

nemcsak Kazinczy és Kölcseynél, de, mernék fogadni, édes apádnál is, kire szeretsz, s méltán, hivatkozni — sőt még többet mondok! a nép szájában is — csak ne restelj egy kissé utánnok nézni. Természetes a kiejtésnél illy két vocalis egybeolvadása. A Mislájról felhozott adomád is mellettem szól e részben; mert az, hogy a te patriarchális tanácsbirád a *Mislei*-t német orthographia szerint mondta volna ki, hazugság; úgy ejtette ő azt ki, a mint kell, *ei*-vei, de szájában a két hangzó *ej*-jé olvadt, mit ti aztán vagy az ő, vagy az illető esperes csufjára *áj*-já béráltatok.

4. Neked érzelmeink helyett jobban tetszik az érzelm'ink, mert amaz *latin* figura. De hát emez nem az-e, t. i. Syncope? Leginkább csudáлом, hogy a magyar igekötőkkel nem vagy tisztában. Nem tudod, vagy nem akarod, hol s miként hagyja ezt a magyar idiotismus szét-rakosgatni. Javaslom, tanul meg, habár csontosult agyadba pörölyvel is nehéz a Jancsi korodban meg nem tanultat már igenis *vén Janó* korodban besujtolni.

Még egy van, a mit ez uttal el nem hallgathatok! Poetikám 197-ik versében az én tömör, táncoló hexameteremet illy csúful akarod elmócsingosítani:

A jóknak kedvezzen, vígasztalja barátit! Illyesmit csak az rághat meg, kinek nem 32, hanem 64 foga van.

Öllemek, csókokkal

Gábor angyalod.

XVIII.

Arad, ápril 11-kén 876.

Szerelmes Albertem!

Két leveledre tartozom válaszsza. E pár sort, mit itt futtában egy előrántott darab papírra irok, nem számítom annak be. Gondom lesz rá, hogy majd ha czudar Tiszátok — az az *inglorius amnis*, nyakatokról elpusztul, igaz mértékkal ki légy elégitve részemről. Most nincs a kedélyes levélváltásra, minő köztünk folyni szokott, sem Neked, sem nekem időnk. Mert, habár én is viz torkában lakom, a mi Marosunk — melly pedig a ti lomha Tibiscustoknál nyugott állapotában is sokkal gyorsabban jár — mindeddig becsületesen viseli magát s jövőre sem mutat semmi fenyegető kórjelet: a Te kinos helyzetekben fájdalmas részt veszek; úgy hogy ha én Neked volnék, azt a gyalázatos, nem embernek, de kuruttyoló békáknak való *ulubraci* vízfészket rögtön pokolban ott hagynám, dobra ütném minden ottani hálátlan birtokomat s áttenném magam ide Aradra, vagy bárhová más biztosabb territoriumra.

Ez uttal csak arra akarlak megkérni: hogy ha Horász I. Szatirája, mellyet Neked az én fordításomban nemrég megküldtem, nálad még megvan s el nem nyelte a buda vagy árviz: légy szives pár napra visszaszolgáltatni, hogy többi lepurizált fordításim sorába ezt is beiktatom lehessen — mit ezzel annak idején tenni elfeledtem.

Ne feledd, kérek el.

Szibből szerető cimborád
F. Gábor.

RÉVAI MIKLÓS LEVELEI PAINTNER MIHÁLYHOZ.

— Nyolczadik közlemény. —

72.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

In prioribus literis meis puto me insinuasse aegrotationem meam: cuius vis, modo increscens, modo remittens, misera hac alternatione in hunc vsque diem me non sinit bene valere. Aurea vena, verno aequinoctio recrudescens, tantis me doloribus exagitat, quantos nunquam sum antea expertus. Crudele malum! Ob quod nuper tantum potui Martinum nostrum adire. Is tibi salutem reddit cumulativissimam. Habes virum tibi amicissimum: qui et alterum hoc negotium, quod nunc moliris omnibus viribus promoturus est. Neque ego deero partibus meis apud Patronum. Multum gaudeo et de hoc iam mitiore te esse animi sententia.

Non potes dissimulare, te hominem esse Comitatuum strepitibus assuetum: qui tam pronus et ad solennem protestationem, et tuo, et aliorum nomine, ac persona, interponendam. Non tibi in mentem venit, quod de pietate nuper scripsi, id neque mea, neque tua, neque aliorum, qui nobiscum consentiunt, dictum esse loquendi ratione; sed eorum, de quibus locutus sum. Hi, pharisaico artificio cum se *Pios* ostentant, ceteros non illo modo pios, dum seueri sunt, *impios* criminantur: dum aliquanto humanius agunt, minus *pios* vocitant. Vide, an offendi potueris re historice memorata, non meo, sed istorum loquendi modo.

Te primum mihi obiicientem patrotico meo strepitu Görögio nocitum fuisse. Mouit me subita rerum conversio. Et cum aulae propensionem, qualem vidi saepe; magnam sciuerim; magnam suspicabar fuisse et adversam molitionem. Ea coepta est promotio illico Görögio; et continuatâ fuisset, etiam ad exitum deducta, vt reuera deducta est, etiâsi ego altum tacuissem. Volui rem penitus pernoscere, qui praetextus potuerint obmoueri. Audi itaque, quid mihi Vienna scriptum sit. Obstupui, cum Görögium, quem ego antea natum Hungarum credidi, hoc nunc casu alium esse didici. Non mihi placuit, quod Caluinianorum opera vsus sit, de quo ipsum aliquoties admonui. Sed excusationem probare debui. Haec praemitto.

»A' mit Görög eránt tudakozol, hogy tudni illik miképen történt légyen, hogy kiesett szép hivataljából: arról sokféleképen beszéllgetnek itt az emberek. Némellyek azt állítják okúl: mivel nem magyar, hanem orosz származatú, a ki is elhagyván Orosz hit vallását, inkább közelgett a' Reformatusokhoz, mint sem a' Pápastákhoz; mivel tapasztalt dolog, hogy különös hajlandósággal vólt mindenkoron azokhoz, a' mint tennen magad is tapasztaltad. Ezt tehát fel vévén, mind a' Világi, mind pedig a' Papi Renden lévő Urak, nem ítélték tanácsosnak lenni: hogy az örökös Hertzegnek nevelése, 's oktatása illyen emberre bizatassék. Némelly Politikusok pedig így vélekednek. Emlékezel még, hogy az utólsó Diéta alatt némely polgárok, 's parasztok, imitt amott nyughatatlanoktak; sőt Deputatusokat is küldöttek Pozsonba: hogy, vagy igaz, vagy képzelt terheknek könnyebbülésöket meg nyerjék.« Hic motus et te sol-

licitum reddidit in tuo Rátóth, vt Posonium quantocyus deserere debu-
eris. »Ezen a' történeten megütközvén némelly meszszebb látó Politiku-
sok, azon mozdulásnak eredetét vizsgálván, azt állították, hogy az más-
honnét nem származhatik, hanem csak épen az úgy nevezetett Aufklä-
rungból; mellynek származását, előmenetelét, és szaporodását, a' *Magyar*
Újság-nak Országunkban való el terjesztésének főképen tulajdonították;
jól tudván hogy ezen Újságok majd nem minden faluhelyen a' község-
től olvastatnak; melly alkalmatossággal, úgy mond, a' jobágyok sorsó-
kat, s' állapotjokat, egybe vetik más országbéliekkel.« In *Nona Hunga-*
rica. vehementius invecus est saepe me etiam audiente Ignátzius
Almásy, Aulicus Consiliarius; et his omnino de caussis, si per ipsum
staret, inhienda voluit. Oblata hac occasione certe non tacuit tam fer-
uidus vel ante Diaetam Nouorum Oppugnator, nullo adhuc tam con-
spicuo rusticorum motu. »Azon felül nagyon tartottak Görögnek számos
Correspondiajától, híretől, esztől. Hogy tehát jó móddal le üssék lábá-
ról, mézes madzagot húztak keresztül a' száján, és a Hertzegnek neve-
lésére hitták; de hogy nem volt igaz szándékok, ki tetszik abból, hogy
el sem kezdhetette oktatását. Most azzal a' reménységgel táplálják, hogy
a' kisebb Hertzeget, a' ki most négy esztendő, a' Magyar nyelvre fogja
tanítani, de *semmi egyébre*. De ezzel arra köteleztetett, hogy az *Újság*
írásról le mondjon; a' mint is már által adta Detsinek a' Praenum-
ránsait. Detsitől nem igen tartanak, nints is ok reá, mert gyáva ember.
De attól tartok, hogy legelső alkalmatossággal — ej pedig be könnyű
azt találni — ő kegyelme alól is el huzzák a' gyéként, és így —
's a' t. De vallyon mit gondoltak akkor ezek a' nagy fejű Politikusok,
a' midőn majd nem minden újságokban nagy pompával ki hirdették
a' Frantzia siralmas történeteket, és még az *Ország Constitutioját* is?
De jobb hallgatni. Mi légyen ebben igaz, mi nem te lássad.«

Idem ego et te moneo. De Görögio quidem talia molimina ne
suspiciari potui; neque credam vsquam illi talē aliquid affigi posse, nisi
iniuria, et per inuidiam. Inuidiosa visa est multis eius promotio. Et alto
loco positus, Deum bonum! qui colores dari possunt a maleuolis, res
innocentissimae quomodo in partem malam detorquentur. Quaecunque sit
eius origo. Vir mihi bonus est.

Wolfgangus noster his omnino diebus dedit ad me epistolam satis
prolixam. Totum se in Dei voluntatem resignans tranquillus viuit, nihil
sollicitus eorum, qua Budenses minantur. Suspicio singularem pietatem
Viri optimi. Audi praeclaram eius occupationem. »Quid agam, quaeris.
Saluberrima montis huius aura recreor, et praeter ceteras literas. Versio-
nem *Historiae illius temporum fabulosorum verae* persequor. Quo vlte-
rius progredior, eo mihi magis placet. Neque futuram inanem meam in
vertendo operam spero. Est hoc Opus a Gallo quodam Presbytero egre-
gie concinnatum: legi et ipse dum sum Sopronii moratus. Herodotum
totum euertit, et quae iste de Aegyptiis tam antiqua fabulatur, ostendit
de Moysis Libro esse desumpta et deprauata.«

Felix alleluja tibi, et nostris amicis, etiam Fideli Theresiae. Vale,
et viue beatior. Pestini 10. Aprilis, 1803.

73.

Nicolaus Michaeli Svo Salutem.

Diu iterum tacemus vterque nostrum; tu fortasse rerum tuarum expectatione suspensus; ego vero et crebris occupationibus, et molesta inuisentium frequentia, et quod his multo grauius est, continua interea aegrotatione obrutus. Amice! *iam falcem admouit mihi mors alius inhaerentem.*¹ Praestolor, quando sit vim postremam adhibitura. Aurea vena, vitae sedentariae comes infelix, misere me perdidit. Ingens eius tumor, de quo iam questus sum, fistulam mihi attulit. Malum, quod curari non potest, nisi sectione chyrgica. Haec periculosa est, parte tam delicata, et complexione mea tam debili. Malo itaque vitam protrahere, quamdiu potuero, huiusmodi cura non tentata. Acer fistulae fluor degenerabit in tabem lentam. Interea maturabo saltem eorum editionem, quae parata habeo. Debemur mori. Satis diu vixi, si ea praestitero *Patriae*. Secedam *nullo singulari laborum praemio ornatus*. Vnicum me solatium committabitur, conscientia rectorum conatuum. Impedimenta, quae hos morabantur, remouere non mearum fuit virium.

Quae est ista temporum, vel hominum potius iniquitas? Quot sentimus, laudari quidem merita, dum nihil petimus; dum vero praemiorum sequi deberet promissa series, ea multis machinationibus alio deflecti? An non merito indignemur vel iis auditis, *quae modo premunt aduersa Tóthium nostrum?* Resolutione Regia decreti sunt illi floreni annui quadringenti; trecenti vt Jesuitae, centum his superadditi in praemium laborum per annos 29 egregie exantlatorum. Factum est et hoc contra Consilii Mentem Excelsam. Ea enim nihil dari voluit. Et est adeo pertinax, vt hanc etiam parcam omnino Resolutionem nolit exequi. Nouam parauit Representationem, Cancellariae submittendam: Tóthio nihil omnino dari posse ex Fundo Publico. Cur enim decessit ante tempus de Statione sua, non consulto Consilio? Cur non acceptauit Directoratum Sabariensem, deinde Quinqueelesiensem? Nondum est fracta valetudine: quomodo enim difficilium obire posset munus apud Benedictinos? Vides, qui hic impetantur. Infelix eras boni consilii auctor; ego infelix instrumentum; infelix laudator facti, infelix protector ille, scis, quem intelligam. At iste se inter ponere debet. Heri exaravi literas paulo vehementiores, dolore animi; ne desit vir rebus auspicio suo coeptis. Indigna sunt, quae inuidia, Benedictinorum restitutione excitata, adhuc molitur: vt viros etiam innocentissimos, de re communi optime meritos, sic vna vexet. Vbi est sensus boni communis? An non etiam in Sancto Martino hoc ipsum curat Tóthius? Nolumus Jesuitas, homines periculosos, *rebus publicis et priuatis sese ingerentes*: nolumus Piaristas dissolutos moribus; nolumus Benedictinos, montium, et camporum asinos. Quos ergo vultis? Adhucne illos iuuentutis corruptores, qui Patriam iam iam perdidierunt?

¹ Ugyanezt írja Mártonffy püspöknek magyarul 1803. jul. 22. »A halál már belém vágta a kaszáját: tsak azt várom, mikor ránt le egészen a talpamról.« Török János »Hazánk« cz. folyóiratának 1858. évf. 363. lapján Danielik János »Révai Miklós emléke« eredeti levelekben.

Vides, quam adhuc indignor. Hoc quidem non apte ad valetudinem meam. Sed quem non vel semimortuum moueant haec tam indigna?

Satis de his; mitiora loquamur. Vt ad te scriberem, monuit me Zimányius. Promisit se literas, et quiquid adnecterem, ad te fideliter delaturum. Adnecto itaque quosdam versiculos meos Hungaricos, Piaristarum caussa factos. Tantum translator sum in his, vt posebar. Et postremos quidem vtinam et meliore valetudine, et tempore non ita coarctato vertere potuissem! Sed iam iacta est alea. Non multum mihi decedit, paruo vtique et alias, vel saltem mediocri Poetae. *Non sum Arcas*. Non, vt Tertina de se vel nuper ad Bonaparteum, magno ore cecinit, improlixissima de huius Herois laudibus Elegia sua:

Quae Nymphae Eperjes Gnatus, Jenaque Sodalis.
Cassellae, Erlangae, Lipsiae item Socius.

Quo non euadunt Poetae nostri promotore Aesthetico nostro? Nuper et mihi iniicere tentabant huius tantae gloriae cupiditatem. Quod cum ego ridendo excepissem; addebant se, me inuito, elaboraturos, vt eo euehar. Indignabundus reposui: *Mihi summae esse gloriae, me Hungaricae Vniuersitatis Socium talem haberi a Collegis*; qui hoc, quod profiteor, egregie sustineam.

De versibus tamen Tertinae Poetae, quod tu leges iudicium Romanum cuiusdam Carmelitae in Periodico Scripto Germanico! Dices Romam corruptam, quae carmina omni sensu tenero carentia, arida, hiulca, adeo potest laudare. Mitto et horum quaedam, vt ea legas, cum tibi velis bilem moueri.

Quid agunt amici nostri? Saluto singulos. Etiam Theresiae tuae multa bona dicta velim nomine meo. Memor sum sollicitae curae, qua me aegrotantem fouit. Te vero amplector, et disuauior. Nolis me, migraturum proxime in orbem alium, tuo interea affectu amico priuare, dum hic moror. Confabulemur in posterum tanto frequentius, quanto celerius postrema imminet hora. Viue, et Vale quam optime.

Pest. 15. Junii, 1803.

74.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Zimányius redux ad vos petiit a me: vt literas, siquas ad te scriberem, ipsi committerem, tibi fidelissime tradendas; quod esset re, et honoris, et grati animi caussa, certo inuixurus. Scripsi, et adieci quaedam Carmina Tertinaiana; vt sensum meliorem combiberes. Si nondum haec habes, haerent certe cum Zimányio apud Bajzáthium in Sancto Georgio; quo ille tum satis fractus properauit, nouo morbi ictu percussos. Vides, quid homo sit. Fere eadem est et mea, quae Zimányii sors. Iam delibor, et tempus resolutionis meae instat. Morbi mei grauitatem perscripsi in iisdem literis. Omne solatium meum hoc erat: quod conspicuo positus loco, postremis vitae diebus, laboribus lucubrationes meas tandem edere possim, accedente subsidio Regio; de quo Commissio, et Excelsum Consilium, Opinionem depromsit fauentissimam. Multum fidebam Patroni mei

propensione. Huius omnino approbatione incepti editionem apud Trattnerum: facto, vt scis, contractu pecunia etiam anticipato; quam, et tua benevolentia auxit, et nomen meum tabellis subscriptum, ad florenos 200. Opus iam feruet. *Antiquitatum Literaturae Hungaricae Volumen I. proxime absoluetur: vt futuris nundinis Pestinensibus venundari possit. Elaboratior Grammatica Hungarica, ad genuinam Patrii Sermonis indolem fideliter exacta, Affiniumque Linguarum ad miniculis locupletius illustrata*, quae philyras prope 60 expletura est, aequae sub prelo sudat. Hoc opere cupio lites Grammaticas sistere; daturus postea *Compendium Grammaticae*, quod a me poscitur, in *Vsum Scholarum*. Vtriusque prioris Operis mei pretium efficit florenos prope 1500. Tantum debebo Typographo, demtis 200 florenis iam anticipatis. Subsidium Regium 1000 florenorum erat hoc onus egregie leuaturum. Sic certe sperauimus. Nunc audi horrificam conuersionem. Viennae hoc subsidium mihi denegatur. Patronus me protegere non potuit. Dura tempora omnem pecuniam publicam in necessitates status cogi iubent. Quare ego, quod maxime horruí, ad Regiam Typographiam Budensem relegor. Illa imprimat Opera mea suis sumtibus; mihi pro philyris singulis pendat 6 florenos, et de singulis voluminibus donet exemplaria 50.

Quomodo hoc nunc fiat contractu cum Trattnero facto, et editione iam incepta?

Deinde quomodo accedam ad conditionem iniquissimam quam Budensis Typographiae crudele Monopolium imponit? Hanc ego iam antea sum deprecatus a Lakitsio mihi propositam. A Regis Clementia alios speraui fauores, quam quos Lakitsius dare potest.

Typographia rapuit Scriptoris proprietatem sanguineo sudore partam: sibi eius editione millia congregat, leui opera mechanica. Scriptoris operam exiliter rependit. Eum postea a praemio ampliore excludit. Quid enim petam? Augmentum salarii? Hoc certe egeo nunc quam maxime. Obuertent illico, mihi iam satis factum esse remuneratione a Typographia data.

Haec vero nulla est remuneratio. Nam 6 floreni a philyris pendendi ne sumtus quidem mihi refundunt, quos facere debui in libros necessarios, in itinera, vt ad scopum meum pertingam. Iam 50 exemplaria quid me iuuant, quae Patronis debebo gratis distribuere?

Vbi est tanti laboris pretium internum? Non exscripsi haec, vt dicunt, de papyro ad papyrum. Non paraui opus, vt *parari potest Philosophia, Theologia*, et alia, praeuentibus in simili genere exemplis iam millennis. *Glaciem fregi*.¹ Singularia, rara, non adhuc audita protuli, sine exemplo, improbo labore; ex ipsis linguae nostrae adytis arcana erui momenti maximi. His, vt mihi blandior, *vel apud exteros crescat gentis nostrae gloria*. Figetur tandem etiam vaga Grammatica nostra.

Iam intensionem laboris adiicio. Viginti annos sudaui et alsí. *Noc-tes in dies conuertí*. Sessione perpetua me iam totum attriui. Attraxi

¹ Ő maga is úttörőnek tartja a munkáját.

aureae venae tumorem inmanem non iam curabilem: huic accessit virulenta fistula, mortis meae acceleratrix.

Crudele monopolium Typographiae Budensis trucidat Scriptores nostros; qui animos amittunt ad insignia conamina. Haec enim praemiis incitantur momentosis. Liberalis mens remittit mancipium esse auari domini. Hoc monopolium decori est genti nostrae apud exteros. Sine rubore non possumus memorare, apud nos pretiosissima quaeque opera 6 florenis redimi solere per philyras a Regia Typographia.

Petii florenos 1000 ad initium faciendum editionis meae, reliqua ex his redditibus postea sensim producturus. Hos florenos 1000 quanto foenore obligabar rependere! Lakits condiciones mihi posuit, iam lege firmatus: *Grammaticam in Vsum Scholarum* Typographiae Budensi dandam esse. Hanc secuta fuisset itidem *in Vsum Scholarum Chrestomathia Hungarica*, deinde *Sylloge Exercitiorum*. Très hi Libelli intra paucos annos decuplo restituissent istos 1000 florenos. Nam in Gymnasiis et Academiis Hungariae Auditores Linguae Hungaricae quotannis numerantur *sexies mille*. Hi quot atterunt libros annue! Resolutionem Regiam, mecum via sua proxime communicandam, demisse, et modeste deprecabor, expositis tot meis rationibus certe grauibus. Videbo, quo postea res ista euasura sit. Nunc certe valde adhaereo. Vides, quomodo mihi colluctandum sit, quem satis vtique premunt continui labores, et morbi vis in dies magis increscens. Quid speremus pro recte factis in tanta temporum et hominum iniquitate?

Multum sum de tua etiam re sollicitus. Scio candidature posteriorem. Prouehitur *Rostius*. Tu secundo es loco. Sed hic spero te primum futurum, Ve eum quid postea Vienna faciet? Rozsos pro suo Rostio tentabit certe omnia. Dicit iste, te meritis conspicuum vrgere posse etiam serius fortunam tuam, et honores tibi debitos certe aliquando venturos esse. Sed Rostio nunc consulendum esse, dum is adhuc Viennae est; illo inde promotus seu Vaurinum, seu Vatum, Rostium sors manebit obscura. Haec quosdam mouere poterunt; vtinam non Patronum nostrum, qui vtrumque intime nouit!

Volfgangus noster iam liber est a vexationibus, et contentissimus viuuit. Certiorem me de his reddidit et Patronus, et ipse Volfgangus. Habet resolutos sibi florenos 400 titulo pensionis: itidem *400 ab Archiabbate*, praeter liberum hospitium, gratuitum victum, et omne seruitium necessarium.

Klobusitzkius Colocensis narrauit mihi, se a te grauius fuisse exceptum ob negatum mihi subsidium mutuuum. Excusauit se. Reposui breuiter: *nugae nugarum!* Quomodo ego vrgeam hominem, qui audita petitione mea, et adnexo mandato tuo, sic illico me occupat: pro absinthio numero statim pecuniam, et petitionem meam silentio praeterit. Vtinam presistes et tu hunc dolorem. Sed chartam iam compleo. Vale, et me ama, dum adhuc viuus; deinde *memoria bona mortuum recale*.¹ Pestini 13 Iulii 1803.

¹ Már folyton a halál gondolatával vesződik.

Inchoavi et alterum folium, sed continuationem impedit morbi recrudescens molestia. **Accepto** lenimine prosequar. Debeo tecum communicare **destinationem** meam. Nunc ita lege.

75.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Petiisti a me, vt mei operis Tomo aliquo tuum quoque nomen immortale redderem in Patria. Carmina mea fugientia erant; sed Volumina mea aetatem ferent. Tanta istis tribuis. Si quid valitura sunt, tibi honorem debitum a me, neque monitus, iam destinavi. Priora Volumina, qua subsidium publicum promissum habui, Principi nostro Clementissimo, et Palatino, debebam consecrare. De mediis postea vnum tibi dedicatum iam habuisti. Sed vide rerum conuersionem. Deseror a Publico. Vos priuati, in quibus semper maior est publici boni sensus, mihi succurritis, et in his tu praecipuus, et princeps es. Habes itaque et honoris locum principem. Mitto tibi dedicationem familiari epistola, vt ipse voluisti, comprehensam. Affectus in ea loquitur. Si quid addendum, mutandum, in ea putas; adde muta, vt tibi lubet, ac si res esset tua. Sed me quantocyus de his certiore reddas, velim; ne editio adhaereat, quam propero; vt hoc volumen futuris nundinis iam dispergi possit.

Verum, mi Michael! age et hoc: vt mihi sumtus reliquos, quos Tipographo finita editione secundum contractum statim rependere debeo, benigne suppedites. Est mihi hoc titulo opus florenis adhuc 300. Noui res tuas: non te premo. Adde, quod commode addere potes. Sed reliquum tuo nomine mutuo leua pro me. Nam nomen meum apud alios exile est. Tibi debebo. Certissime rependam. Nam fiducia me animat, pecuniam affuturam breui tantam ex Operis huius distractione: vt et tibi satisfaciam, pro me aliis obligato; et Volumen alterum iam felicius prosequar. Rumpe obices et tolle moram omnem. Succurrere amico, clienti! Gratum me et posthac experieris, gratam etiam posteritatem. *Quantum praestabis Patriae!* Plura scribere prohibeor temporum angustia, et morbi mei molestia. Vale, sed me quantocyus solare. Pestini, 16. Julii, 1803.

REVERENDISSIMO DOMINO¹
MICHAELI ANTONIO PAINTNER,
PRAEPOSITO
BEATAE VIRGINIS MARIAE DE RÁTÓTH,
INCLYTORVM COMITATVVM
SOPRONIENSIS, VESZPRIMIENSIS, VARASDINENSIS
TABVLAE IVDICIARIAE
ASSESSORI,
ORPHANALIS DEPVATIONIS
IN INCLYTO COMITATU VESZPRIMIENSI
PRAESIDI
JOANNES NICOLAVS RÉVAI
S. P. D.

¹ Ezen ajánló-levél, melyet az »Antiquitates« első kötete elé nyomtatott Révay, egész terjedelmében van meg a Paintnerhez intézett levélben. A változókat, melyeket kinyomatása előtt tettek rajta, jegyzetbe foglaltam.

² Albensis.

Prodit tandem in lucem, et in tuo quidem nomine, amice Michael! lucubrationum mearum, quae Linguam Patriam explicant, occasio, et principium: duae Allocutiones Funebres aevi remotissimi, Commentario Grammatico illustratae; vnde hoc natum est Antiquitatum Literaturae Hungaricae Volumen I. Si hoc opus meum, et quae sequentur postea, grata sunt aliquando futura Civibus nostris; qui sermonem patrium penitus euolutum, geminae indoli suae restitutum, et excultum esse, sincere, atque ex animo cupient: nolim istos ignorare, hanc sibi iucunditatem, quam olim percipient, te praecipuo Vindice seruatam esse. Ita debetur tibi a me meriti tui gratia: vt me, hanc tibi persolvere volentem, adiuuare debeat ipsa etiam posteritas.¹ Huius enim caussa me diu multum desudantem, sed iam prope desperantem de laborum successu, ad faciendum editionis initium, tua prae ceteris erexit prompta liberalitas, excitata et amore erga me tuo, et eximia in Patriam pietate.²

Iam sextus et vigesimus labitur annus: ex quo mutuam colimus amicitiam. Haec mihi eo est suauior, tibi vero etiam in laudem vertit eo maiorem: quod tuam in me propensionem, Viennae pari fere vtriusque conditione natam, tua splendidiore postea fortuna, mihi licet humiliori, non tamen vsquam senserim imminutam; sed increscentem potius, rerumque mearum saepe opportunam expertus fuerim adiutricem. Sic mihi contigit te eundem, et Amicum, et Patronum habere. Et est mihi mirum in modum volupe, tibi, et amici, et grati animi officia reddere. Vtroque hoc sensu commotus iucunde soleo memorare: quae mihi a te sint praestita amore, et protectione tua. Complurium tu mihi, doctorum, et illustrium Virorum conciliasti amicitiam.³ Tibi refero in acceptis, Optimi Hebelei,⁴ Celeberrimi Prayi,⁵ et cumprimis Immortalis Denisii⁶ animum, dum vixerunt, in me propensissimum. Confudisti praeterea quorundam fastum atrocem: qui omne genus hominum veste dispar contemnendum putant. Iam cecini tuam hic, et tui, meique olim Denisii virtutem.

Tu meliora tenes: animi nam recta tuentis,
Et non pallioli, te trahit aequus amor.
Non toga, non vitae hunc ratio diuersa mouebat?
Sic fugit vitium, vane popelle! tuum.
Soli virtuti, cultu quocunq; lateret,
Et meritis studium detulit ille suum. —

Haec tu pugna, omnino humana, me defensum a calumnia iniquius furente, acceptiorem reddidisti communi nostro Patrono: quem Deus Optimus Maximus, rebus bonis pro more suo sollicitate, ac benigne fauentem, diu incolumen, et florentem seruet!

Non possum silentio praeterire frequens hospitium in secessu tuo,⁷ multis nominibus mihi gratum. Hic enim quoties est suavi colloquio tuo afflicti animi mei moeror leuatus, et curae edaces longe fugatae? Hic ego, studiis meis rediuuius, quae menti cupidae reperi nutrimenta in penu illa sacratiore, rara bibliotheca tua? Vteris hac ipse insigniter, et quod tibi reliquum est tempus a publicis muniis, domesticisque occupationibus, labori consecras literario: quo Patriam, Institutumque tuum,⁸ Pius Alumnus, et Fidus Socius, ornandum sumisti. Vis porro eandem et amicis literatis, non modo patere; verum, si quam partem poscant remotiores, etiam commodatam esse. Sed ad me redeo. Morti

¹ Adiuuari oporteat ab ipsa enim posteritate.

² Et pietate in Patriam commemorabili.

³ Tuum hoc est munus, quod honeste gloriari possim, horum cumprimis animum, dum vixerunt, fuisse in me propensum.

⁴ Graeaeque doctissimi, in Theresiana Academia Viennensi Vestri olim Prodirectoris.

⁵ Rerum Hungaricarum Scriptoris Celeberrimi.

⁶ Non tantum Austriae sed totius etiam Germaniae Principis. Et immortalis Bardi.

⁷ Rathóthiensi, cui per Te. Herum prudentem et venustum, conueniens accessit cum utilitate coniuncta amoenitas.

⁸ Bonus civis.

mihî vicinæ ereptus, tertio abhinc anno, cum apud te conualescerem, quæ hic accepi fractæ valetudinis amica fomenta?

Non taceo alia sæpe auxilia angustis rebus meis a te beneuole, ac promte suppeditata. Sed de hoc genere summum est recens beneficium tuum. Lucubrations meae de Lingua Patria iam dudum haerent. Tuli antea, de quo mihi et tu testis es, animo æquiore moram editionis spe meliorum temporum. Sed cum ista mihi neque imposterum benigniora praeuiderem futura; et noui morbi in tabem degenerans natura mortem mihi imminentem non dubie acceleraret: cepi anni aegritudinem hoc morbo meo longe grauiorem; quod Patriam, mihi rerum omnium clarissimam, fructu laborum meorum fraudatam essem relicturus! Verum tu mihi, hoc dolore aegrius ardentis, opportune succurris; et subsidium, iam antea sponte promissum, nunc etiam vltro offers. Eo curam omnem, amice, ac sollicitè conuertis: ne mihi grauius accidat aes alienum; quod contrahendum suasit audax consilium postremum: vt hos paucos fugientis vitæ dies, eorum saltem, quæ præcipua essent, maturandæ editioni impenderem. Hoc ergo Volumen I. continuandæ, vt iam spero, editionis principium, quod tu cumprimis, et temporum iniquitati, et ingratae morti, promptissima beneficentia tua præripis, et in lucem proferendum curas, tuo munere seruatus Patriæ.

Qua in re, præter amicum tuum in me animum, etiam pietas tua in Patriam insigniter est conspicua. Vidisti enim istis præcipue operibus meis, quo tuo iudicio valde oblector, nam horum equidem satagebam quam maxime, multa esse interspersa Linguae nostræ arcana reconditoria: quæ, si in lucem prodeant, non solum nobis sint iucunda, quod sermonem nostrum mirifice illustrent, ac legibus figant certioribus; verum etiam exteris probata opinionem de eo mitiorem inserant? Tu itaque pius cuius iudicasti præ ceteris, et hunc Patriæ fructum, cum certa gloria coniunctum, sed iam iam fugientem, celeri ope tua esse retinendum. Recte enim sentis, quod malo fato, proh dolor, quam paucorum est! ad pietatem, quæ Patriæ debetur, et hanc sollicitudinem pertinere: vt linguam communem, et propriam, qua gens nostra a ceteris distinguitur, ab interitu, in quem inclinat, reuocatam, et omni excultam studio, latiusque prouectam, diu florentem habeamus. Tum vero et reliqua, quæ feruidius aguntur in tuenda nostræ gentis prærogatiua, eo certius persuadentur sinceræ esse pietatis.

Ita sunt et tua gesta, in Inçlyta cumprimis Prouincia Veszprimensi, multo illustriora, et populo nostro longe gratissima: quod tua in Patriam pietas, hoc primo iudicio patefacta, fiduciam in animis excitauerit. Eo est illa luculentior, diuisa in eos, quos Patria communi complectitur sinu, imbelles ciues, Prouinciæ vestræ pupillos. Orphanalis Deputatio, vester iste rari exempli Pius Magistratus, te Pio Praeside, quam salutaria quanta cum religione agit? Horum bona fama permotum est Excelsum Consilium Locumtenentiale Regium; et Pii Instituti Rationem, quam vos tenetis, anno superiore videndam postulauit: quod ea pro norma singulari proponenda iudicaretur. Egregiam vero laudem retulistis: quod Ratio vestra nihil omnino contineret aliud, nisi Leges communes Patriæ; sed viueret, vtilisque esset pupillorum rebus, vestra in exequendo fide integerrima, acri vigilantia, feruore indefesso. In sanctissimo hoc munere tu præcipuus palam indicaris. Publica vox est: tibi cumprimis acceptam ferri rem pupillorum ab inhiantè rapacitate vindicatam, conseruatam, et pulchro foenore auctam; teneros item animos recta educatione prouide institutos, vitam bonis moribus mature imbutam.¹

Deus, pupillorum Pater, exaudiat quantocyus horum preces pro te ardentè fusas: vt, debitos insigni tuæ virtuti honores consecutus, habeas diu beneficiendi tuæ voluntati eximiae parem etiam facultatem! Praeclare tum consules et *Patriæ Literaturæ: cuius iam exordia, re tenuiore, tam amice, tamque pietuitus es.*²

¹ Publica et communis est vox ista: quæ Tibi Veri Orphanorum Patris et præconium tribuit, et testimonium impertitur longe pulcherrimum, Viro Sacerdote dignissimum.

² Efficaciterque promovisti re quidem tenuiore; sed quæ, prudente oeconomia et sobria frugalitate tua, tantum tamen semper suppeditat; ut amicis etiam pupillisque Tuis commode subuenias.

Vale, mi suasissime Michael! quam optime, et mihi quam diutissime superstes; neque tui amantissimum, dum adhuc vivo, redama; mortuum postea, quod breui futurum iam nimium praesagio, pia memoria prosequere. Scripsi Pestini, Mense Julio, Anno MDCCCIII.

Közli: DR. RÉCSEY VIKTOR.

JÁSZAI PÁL NAPLÓJA.

— Tizennegyedik közlemény. —

29. Szombaton. Reggel 6 órakor Szirákról kiindulván 10 órára Kis Bagra értünk; Sámuel Gróf már akkor ott volt s Üzseni is ugyanakkor megérkezett a komornával; s mikorára már mi megebédeltünk, akkor érkeztek a Grófék mindnyájan, — délután mintegy 6 óra tájban be értünk Pestre, legelőször is Apostollal találkoztam a ki feljövén hozzám, alig mondotta ki, hogy Patay Jancsi Pesten van a midőn Jancsi egyszerre csak belép, — kérdezőn hogy hol jár? — azt felelte, hogy engem akarván látni elszökött az apjától éjszaka, ekkor nálam keveset mulatván, elment a theatumba, theatrum után ismét eljövén hozzám, holnapra meghitt Patay Józsihoz ebédre, s együtt elmentünk Bay Miklóshoz, s ott találtuk Kandó Ferit is, a ki nagyon megbosszantott, mert midőn vacsorára csengtetek én is lementem, s a mint meglátott, ezt mondotta : „No! hál' Istennek, a Tekintetes úr is itt van!” s én ezért megharagudván, bár nagyon hitt vissza, vacsorálni be nem mentem. Igen szép tiszta meleg idő volt.

30. Vasárnap. Délig holmimat pakolgattam, Jancsi korán nálam termett, s ez éjjel imitt-amott, talán nem is a legjobb helyeken kószálván, még levetkezett s lefeküdt, Azután elmentünk Patay Józsihoz, s Jancsi azt nyilatkoztatván ki, hogy nékie az én kedvemért nagy vágyása volna a Cancelláriához menni, nagyon kért, hogy ne hagyjam benne ezen jó gondolat szikráját elaludni. Jancsi azonnal el is jött velem a Grófhöz megtudni azt, ha vajjon a Cancelláriához leendő, bejövételre szükséges-e a Prókátori Censurát letenni, — s a Gróftól azt az értesítést kapván hogy szükséges, azt mondotta, hogy Novemberben fel jön Pestre s letevén a Censurát, a tavaszra még Bécsben lesz; be ment a Grófnéhoz s kérte hogy ajánlja Reviczkynek. Én a Grófhöz bemenvén, azt mondotta, hogy sebes kocsin menjek fel utána mennél előbb Bécsbe, s ha csak lehet semmit se késsek, a leendő szállásunk nevét fel irta (Universitäts-Platiz, Pidolisches Haus) s 50 ftot adott a kezembe uti költségre, azzal az ígérettel, hogy Bécsben egyéb költségeimről külön fog számolni. Én ebédre Jancsival elmentem Patay Jósához, s onnat visszajövén, megvártam míg a Grófék elindultak mindnyájan Pomázra; azután elmentem Balogh Imréhez a várba, a hol találtam Vidát és Sós Jancsit. Itt Imre hosszasan elbeszélte egy bécsi k... vával való romános szerelmeit, a ki magát Kállay kisasszonynak adta ki, s már jegyet is váltott vele, s kevésbe mult, hogy el nem vette; annakutána a Fortunához mentünk vacsorálni, s ottan az ő »praeclarus« Calculussát be ittuk. Szép tiszta meleg idő volt.

Október 1. Hétfőn. Reggel átmentem Budára a Postára, megtudni,

hogy mikor megyen a gyorskocsi, — de már helyet a jövő Vasárnapig nem kaphatván, visszajöttem Pestre, s a Fejér Hajónál egy Pozsonyi Land-kocsissal megalkudtam 9 ezüst forintban Bécsig. Délelőtt pakolgattam; ebédem után, annakutána Kándó Ferihez mentem s Kovács E. alispántól a szakácsnak passust kértem, innen haza mentem, pakolgattam. Király Laczi is volt nálam s egy levelet adott a kezembe, hogy azt Bécsben adjam által az öcscsének a Gárdistának. Szép tiszta meleg idő volt.

2. *Kedden.* Reggel Patay Jancsitól s Kándó Feritől elbúcsúzáván által mentem a Fejér hajóhoz, de csak 1 $\frac{1}{2}$ óraker délután indultunk el. Hálásra Leányvárra jöttünk. A velem utazók e következők voltak: Semsey Jónak lengyel születésű szakácsa, — egy pozsonyi asszony egy kis leányával és 2 Erdélyi száz medicus. Tiszta idő volt.

3. *Szerdán.* Korán megindulván, éjszakára Aranyoson túl egy helységbe jöttünk szállásra Rév-Komáromon keresztül, melynek nevét mindazáltal elfelejtettem. Meleg idő volt.

4. *Csütörtökön,* éjszakára a Csallóközön keresztül Pozsonyba jöttünk, s ott a 3 zöld fához szállottunk, a hol találkoztam Ragályi Tamással s a vejével Losonczy Károlylyal, kik hasonlóan Bécsbe szándékoznak. Meleg idő volt.

5. *Pénteken.* Reggel Pozsonyból kiindulván alig hagytuk el az országot, midőn Wolfsthálnál két német előnkbe áll, s erősen kérdezi, ha nincs-e valamink ami vám alá tartoznék, én többször mondom hogy nincsen, s végtére elunván hasztalan felelgetni hogy nincsen, haragosan felelém, hogy ha semmi nincsen, csak nem mondhatom hogy van, — s ő erre tüzesen azt felelte, hogy már mostan csak azért is ott kell maradnunk s mindent lepakolnunk — hogy úgy beszélek — azonban csak nézte a kocsinkat, s se a vizsgáláshoz hozzá nem fogott, sem pedig el nem bocsátott, — s talán estig is ott mulattunk volna, ha a Semsey szakácsa meg nem mondotta volna nekie, hogy ki vagyok, s így magát meghajtván szabadon nem eresztett volna. A Bécsi lineán sokkal embersegebben fogadtak, — s minthogy estve vala, — holminket a vámra küldvén, azonnal felszabadítottak. A Semsey szakácsa már Bécsben jártas levén, a Pidol-féle házhoz is elvezetett, de a Gróf még ekkor a régi szállásán vala, s a Pidól inasa oda is elvezete. Itt a Gróf éjszakára a Laczi szobájába rendelvén, emlité, hogy holnap fogunk az új szállásra menni. Meleg idő volt.

6. *Szombaton.* Reggel a Pidól házhoz az Universitas Piaczára által mentünk. Baranyaival is találkoztunk. Délig a vámról holmimat elhozattam, s a Gróf a szobámat, mely elég tágas s világos, és mobiliáimat, melyek szinte elég csinosak, kimutatta; délben a Stadt Londonnál ebédeltem, még pedig a járást nem tudván, csak alól az ivó szobában. Egész délután itthon voltam, holmimat rendeztettem, s a Gróf bútorait hordókra és szobáit tisztítókra felügyeltem. Meleg idő volt.

7. *Vasárnap.* Reggel elmentem kávézni Laczival; annakutána Kunch Lajos hozzám jövéen, beszélette, hogy mennyire megcsalatkozott reményében, — mert a Gárda mértéket meg nem ütötte, most a Gróf Ditrick

Cancelláriájában van, minden nap egy bankó frtot kap s abból tengődik; 4-kor elmentem ebédelni a Stadt Londonhoz, s 5-kor Molnár Istvánhoz a jövődöbeli Pataki Professorhoz, s onnét haza jöve Reviczkyhez instantiát készítettem. Kunch említvén, hogy neki is dolga van Reviczkyvel, úgy egyeztünk, hogy kedden délbe együtt megyünk el hozzá. A Gróf mondotta reggel, hogy már beszélt erántam Reviczkyvel, s bár azt felelte, hogy most igen nehéz bevenni akárkit is Conceptualis Practicansnak, minthogy igen sokan vagynak, mindazáltal az ő kedvéért megígérte, hogy engemet beveszen s nem is tett erántam semmi difficultást. Hivesebb idő volt.

8. *Hétfőn.* Reggel Laczival kávézni, onnan a Cancelláriába mentem s ott tudakozván hogy mikor beszélhetek a főcancelláriussal azt felelték, hogy akármely napon 12 órától 1-ig kivéven Csütörtököt és Pénteket, haza jöven, ebédig *Oroszt* olvastam, — ebéd után Gróf Bethlen jött hozzánk s csaknem 11 óráig vele beszélgettünk. Hives borúlt idő volt.

9. *Kedden.* Tegnap az instantiámat a Gróf által némely szavakban megigazittatván, — ma reggel azt leirtam, — egyszersmind a Gróf behivatván, két levelet adott a kezembe hogy irjam le; egyet Reviczkynek szólót az iránt, hogy az országos munkák mennél előbbi megvizsgálása iránt a Szabolcs vgyei alispánt mai napon ismét felszólította; a másikat pedig Patay V. Ispánnak szólót a most említett tárgyban. 12 óra után magyar ruhába felöltözvén, el mentem a főcancelláriushoz s az esedező leveletem által adtam; — ebédnél nagyon nevette mind a Gróf, mind a Grófné midőn elbeszéletem a véle esett történetemet. A Grófné ennek a matériának a következtésében Patay Jancsit is felhozta ilyen formán: »hát Patay is censurát akar tenni s ide feljönni, pedig az olyan embereknek jobb el maradni a kik úgy viselik magokat mint ő a Hevesi restauráción, — én nem tudom, hogy lehet némely ember olyan gondolatlan, — s még Bekknének dicsekedett, hogy ő az asztralra felállt s ott a szájába kiabált az Érseknek, — s olyan szemtelen hogy a hol sem nem lakik, sem birtoka nincsen, oda megyen kiabálni, s én a mint mondám néki, hogy a Personális egy kissé gáncsos ember, azért hogy ezen czéljáról tegyen le; azt felelte hogy ő megmondja a Personálisnak, hogy ő igyekezett, hogy ő jól tanult, s hogy ő nem azért tanult, hogy confundálják s. a. t. a melyekből kiláttam, hogy a Patay ház nem igen kedves a Grófné előtt, — ebéd után elmentem a Gróf részére borokat nézni. Lenkeytől is az ú. n. *zöld hordótól* mutatót is hoztam; — a Grófnak a Lenkeyé tetszett. Estve *Oroszt* olvastam. Hives borus idő volt.

10. *Szerdán.* Reggel elvittem az egyik levelet a postára, a másikat Reviczkynek, — annak utána elmentem Lenkeyhez, s megmondottam hogy a 40. frtos borból 8 akót, a 24-esből pedig 2 akót küldjön. Ebéden a Grófék Csáky Antalnál levén, csak egyedül ebédeltem; — ebéd után a borokat lerakattam, s estve felé az atyámnak e következendő levelet irtam: »D. K. U. A! — Ezen temérdek városba a f. hónap 5-én szerencsésen megérkezvén, s azóta dolgaimat úgy a hogy rendbe szedvén, fiui kötelességemnek tartom D. K. U. Atyámat jelen állapotom felől környüállásosan tudósítani. A mi lakásomat illeti: szállásunk van az Egyetem

terén a Pidói házában, az első emeletben, szobám elég tágas, világos és csinosan bútorozott. Mielőtt itt vagyok, mind újabb újabb jeleit tapasztalom a Gróf erántami kegyességének; minekelőtte megérkeztem volna, a Cancellár ő Excánál már megtette erántam a lépéseket, s bár a mint a Gróf mondá: ő Ex-ja azt világosan kinyilatkoztatta is, hogy mostan csak igen nehezen veszen be akárkit is Conceptualis Practicansnak, mint-hogy nagyon sokan vagynak, az ő kedveért mindazáltal ezt is megselekszi, s nem tesz reám nézve semmi difficultást. Tegnap az esedező levelemet elkészítvén, s a mlgos Gróf által is ált nézetvén, személyesen megjelentem a fő Cancellárnál. A Mlgos Gróf által már előre meg valék tanítva, hogy jelentsem ki, hogy én vagyok az, a kit ő ajánlott, — különben a mint a következőzés is megmutatta, nehezen boldogulok vala. A mint a fő Cancellárhoz beléptem, ő így szólított meg: »No, fiam! hát mi jót keresel?« Én ekkor annak rende szerént elkezdém esedezésemet, s még czélatat ki sem jelentvén, ő az okleveleimet által veszi, nevemet megkérdezi, az esedező levelemen levő, ezen rövid extractust: *fine hauriendae praxeos Cancellarium R. H. A. accedere cupientis* átolvassa, s ezen kedvetlen választ adja; fiam! teljes lehetetlen, mert nagyon sokan vagyunk, — minek csábitsalak ide benneteket, minek ígérjek, ha azután ígéretemet nem teljesíthetem? — Ekkor én a Gróftól vett útasításomhoz nyúlék, s alig mondám ki hogy Gróf Teleky József Ő Nagysága által már ajánlva vagyok, midőn ő is egészen másképen fordítá beszédét, s egész kegyességgel ezt felclé: Teleky! — hát te vagy az? már az más kérdés! ha Teleky pártfogásába veszen, úgy reménylhetsz, bizhatsz; — hát ez a magad írása? — én felelém: igenis kegyelmes Uram! — azzal ő; No isten áldjon meg fiam! — úgymond, okleveleimet el vette s belsőbb szobájába bement. No most már minden nap várom a resolutiót s feleskettetést, a mely két-három napnál nehezen fog továbbra maradni. Most minthogy a szobák a Grófné számára szükségesegek, az ifjú Gróf velem lakik; nagyon jól vagyok vele ezen ösmeretlen városban mert minden hová elvezet. Bethlen Gróf mindennapos nálunk, s most ismét igen jó barátságát érezteti velem, — ő már tiszt. Concipista. Ha levelet ir d. k. u. a. titulusom e lesz; »per J. R. Hungariae jurato fori utriusque Causarum Advocato, ICottus Szabolcsiensis Tabulae Judriae Assessori et ad Excelsam Cancellariam Ream. Hgr. A. Conceptuali Practicanti.« D. K. Asszonyám kezeit csókolom, kedves testvéreimmel együtt, s szülei kegyeikbe továbbra is ajánlott vagyok. stb. Hives idő volt.

11. *Csütörtökön.* Reggel a bátyámnak írtam egy hasonló foglalatú levelet; annak utána egész nap a Hoffmann Garantiáját olvastam, Hives idő volt.

12. *Pénteken.* A Migos Gróf egy pár levelet adott letisztázni, — egyet Gróf Dessewffy Józsefnek a Kazinczy Ferencz munkái tárgyában, — másat Pesth vármegyének egy bizonyos Kis Károly munkája kiadatásá eránt; mely a Pesti Archivumban van. Ebéden a Grófék mindnyájan Gróf Reviczkyknél levén, én egyedül voltam itthon. Ebéd után Bethlen jött ide s estig beszélgettünk. Estve mondotta Laczi, hogy a Grófhhoz már megérkezett a praesidialis levél a fő Cancelláriustól, melyben hivatalosan tud-

tára adatik, hogy még ebben az esztendőben elkezdődik a Diaeta. A terminusa még nem tudatik. Oct. 28-án elindulnak a Regálisok. Hives idő volt. Ma kaptam Bécsben először reggelit.

13. *Szombaton.* Reggel elmentem Dusekhez a praesidialis Secretárius-hoz megtudni, ha vajjon a Recursusomra a fő Cancellárius nem adta-e még ki a resolútiót, — de nem találván, visszajöttem s Shakespeare Othellóját olvastam délig, — 12 után ismét elmentem Dusekhez s azt a választ kapám tőle: »holnapután tessék jönni kedves barátom,« — ebéd után elindultam Baranyayhoz s Molnárral egyetemben épen a glacén találván, elmentünk Patay Professorhoz, a kitől az atyám levelét s a krágljaimat által vettem. Estve ismét Othellót olvastam. Szép tiszta idő volt.

14. *Vasárnap.* Reggel a Gróf egy Patay Istvánnak szóló levelet adott át letisztáznai, — melynek foglalatja vala, hogy, ő felsége még ebben az esztendőben országgyűlését kívánván tartani, s a kir. meghívó levelek kevés idő mulva megérkezvén, Nov. 6-ra hirdessen a V. Ispán Kálloba közgyűlést, melyen maga a Gróf is meg fog jelenni s Diaetai követei fognak választatni. Ennek leirata után Hoffman garantiáját olvastam egész nap. Bethlen ebéden s vacsorán is nálunk volt. Egész nap esős idő volt.

15. *Hétfőn.* Délig Hoffmant olvastam, 12 után ismét elmentem Dusekhez, de ismét csak azt válaszolta, hogy »certe nondum habuit sua Excel. tempus, — sed jam hoc fiet.« Ebéden az öreg Zeyk Erdélyből a fiával és Bethlen voltak nálunk, ez utóbbi vacsorán is. Vacsora után 12-óráig Hoffmant olvastam. Esős idő volt.

16. *Kedden.* Délig Shakespearenek 6. Henrik nevű darabját olvastam. A Grófék mindnyájan a fő Cancelláriusnál voltak ebéden. Hives idő volt.

17. *Szerdán,* 12-ig Hoffmant olvastam, 12 után elmentem Dusekhez, de sok dolga levén, meghagyta, hogy senkit ne erresszenek be hozzá, — s így reinfecta nekem is visszakelleték jönnöm; haza jövén, Király Lajos jött a Grófnéhoz, a bátyjától hozott levelet nekie által adtam, s nagyon kért hogy látogassam meg a Gárda háznál. Ebéden Döbrentey volt nálunk. Borús idő volt.

18. *Csütörtökön.* 12-ig Hoffmant olvastam, akkor elmentem Dusekhez, a ki igen nyájasan fogadott, »per kedves barátom« tractált, s azt mondotta hogy a resolútiót Laczinak már által adta, a ki csakugyan el is hozta, — a Gróf ebédnél mindjárt curiosus volt iránta s azt mondotta, hogy holnap 9 óra előtt menjek el Kussevicshez, mivel Sessio lesz, s eskettessem fel magamat. Ebéd után Bethlen volt nálam. Hives idő volt.

19. *Pénteken.* Reggel felöltöztem magyar ruhába, hogy Kussevicshez elmenjek; de a Gróf behivatván s egy instantiát adván a kezembe letisztálás végett, melyben Reviczkytól a követválasztásra 3 heti szabadságot kér, — az időt annak írásával eltöltvén, elkéstem, — így tehát ismét levetkeztem s a Gróf bureaujában Naményit fel kerestem, a ki nagy szivességet mutatott érántam, ő azt mondotta, hogy a felesküvésre nem szükséges magyar ruhában mennem, épen ha a Consiliáriusokat és a

Cancellariusokat is sorba kívánnám jární, a mit illő hogy megtegyek, s azt mondotta, hogy szeretné ha abba a bureaubá mennék én is. Ebédén a Grófék mindnyájan Reviczkyknél voltak. Ebéd után elmentem Baranyayhoz, oda jött két más idegen magyar is, kik közül az egyik nagyon panaszkodott, hogy ámbár Debreczenben Senior volt, mégis itt az Univerzitásban nem akarják a medicába bevenni. A vacsoránál ismét kérdezte a Gróf, hogy miben van már a dolgom. Szép idő volt.

20. *Szombat.* Reggel elmentem Kussevichot felkeresni, de beteg lévén, csak a Secretáriusával, Gálival beszélhettem, a ki Recursusomat által vette, s azt mondotta hogy holnap menjek el. Nagyon barátságosan beszélt velem. A Grófék mindnyájan Csáky Antalnál voltak ebédén. Szép idő volt.

21. *Vasárnap.* Reggel 7 órakor a Grófné elutazott haza Magyarországra, én 9¹/₂-ig Hoffmant olvastam, annak utánna elmentem a Gárdaházhoz, Király Lajost épen a Glacén találtam; ő beszéllette, hogy a jövő nyáron 24 gárdista fog elmenni, az öcsémre nézve jó lesz Sebessel beszélni; s ha feljön, a Grófnétől ismét ajánló levelet hozni; 10 után tőle eljöttem vissza a Cancelláriához s ott Gálit épen találván, ő azt mondotta, hogy holnap 11 órakor jőjtek el, fel fognak esketni. Ebéd után elmentem Molnárékhoz, oda jött Kunch Lajos, később Barkassy is, a kivel nagyon jó barátságba léptem, s bár az előtt nem ismert legyen is, mihelyt a szobába belépett, azonnal mondotta hogy én bizonyosan az vagyok, a kít ő régen kíván már látni. Innét haza jövén együtt, be jött hozzám is, s egy ideig nálam mulatott 11 óráig (minthogy már mátol fogva nem fogunk vacsorálni.) Hoffmant olvastam. Szép meleg idő volt.

22. *Hétfőn.* Reggel felöltöztem ugyan magyar ruhába, de megmondván aztat, hogy amúgy a fiákerre sem kell költenem, ismét levetkeztem s csak német ruhába mentem a Kussevich bureaubájába, — innét a Secretarius Gálii bevezetett a Registraturába s ott a praeses felesketvén a titoktartásra, egy Reversalis formulát adott a kezembe, hogy odahaza a szerint készítsek egy Reversalist a magam neve aláírása s pecsétje alatt a felől, hogy semmi titkos társaságnak tagja nem vagyok; ezután bevitték a Protocollumi hivatalba, a hol a praeses megkérdezvén, hogy melyik vármegyéből való s mennyire vagyok a német nyelvben, azt mondotta, hogy holnap 9-kor jelenjek meg, s már akkor lesz helyem assignálva. Én hazajövén, a Reversalist elkészítettem. Ebéd után 11-ig olvastam. Hoffmann 1-ső darabját elvégeztem. Döbrentey is mulatott nálam vagy egy félórát. Tiszta, de szeles idő volt.

23. *Kedden.* 8¹/₂-kor a Gróf behivatván egy Patay V. Ispánnak szóló levelet adott át letisztázní, melyben írja, hogy nov. 4-kén Kállóban szándékozáván lenni, szeretné ha akkorára ő is ott lenne, és hogy Laczi-tól a lovakat rendelje meg, — míg ezt leírtam, a 9 óra elmúlt s csak 1 fert. 10-re érhettem a hivatalba; ott mindjárt helyet s a Kussevich departamentumába assignáltak, — de még munka nem érkeztvén, a Haulik Püspök Departamentumabeli Consignátiókat irtam le a Praesidium számára, a mellettem dolgozó Mankovich adott utasításokat. 1¹/₂-kor eljöttem. Mind a bemeneteletem, mind az eljöveteletem egy seriesre fel

kelle írnom, e mellett egy másra nevemet, életidőmet, vallásomat s más egyéb állapotomat, karakteremet illető tárgyakat; — ebédig a *Memoires des troubles de Hongrie* nevű könyvet olvastam; ebéd után 6-tod félíg bent beszélgettem a Gróffal; kérdezősködött tőlem, ha vajjon a nemzetiségemből valaki szolgált-e már a Cancellárránál, és hogy hogy mulatom Bécsben magamat? 5¹/₂-kor kerestem Barkassyt, onnan lementünk a Kaiser v. Oesterreich nevű vendégfogadóba, ott volt egy Báró Szörényi nevű is; emlegette, hogy már utolsó levén a familiában, Tornallyay Laczit a bátyja vejét adoptálni akarja. Innen haza jövéen 11-ig Hoffmann 2-dik darabját olvasgattam. Hives idő volt.

24. *Szerdán.* 9—2 óráig a hivatalban voltam; a mai munkáim között semmi egyéb nevezetes dolog elő nem fordult, a Verőcze Vgyei V. Ispán tudósításánál, melyben írja, hogy a Dráván egy 250 emberrel terhelt hajó hirtelen elsüllyedvén, csak 10 ember szabadulhatott meg. Ebéd után Dessewffy Marczell jött hozzám, a ki már szinte itt fogja magát a Cancelláriánál applicálni. 11-ig Hoffmann-t olvastam. Csípős hideg idő volt.

25. *Csőtörtökön.* 9—2-ig a hivatalban voltam, Kussevichnek Consignatiókat írtam, 2—3¹/₂-ig Hoffmann-t olvastam. 3¹/₂-kor minthogy a szakács elutazott Kállóba, a Stadt Londonhoz mentem ebédelni, ebéd után Barkassyhoz, azután haza jöttem, 8-kor Thaisz Endre, Döbrentey és egy pesti kereskedő jöttek hozzám, kikkel mintegy egy óráig beszélgettem. Thaisz — a mint mondá — csupán tiszeteletemre kívánt lenni, s ígérte, hogy egy kevés igen jó Csetneki dohánnyal fog szolgálni. 9—10-ig Hoffmann-t olvastam. Hideg idő volt.

26. *Pénteken.* 9—2-ig a hivatalban voltam; Báró Schönsteinnak Consignatiókat írtam; kevés munkáim levén, Kazinczy Laczinak is írtam egy levelet. 2—4-ig a Gróf által kezembe adott 3 levelet tisztáztam le. Egy szólott a főcancelláriusnak, melyben a Szabolcsi Deputátiónak egy Urbariális tárgyban adott véleményét küldi meg a Gróf, — más Szathmár vgyének, melyben Táblabíróvá lett kineveztetését köszöni meg, — a harmadik pedig Helmecey pénztárnoknak, melyben tudtára adja, hogy a nádornak érkezett levele szerint az ifju király ajándéka a tudós társaság részére 10,000 pengő frtot teszen, hogy Comárom vgyében e részre 500. v ftokat szedtek össze, és hogy Gróf Eszterházy Miklós ugyancsak a társaság számára 8000 pengő ft. ajánlást tett. 10-ig Hoffmann-t olvastam. Hideg idő volt.

27. *Szombaton.* 9—2-ig a hivatalban voltam; ma kezdettem legelőször protocollálni németül. A Gróf parancsolatjából Szüts ágensnél is voltam, de nem találtam otthon; Thaisz mintegy egy ftnyi igen jó szagú Csetneki dohányt küldött. 9—11-ig Hoffmann-t olvastam. Szép tiszta idő volt.

28. *Vasárnap.* Reggel elmentem a hivatalba, azután Király Lajost látogattam meg; a Gárda lovait is megnéztük; említette, hogy egy Berta nevű Gárdista meghalt. 1¹/₂-kor hazajövéen, ebéd után Baranyayval és egy Egri fivel Márton Professorhoz mentünk, a leányaival is megismerkedtem, gyertyagyújtásig ott mulattunk. Esős idő volt.

29. *Hétfőn.* Reggel 6 óraker a Gróf elküldött Baranyayért, annak utána behivatván némely rendeléseket és 200 frot adott költségre s Laczival együtt elutazott Kállóba; én 9—2-ig a hivatalban voltam, a Kussevich Consignátióit írtam. Estve a Francia Revolutió históriáját olvastam. Hives idő volt.

30. *Kedden.* 8—2-ig a hivatalban voltam; azután olvastam egész estve. Hives idő volt.

31. *Szerdán.* 9—2-ig hivatalban voltam; ebéd után Barkassyal elmentünk a Gárda házhoz, én Királyt meglátogattam, Vojnits is bejött egy kis időre, annak utána haza jövé, a M. országi Revolutio Historiáját olvastam; Baranyay és azon esmerős Egri fi medicus is volt nálam. Hives idő volt.

November 1. Csütörtök. 8—2-ig hivatalban voltam. Gróf Forgácsot a Kussevich Bureaujába dislocálták a Protocollumból és Duschek azt mondotta, hogy ismét egy Pálmafi nevű új Practikánst fogunk kapni. Ebéd után idehaza verseket írtam. Baranyai és Molnár is voltak nálam; ők mondták, hogy Kunch Lajost Szűts ágens magához vette. Hives idő volt.

2. *Péntek.* 8—2-ig a hivatalban voltam; délután itthon verseket írtam. Borús idő volt.

3. *Szombaton.* 8—2-ig hivatalban, 2—3-ig ebéden voltam; hazajövé, egy darabig a Histoire des Troubles de Hongriet, azután a Rákóczy Manifestumait olvastam; estve Barkassy hozzám jövé, a kassai gyűlés actáit olvastuk egész estve. Esős idő volt.

4. *Vasárnap.* 8—2-ig hivatalban voltam, ebéd után Barkassynál, onnan hazajövé, olvastam; 7-kor Barkassy hozzám jövé, az Ónodi gyűlés actáit olvastunk, 9 után én a Hist. des Troubl. Esős idő volt.

5. *Hétfőn.* 8—2-ig a hivatalban voltam; 7-kor Barkassy jött hozzám s 9-ig az ónodi gyűlés actáit olvastunk. Később a Hist. des Troublest olvastam. Eső esett.

6. *Kedden.* 8—2-ig hivatalban voltam, 9-kor Barkassyhoz menvén 9-ig nála Csécsyt olvastunk; később itthon a Hist. des Troublest olvastam. Esett az eső.

7. *Szerdán.* 8—2-ig a hivatalban voltam, Gróf Nádasdynak és Jakabfynak a Protocollumát készítettem; ebéd után egy darabig Vitéz Registraturából való practikáns volt nálam, azután elmentem Barkassyhoz, ottan Csécsyt olvastuk. Szűts ágensnél is voltam.

8. *Csütörtökön.* 8—2-ig a hivatalban voltam; ebéd után Barkassyal járkálni mentem; hazajöttöm után a Grófnak levelet írtam; azután pedig Fessler 4-dik darabját olvastam. Derült idő volt.

9. *Péntek.* 8—2-ig hivatalban voltam, 2 után Tar hozzám jövé, egy ideig beszélgettünk. Elmente után Fesslert olvastam. Hives idő volt.

10. *Szombat.* 8—2-ig hivatalban voltam, ebéd után Kunch jött hozzám. Azután Fesslert olvastam. Hives idő volt.

11. *Vasárnap.* 8—2-ig hivatalban, 2—3-ig ebéden, 4—6-ig Baranyaynál. Azután Fesslert olvastam. Hives idő volt.

12. Hétfőn. 8—2-ig hivatalban voltam, akkor elmentem Sebes majorhoz, a Dani állapotja eránt beszéltem vele de azt mondotta, hogy el vagyon egészen hibázva, s újra kell ajánlítani, a Cancellária útján; megígérte azonban, hogy valamelyik nap menjek el hozzá s velem együtt Korponaytól a Conduit Listáját kiveszi. 4—7-ig az atyámnak, Teleky Laczinak és Kapczy Tamásnak levelet írtam.

(Hiányzik a többi.)

Közli: CZÉKUS LÁSZÓ.

AD VOCEM.

Supra agnő. A körmöczbányai virág-ének eme kezdő szavait annak idejében *Sutra agnő*-nek értelmeztem, Beöthy Zsolt pedig *Zsúpra agnő*-nek olvasta (*Phil. Közl. I. 142. 1.*). Úgy tetszik, hogy egyönk sem találta fején a szeget. A Századok 1876. 330. lapján megemlítettem a latin *supra* szót s vonatkoztattam is rá az eredetiben fölötte álló *super bunau(?)*-t s mégis mellőzendőnek tartottam, holott annak elfogadásával, a *Supra agnő szökj fel kabla* sorban, parallelismust is találhattam volna. Mindketten magyar szót kerestünk a *supra*-ban, mert meg sem gondoltuk, hogy a diákosság ide is leeresztette volna gyökerét. Most olyformán áll a dolog, mintha mégis ezt kellene hinnünk.

Van egy hegedűs énekünk, mely Szkárosi H. Andrásnak »Mindez világnak im esze veszött« kezdetű zsolttárára emlékeztetőleg »Fenékkal fölfordult már ez széles világ« sorral kezdődik. Thaly K. a Szencsey-codexből közli (Vit. én. II. 81. 1.) pár obscoenus stropa kihagyásával. Ettől sok tekintetben eltérő XVII. századi szöveg van előttem, melynek utolsó versszaka előtt, hol Thaly nem jelez kihagyást, ez a makkaroni stropa áll:

Surge supra frater, abeamus inde,
Non est hic becsület, si non scis mentire (igy)
Cum mendatione solent hic vivere,
Si quid aufurasti, ad canistrum pone.

Egy-két latin szó, elébb is találkozik az énekben, ennek a strophának kezdete pedig (*Surge supra*) annyira egyez a virág-énekével, hogy az ebben használt *Supra* szónak szinte lehetetlen egyéb értelmet tulajdonítanunk, mint a mit amabban a *Surge supra* fejez ki.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Berzsenyi Dániel életrajza. A m. tud. Akadémiától a Lévydíjjal jutalmazott pályamű. Írta Váczy János. Budapest. Kiadja a magyar tudományos Akadémia 1895. (A könyvkiadó vállalat új folyamának XXIII. kötete.)

Már az akadémiai pályázaton azt emelték ki a bírálók e könyvről, hogy »fejtegetéseiben néha többet vagy kevesebbet mond, mint kellene s egy pár helyt hézagos is.« A szerző a vélt hézagokat, mint előszavában mondja, igyekezett utólag kipótolni, s e tekintetben meglehetően eleget is tett annak, a mi az akadémiai bírálók szeme előtt lebegett annyiban, hogy most már talán nem mond kevesebbet sehol, mint kellene; a kifogás másik részét azonban, hogy t. i. néhol többet mond a kelleténél, az első bírálók valószínűleg most is fentartanák a műről. Berzsenyi gyermek- és ifjúkorának emlékei, még a külső eseményekre vonatkozó adatokban is, s még inkább pedig a költő lelki világának fejlődése tekintetében tudvalevőleg annyira hézagosak, hogy egy pár dátumon kívül ezekről alig tudhatunk egyebet. A szerző azonban más írói életrajzok példájára a költő életének e korszakát s ebben a lelki fejlődés menetét is meg akarta rajzolni, de az adatok e részben hiányozván, majdnem egészen képzeletének vezetésére bízta magát. Az ekkép rajzolt kép aztán igaz, hogy szép, vonzó, színes és plasticus, de realitása felől erős kétségek támadnak az olvasóban.

Az egykorú közéleti és irodalmi viszonyok rajzolása dicséretére válik a szerző széles körű tanulmányainak és olvasottságának, úgy hogy a ki a múlt század végének s a jelen század elejének eseményei és irányzatai körül tájékozatlan, itt mindenről részletes és alapos felvilágosításokat talál. De e részben nem alaptalanul emelhetni azt a kifogást, hogy Berzsenyi fejlődésmenetének megértése végett elég lett volna kissé kevesebb szaporasággal fejtegetni e dolgokat, melyek az irodalomtörténeti monográfiák közönsége előtt úgy sem lehetnek ismeretlenek. Annnyival inkább, mert a mi a közviszonyoknak a költő fejlődésére gyakorolt befolyását illeti, itt a szerző szintén meglehetősen bizonytalan hozzávetésekkel dolgozik.

Dicséretes törekvés a műben, hogy az eseményeket nemcsak elbeszéli, hanem az okozati összefüggést is lehetőleg igyekszik feltárni köztük. E részben számos sikerült részletre mutathatnánk rá a könyvnek, de másrészt nem lehet elhallgatnunk azt sem, hogy néhol az okok felderítésében nem találja el az igaz nyomot. Így pl. Berzsenyinek atyjától való

megváltását beszélvén el, azt mondja: »csodálatos, hogy ő, a kinek szilajságát atyja oly keményen akarta fékezni, mikor kikerül a ránézve valódi kényszernek mondható hatalom alól, jóllehet még egészen ifju, nem vágyik vissza a zajos életbe, hanem csöndes magányt keres.« E különös jelenségnek szinte az az oka »kétségkívül«, hogy Berzsényi Sopronban és olykor Hetyén is kitombolta szilaj kedvét. Ez »kétségkívül« nem kielégítő magyarázat. Még ha pozitív adatok bizonyítanak is, hogy e kitombolás Sopronban és Hetyén igen nagy mérvű volt (czt azonban pozitív adatok épen nem bizonyítják), ez a föltevés akkor sem állhatna meg. A fegyelem alól felszabadult ember az addig elfojtott hajlamokat mindenestre követi még egy darabig s a »kitombolás« csak azután szokott végbe menni igazán, a mikor már nem parancsol többé senki. Annak, hogy Berzsényi, a mint a maga ura lett, egyszerre megcsendesült, sokkal elfogadhatóbb magyarázata az, a mit a költő egész élete és lelkitermészete igazol, hogy t. i. neki a zajos életre voltaképp nem is volt hajlama soha. A tombolás csak addig volt ránézve vonzó, a mig tilos volt, s a mint nem tilthatta többé senki, rögtön elvesztette ingerét előtte. Ez igen közönséges és gyakori lélektani tünetény s csak a mellett bizonyít, hogy Berzsényi Lajos nem jól ítélte meg a fiát, mert olyantól féltette és tiltotta, a mihez e tilalom nélkül annak sohasem támadt volna vonzalma. Váczy a saját felfogásának (hogy t. i. ekkor a kitombolás után Berzsényi nyugalomra és csöndes boldogságra vágyott) bizonyítására idézi az Emmihez cz. költeményt, mely, ugymond, »ha későbbi keletű is, bizonyára ennek az időnek visszhangja«.

Berzsényi életének bizonyára egyik legérdekesebb mozzanata az a viszony, mely egyfelől a költő, másfelől Kazinczy és Kölcsey közt fennállott. A Kölcseyhez való viszony megítélésében a szerző a hagyományyal szemben inkább Berzsényinek ad igazat, s a Kölcsey ismeretes bírálatát és későbbi eljárását is sok tekintetben hibáztatja. De minél alaposabban értesül az olvasó a Berzsényi és Kölcsey közti viszonyról a szerző elbeszélése nyomán, s e részben a könyv alaposágát mindenki el fogja ismerni, annál kevésbbé hajlandó elfogadni a szerző álláspontját. E viszony rajzából Berzsényi egyéniségének oly különös ferdeségei, fogyatkozásai, mondhatni korlátozottsága tűnnek ki, hogy az eddigi felfogást a szerző még oly ékesszóló védőbeszéddel sem változtathatja meg. Művének e részbeli dicséretes alaposága valóban minden pontban ellene van az ő felfogásának. Voltaképp különben ő is csak mentő körülményeket hoz fel Berzsényi mellett, a melyek azonban a költő e részbeli eljárását nem mentik, legfőllebb egyéniségének alaposabb megismertetése után, némileg érthetővé teszik.

A szerzőt itt, ugy látszik, bizonyos mellékes cél vezette, az t. i., hogy hősenek alakját mennél magasabbra állítsa az olvasó előtt. Ilyen célja azonban nem lehet az irodalomtörténet írásnak, ha azt egyáltalában pozitív tudománynak akarjuk. A történettől az ember a tények objectiv regisztrálását, s a hol kell, magyarázatát várja s nem egy-egy kedvelt alak dicsőítését. Ez a tendentia pedig igen nyilván való az egész könyvben s nemcsak itt lép előtérbe, hanem máshol is. A hogy pl. a szerző Berzsényinek Horatiushoz való viszonyát fejtegeti és magyarázza, azt

semmikép sem lehet többé elfogadhatónak tekinteni. Hősenek érdeke itt azt kívánta, hogy a szerző ne helyezkedjék ellentétbe a hagyományos nézetekkel; nem is tette azt, ámbár pedig azokat a nézeteket egész terjedelmökben ma már alig lehet fentartani. A könyv főlemlítvén a reminiscenciákat, egyezéseket, sőt átvételeket, csakhamar annak fejtegetésére tér át, hogy Horatius és Berzsenyi eszmeköre, életviszonyai világnézete stb. mind egészen különbözők, s hogy tehát Berzsenyi egészen más, mint Horatius. Ez tökéletesen igaz, de azért verseikben mégis meglepő sok az egyezés s ehhez nem szükséges az életviszonyok és eszmekörök egyezősége. A Berzsenyi kora úgy ítélte ez egyezésekről, a hogy akart, vagy tudott, de a mai olvasó nem tudja többé beleképzelni magát az akkori felfogásba. S bármily kegyelettel legyünk is irodalmunk régi tisztas alakjai iránt, mégis különösnek, szokatlannak és egyáltalán elfogadhatatlannak kell tartanunk az irodalomtörténet írók e részbeli eljárását. Egy felől kimutatni azt, hogy egy lyrikus nagy részét az értékes gondolatainak másoktól vette, s aztán körömszakadtig bizonyozni azon, hogy ő mindamellettt is eredeti, mert azon idegen gondolatokat magába olvasztotta, lelkének kohójában újra megfőzte, vagy mit csinált velök: ezt a felfogást a mai viszonyok közt nem lehet többé bevétetni a közönséggel. Régi költőink értékét ha mérlegeljük, akármit mond is az irodalomtörténet, a mai olvasó e mérlegelésnél nem vehet tekintetbe egyebet, mint a mi valóban értékes bennök. Az irodalomtörténet Toldy óta mind azt tanította, hogy irodalmunk régi alakjait a saját koruk mértékével kell mérni. Ez az elv hovatovább fictióvá válik, s akkor is, mikor még mindenki bele volt nyugodva, nem annyira az igazságon alapult, mint a kegyeletlen s tán a nemzeti hűságon is, mely megkövetelte, hogy nekünk is meglegyenek a magunk nagy emberei. Ma már azonban nem vagyunk rászorulva arra, hogy az irodalmi nagyságokban való szükséglet fedezésére ilyen fogásokhoz kelljen folyamodnunk. Irodalmunknak megvannak a valóban nagy alakjai s az ezek művein felnevelt közönségbe nem lehet többé belebeszélni azokat a nézeteket, melyek csak a régi kezdetleges állapotok kényszerű felfogását tükrözik vissza. A kortársak mértékének alkalmazása ott, a hol az irodalomtörténet ki akarja mutatni, milyen hatással volt valamely író a saját korára vagy megfordítva, még némileg jogosult lehet, bár e részben sem úgy, mint általában értik, mert akkor pl. Zrínyit és Katonát, mint a kiknek semmi hatásuk sem volt korukra (t. i. szépirodalmi műveikkel), nem tarthatnók jelentékeny íróknak. Ha ezek nagyságát nem a koruk mértékével mérjük, hanem azzal, a mely érvényes bármikor keletkezett irodalmi művekre, akkor ezzel kell mérnünk a többit is.

Az irodalomtörténetnek nem lehet az a feladata, hogy mindenáron el akarja hitetni a közönséggel olyan alakoknak absolut nagyságát, a kiket egykor bálványoztak ugyan, de a kikről az idő megmutatta, hogy téves megítélésben részesültek; hanem inkább annak a kimutatása és érthetővé tétele: hogy lehet az, hogy olyan művek, a melyekről ma látjuk, hogy nem sokat érnek, a maguk korában mégis nagy hatásúak voltak; vagy megfordítva: hogy némely munkák, melyek szemlátomást

nagy és jeles alkotások, korukban még csak észrevétést sem nyertek. Gyulai remekül megoldotta ez utóbbi feladatot Katonáról irt művében, de régi íróink közt nemcsak olyanok vannak, a kiket rehabilitálni kell, sokkal több a száma azoknak, a kiknek nagyságát kell, hogy az irodalomtörténet is végre a helyes mértékre leszállítsa. Egy-egy régi íróról a laikus is tudja, hogy a maga idejében nagy ember volt; ha már most előveszi az illetőnek műveit, sok esetben nem látja igazoltnak azt az egykori istenítést. Itt kezdődik az irodalomtörténet író szerepe: megmagyarázni, hogy ez az író ama tulajdonokkal hogyan lehetett abban a korban bámult nagyság; mely tulajdonai azok, melyek kortársai szemében oly magasra emelték; meg aztán természetesen megmagyarázni azt is, hogy miért és mennyiben szüntek meg azok a tulajdonok az emberi bámulatot fölkelteni.

Berzsenyire vonatkozólag pl. alig van régi írónk, a kinek furcsaságait, ferdeségeit és saját korának is visszatetsző különösségeit az irodalomtörténet annyira mentegetni volna kénytelen, csak hogy őt a hagyományos polczon megtarthassa. Miért mentegetni, holott a tények és emberek objectiv rajzát kívánjuk? A ki meghalt, az a történeté azontul, és ha pl. uralkodó házunk régibb tagjainak jelleméről, erkölcséről s érdemeiről vagy érdemtelenségéről leplezetlenül beszélünk, miért ne lehessen ekkép eljárni a történet bármely körében szerepelt alakokkal? Ha a történetíró semmit sem palástol, hanem az igazságot meztelenül oda állítja az olvasó elé, ez nem jelenti azt, hogy az illető alak meghurczoltatik vagy pellengérré állítatik. Ha valódi érdemei vannak, azok megmaradnak rajta így is, s ha netán valamit hibásan érdemül tulajdonítottak neki valaha, azok előbb-utóbb úgy is lehámlanak róla. A mit pl. Berzsenyi eredetiségéről beszélnek, az egyszerűen nem áll. Erdélyi János s utóbb Csengeri János kimutatták a közösségeket közte és Horatius közt. Erdélyi azt mondá erre, hogy Berzsenyi műveiben mindenütt a Horatius lelkével találkozunk, s a római lantos színről színre áll előttünk a magyar költő alakjában. Csengeri s őt követve Váczy úgy adja elő a dolgot, hogy Berzsenyi azért »sehol sem pusztá másolója Horatiusnak, mert önálló világnézete és egyénisége oly erős bélyeget nyomnak még a Horatiuséival rokon műveire is, hogy az eredetiség épen az utánzásban tűnik ki a legélesebb körvonalokban.« Milyen különös mondás is ez! A kit nagy költőnek ismerünk el, attól nem olyan eredetiséget kívánunk, mely az utánzásban tűnjék ki. A dolog úgy áll, hogy ha kiveszszük a Berzsenyi műveiből mindazt, a mi Horatiusból, meg az ő német poétáiból való, akkor őt okvetetlen le kell szállítanunk az elsőrendű classicusok polczáról.

Ez nem azt jelenti, a mit némely róla szóló czikkben nem rég is olvashattunk, hogy t. i. Berzsenyi teljesen jelentéktelen egyéniség, a kiről nem is érdemes beszélni. Való érdemei, ha a jogosulatlanul ráruházott superlativusoktól megfosztjuk is, ezzel csorbulást nem szenvednek. Mindenki ismeri, sőt könyvnékül tudja Berzsenyi néhány költeményét s ezek közt van vagy 6—7 olyan, melyek előtt bámulattal és elismeréssel hajlik meg a mai olvasó is, s melyek bizonyára minden időben remekei közé fognak tartozni irodalmunknak. Ezekben áll az ő igazi és

megdönthetetlen érdeme, s kétségtelen, hogy csupán ezekkel is tisztos és előkelő helye lesz neki irodalmunk jelesei közt mindig . . . .

Mind e megjegyzések Váczy könyvének inkább szellemére és felfogására vonatkoznak; a könyv kidolgozását sokkal kevesebb kifogás érheti. Leszámítva a mű elején nagyon is sűrűn található bizonytalan állításokat és hozzátételeket, az egészről el kell ismerni, hogy az igen jóra való munka, s nemcsak az adatgyűjtő szorgalomról, de a feldolgozás hivatottságáról is tanuskodik. Különösen a könyv vége felé a tárgyalás menete biztosabb, folyamatosabb; itt-amott egyik tárgyról a másikra az átmenet nem egészen sima ugyan, de ezzel is inkább a könyv elején találkozunk. A jellemző vonások iránti jeles érzékre mutat egy pár igen sikerült megfigyelése. Így pl. midőn a múlt század utolsó évtizedének mozgalmait beszéli, megjegyzi, hogy a szabad eszmék proselytái nem a hangadó családok tagjaiból kerülén ki, látható siker ezért nem koronázta törekvésüket. Máshelyt az Akadémia első üléseiről szól s Fáy nyomán elmondja, hogy a külföldi irodalmaknak lefordítandó termékeit jelölven ki a tagok, ez alkalommal igen mutogatták széles körű olvasottságukat. Berzsenyi, ki szintén jelen volt, e szókra fakadt: »Istenem, be tudósok ezek az urak!« Ez igen jellemző és közvetlen vonás mind Berzsenyiről, mind kortársairól. Általában az látszik a könyvről, hogy szeretettel és ambícióval készült s talán épen ennek tulajdonítható az a meleg hang és a fényoldalak erősebb kitüntetése is, mely a történetírői objektivitás hiányát meglehetősen érezteti az olvasóval.

KORDA IMRE.

REPERTORIUM.

- Ábrányi Emil.* A Fővárosi Lapok pályázata. Főv. Lap. 50. sz.
Alapi Gyula. Asszonyok. *Ism. i. Polit. Heti Szemle* 7. sz.
Alexics György. Vadrózsapör. *Ethnographia* 73—88. 1.
Baboss László. Nefelegtsek. *Ism. Zalai Közl.* 6. sz.
Bársony István. Ecce homo. *Ism. Salgó Ernő. Egyetértés* 73. sz.
Bartalus István. Népdalgyűjtési kalandok. *Orsz.-Világ* 4. 5. sz.
Bartóky Mariska. Felhők. *Ism. Sz—y V—s. Torontál* 22. sz.
Benedék Elek. Magyar mese- és mondavilág. *Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Heti Szemle* 5. sz. — Balassa József. *Tanáregyl. Közl.* 30. évf. 19. sz.
Beóthy Zs. A magyar irodalom kis tükré. *Ism. Csengeri János. Magyar. Paedag.* 109—111. 1.
Bleyer Jakab. A magyar vonatkozású német történeti népekek 1551-ig. *Philol. Közl.* 149—159. 235—253. 1.
Bokor József ifj. Zűrzavar. Bohózat 3 felv. Először adták a vígszínházban márcz. 12-én. *Ism. rf. Alkotmány* 62. sz. — *S. E. P. Napló* 72. sz. — *k. t. Magyar. Ujs.* 72. sz.
Bölcöny József. Vadvirágok. *Ism. Salgó Ernő. Egyetértés* 31. sz. — *Magyarország* 19. sz. — (b. á.) *Ellenzék* 8. sz.
Bródy Sándor. Az asszonyi szépség. I-m. Lázár Béla dr. *Nemzet* 75. sz.
Bródy Sándor. Vajda János. *Magy. Hírl.* 18. sz.
Ch. L. A szürös poéta életéből. *Brassói Lap.* 23. sz. (Varga Mihály népköltőről.)
Csallóközi Jenő. Ilosvai Toldi Miklós históriája és Toldi-monda. *Ism. Heinrich Gusztáv. Philol. Közl.* 169—172. 1.
Csergő Hugó. A Kisfaludy-színház. Fővár. Lap. 59. sz.
 Czuczor kiadatlan költeménye. Közli Dr. Máté Sándor. *Nemzet* 33. sz.
 Dayka Gábor életrajza. *Magy. Állam* 17. sz.
Déri Gyula. Forgószélben. *Ism. Lázár Béla dr. Nemzet* 75. sz. — *v. Főv. Lap.* 17. sz.
Dóczi Lajos. Ellenőr. Vigj. 3 felv. *Ism. Doktor Apácai. Polit. Heti Szemle* 6. sz.
Endrődi Sándor. Kurucz nóták. *Ism. Lázár Béla. Nemzet* 54. sz. — Kupár Rezső. *Szépirod. Kert* 10. sz.
Endrődi Sándor. Vajda Jánosról. *P. Napló* 24. sz.
Erdélyi Gyula. Szegény Dezső. Rövid ism. *Egyetértés* 52. sz. — *Magy. Szemle* 9. sz.
Erdélyi Gyula. A magyar népszínmű-irodalom. Buda és vidéke 6. sz.
Erdélyi Zoltán. Epizódok. *Ism. Orsz.-Világ* 6. sz. — *Vasár. Ujs.* 11. sz.
Fehér Jenő. Szürkület. *Ism. Budap. Napló* 69. sz.
Földváry László. Paksi K. György dunamelléki püspök. 1639—1651. *Prot. Szemle.* 1—9. 1.
Földváry László. Adalékok Simándi Bodó Mihály alsó-dunamelléki püspök életéhez. *Prot. Szemle* 1896. 577—591. 1.
Géczy István. A gyimesi vadvirág. Az 1000 frtos díjért versenyző népszínmű 3 felv. Először adták a népszínházban. *Ism. Aba. Nemzet* 69. sz. — ó—ly. *Alk. tm.* 59. sz. — á. b. *Magy. Ujs.* 69. sz. — *F. Hazánk* 64. sz.

- Ghyczy Emilia.* Küzdő szívek. Rövid ism. Egyetértés 73. sz.
- Gyalui Farkas dr.* A dramaturg. Föv. Lap. 54. sz.
- Györi Gyula.* A Toldi-kérdés. Ism. Heinrich Gusztáv. Philol. Közl. 172—174. 1.
- Gyulai Pál.* Költői nyelvünk és szép prózánk. Bud. Szemle 89. köt. 479—486. 1.
- Halász Lajos.* Hangok a pusztán. (A karczagi juhász költeményei). Szabadság 43. sz.
- Hegedűs István, Dr.* Irodalmi hagyomány. Kolozsvár 6. sz.
- Hentaller Lajos.* A szabadsajtó első napja Bécsben. Függetlenség 49. sz.
- Hevesi József és Hetényi Béla.* Négy évszak. Drámai idill 4 szakaszban. Először adták a nemz. színházban febr. 12-én. Ism. Keszler J. Nemzet 44. sz. — H. S. P. Napló 44. sz. — F. Hazánk 43. sz. — n. Magy. Hírl. 44. sz. — Magyarország 42. sz. — Rothauser M. P. Lloyd 38. sz. — Alfa. Bud. Hírl. 44. sz. — Palágyi Lajos. Föv. Lap. 44. sz.
- Hevesi Sándor.* Vajda János. Orsz.-Világ. 4. sz.
- Hindy Árpád.* Az életrajzok a hírlapírásban. Kolozsvár 13. sz.
- Jakab Ödön.* Pászortörtézetek. Ism. dr. Lázár Béla. Nemz. Iskola 6. sz. — Orsz.-Világ 3. sz.
- Jékely Aladár* költeményei. Ism. Tüske Pál. Ellenzék 24. sz.
- Kálnay László.* Jaj és Kaczaj. Novellák. Ism. Krudy Gyula. Magy. Szemle 10. sz. — Magy. Hírl. 66. sz.
- Kanyaró Ferencz.* Árkosi Benedek a szentháromságról. Kereszt. Magvető. 7—11. 1.
- Kaposi József és Klinda Theophil.* Mult és jelen. Ism. Lévay Mihály. Nemz. Ujs. 27. sz. — i. Kath. Szemle 351. 1.
- Kardos Albert.* Balassa Bálint és Dobó Krisztina. Philol. Közl. 253. 1.
- Kazár Emil.* Az elhunyt költő. Magyarország. 18. sz. (Vajda J.)
- Kazinczy Ferencz* levelezése. Kiadta Váczy J. VII. köt. Ism. Egyetértés 17. sz.
- Br. Kemény Zsigmond* összes művei. Kiadja Gyulai Pál. Ism. Dr. Császár Elemér. Magy. Szemle 6. sz.
- Kempelen Farkas.* Blanche. Ism. Salgó Ernő. Egyetértés 31. sz. — Vasár. Ujs. 9. sz.
- Köbor Tamás.* A félisten. Ism. Lázár Béla. Nemzet 75. sz.
- Könyvbarátok. P. Napló 51. sz.
- Lázár Béla.* Az új Kisfaludysták. Nemzet 35. sz. (Rákosi Viktor. Somló Sándor).
- Lázár Béla.* Irodalmi levelek. Nemz. Iskola 6. sz.
- Lázár Béla.* Jakab Ödön lírája. Nemzet 28. sz.
- Láng József.* Derül-borúl. Költemény. Ism. Lévay Mihály. Nemz. Ujs. 27. sz. — Vasár. Ujs. 6. sz.
- Margalits Ede.* Pethő Gergely és Ratkay György. (Horvát-magyar történetirők). Kath. Szemle 300—305. 1.
- Milko I.* Egy carriere története. Ism. Lázár Béla. Nemzet 75. sz.
- Milko Izidor.* Mosoly. Ism. i. Polit. Heti Szemle 9. sz. — Egyetértés 31. sz.
- Mosdóssy J.* Üllősiek végnapjai. Ism. Föv. Lap. 66. sz.
- Nagy Endre.* Síralmak. Ism. Lázár Béla. Nemzet 75. sz.
- Némethy Géza.* Barna Ignác emlékezete. Philol. Közl. 97—111. 1.
- Neumayer N. Dezső.* A Karassó mellől. Ism. D. Magy. Szemle 10. sz.
- Nikolics (Rudnai) Sándor* költeményei. Rövid ism. Egyetértés 52. sz.
- P. V. dr.* Eredetiség, kölesönzés és plágium. Egri Híradó 11—14. sz.
- Page.* Gyarmathyné. Aradi Közl. 58. sz.
- Palágyi Lajos.* Vajda olvasmányai. Föv. Lap. 45. sz.
- Pap (Törökfalvi) Zsigmond.* Petőfi életéből. Vasár. Ujs. 10. 11. sz.
- Pekár Gyula.* Hatalom. Ism. ér. Polit. Heti Szemle 8. sz.
- Péterfy Sándor.* Emlékezzünk meg Wesselényi Miklós báróról. Néptan. Lapja 2. sz.
- Pintér Kálmán.* Újabb elbeszélő irodalmunk. Kath. Szemle 230—273. 1.

- Polgár Géza.* Jókainál. Szolnok-Doboka 3. sz.
Prónai Antal. Futó csillagok. (Költészetünk ifju halottai.) 1. Ányos Pál. Magy. Szemle 8. sz. — 2. Dayka Gábor. U. o. 9. sz. — 2. Szentjóni Szabó László. U. o. 10. sz. — 4. Kármán József. U. o. 11. sz. — 5. Csokonai Vitéz Mihály. U. o. 12. sz.
Püspöky Gracián. Egy magyar jakobinus költő. Bud. Hírl. 55. sz. (Bacsányiról).
 Régi Magyar Költők tára. VI. köt. Ism. Dr. Rupp Kornél. Prot. Szemle 1897. 46—55. l.
Regöczi (Exner) Győző. Szerellem könyve. Rövid ism. Magy. Szemle 8. sz. — Trencsény Károly. Nyelvőr 124. l.
Reviczky Gy. Auswahl von Gedichten. Übers. v. dr. S. Nachér. Ism. rdr. Bud. Szemle 89. köt. 492—494. l.
Riedl Fr. A magyar irodalom főirányai. Ism. Kardos A. Magy. Paedag. 51—55. l. és Tanáregyl. Közl. 30. évf. 15. sz.
Roboz István. Petőfi Sándor és az én pápai emlékeim. Somogy 11. sz. és Pesti Napló 73. sz.
Sajó Aladár. Regruták. Ism. i. Polit. Heti Szemle 7. sz. — Magy. Hírl. 66. sz.
Salgó Ernő. Mikes Kelemen. »Törökországi Levelek«. Egyetértés 36. sz.
Stromp László. Apáczai Cseri János mint paedagogus. Athenaeum VI. köt. 78—92. l.
Szabó Ignác. Balázsi Tamás püspök és egyh. író élete és művei. Magy. Sion 122—133. l.
Szalóki Elek. Selyem Agnes. Eredeti népszínmű 3. felv. Ism. Hrabovszky Lajos. Alföld 26. sz.
Szana Tamás. Vajda és a külföld. Magyarország 27. sz.
Szana Tamás. Arany János kritikusa. Magyarország 51. sz.
Szántó Kálmán. Weer Judit. Ism. Léway Mihály. Nemz. Ujs. 27. sz.
Szávay Gyula. Ujabb verseskönyve. Ism. Salgó Ernő. Egyetértés 31. sz. — Vasár. Ujs. 5. sz.
Széchy Károly. Gróf Zrínyi Miklós. Ism. dr. Bartha József. Kath. Szemle 345—349. l.
Szilágyi Géza. Reviczky Gyula titka. P. Napló 45. sz.
Szilágyi Géza. Vajda János (Képpel). Magy. Gênioz 4. sz.
Szomaházy István. Biarritz és társa. Ism. Sas Ede. P. Napló 73. sz. — Magy. Hírl. 66. sz. — Magy. Szemle 11. sz. — Salgó Ernő. Egyetértés 73. sz. Vajda János. P. Napló 18. sz. — Magyarország 18. 19. sz. — Magy. Ujs. 18. sz. — Nemz. Ujs. 18. sz. — Budap. Tagblatt 18. sz. — Egyetértés 18. sz. — Omega. Székesfehérv. és vid. 22. sz. — Orsz.-Világ 4. sz. — Hét 4. sz.
Versényi György. dr. Kölcsey P. J. védelmére írott beszédé és az orvosi tudomány. Kolozsvár 14. sz.
Vértesi Arnold. Az ugaros-karádi közbirtokosság. Regény. Ism. Magy. Szemle 6. sz. — Tar Lőrincz Hét 5. sz.
Zempléni Árpád. Uj versek. Ism. Vasár. Ujs. 4. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

